

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI**

İMAM MÜSLİM VE KİTÂBÜ'T-TEMYİZ ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET ÇİLEK

ANKARA 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANA BİLİM DALI

İMAM MÜSLİM VE KİTÂBÜ'T-TEMYİZ ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet ÇİLEK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Ankara 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANA BİLİM DALI

Mehmet ÇİLEK

İMAM MÜSLİM VE KİTÂBÜ'T-TEMYİZ ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Tez Jürisi Üyeleri

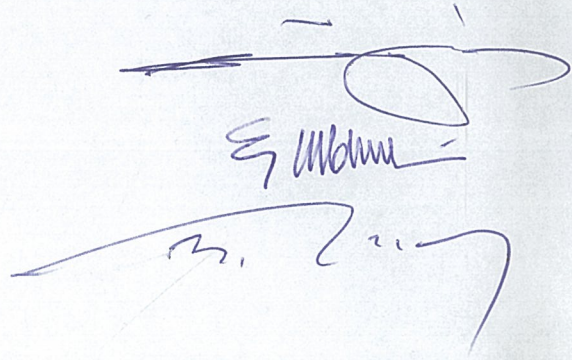
Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Tez Sınavı Tarihi: 06/12/2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (06/12/2017)

Mehmet ÇİLEK

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim, sünnet ve hadis İslam'ın temel kaynaklarıdır. Kur'ân'ın herhangi bir değişikliğe maruz kalmadan günümüze ulaştığı bilinen bir husustur. Sünnet ve hadisin de tebdil ve tağyirden korunması için İslam'ın ilk yıllarından bu güne âlimler tarafından büyük gayretler sarf edilmiştir. İlelü'l-hadis ilminin de bu amaç doğrultusunda meydana gelmiş bir ilmî disiplin olduğunu söylemek mümkündür.

İmam Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adındaki eseri de bu ilmî disipline ait, hacmi küçük ancak öneminin büyük olduğunu düşündüğümüz bir eserdir. Çünkü bu eser hadis ilminin altın çağı olarak kabul edilen bir döneme ve hadis eserleri arasında en muteber kabul edilenlerden birinin musannifine aittir. Müellifinin yaşadığı dönemin ilmi anlayışını yansıtan bu eserin, kendi döneminde uygulanan rivayet tenkidine dair örnekler sunması bakımından da önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Bu ve benzeri mülahazalar bizi eserin, üzerinde akademik çalışma yapılmaya değer bir eser olduğu kanaatine sevk etti. Danışman hocamla yaptığımız istişareler neticesinde, hakkında herhangi bir tezin yapılmadığı bu konuyu yüksek lisans tezi olarak belirlemenin uygun olacağı kanaatine vardık.

Bu vesileyle tezimizin danışmanlığını üstlenen, kaynakların temini konusunda yardımını esirgemeyen, yönlendiren ve teşvik eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Bünyamin ERUL'a teşekkürü borç bilirim. Katkılarından dolayı Ömer Can ÖZDEMİR ve Hasan TURGUT'a da teşekkür ederim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Mehmet ÇİLEK

KISALTMALAR

(h)	: Hicri
(s)	: Sallâllâhu aleyhi ve sellem
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agmd.	: Adı geçen madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
b.y.	: Basım yeri yok
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Muh.	: Muhakkik
Muk.	: Mukaddime
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
t.y.	: Basım tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve diğeri/diğerleri
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	II
İÇİNDEKİLER	III
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MÜSLİM HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	5
1.2. ESERLERİ	7
1.2.1. İmam Müslim'in Günümüze Ulaşan Eserleri	8
1.2.2. İmam Müslim'in Günümüze Ulaşıp Ulaşmadığı Bilinmeyen Eserleri	8
1.3. KİTÂBÜ'T-TEMYÎZ ADLI ESER	10
1.3.1. Eserin Yazma Nüshası	12
1.3.2. Eserin Matbû Nüshaları	15
1.3.3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	20
1.3.4. Eserin İmam Müslim'e Aidiyeti (Müslim Sonrası Dönem Eserlerinde Kitâbü't-Temyîz)	20
1.3.4.1. Kitâbü't-Temyîz'den İsim Olarak Bahseden/İktibasta Bulunan/Esere Atıf Yapan Şahıslar (Eserler)	21
1.3.4.2. Kitâbü't-Temyîz'de Bulunan Rivayetlerden Bir Kısmını Kendisine Ait Bir İsnadla Nakledenler	26
1.3.4.3. Kitâbü't-Temyîz'e Ulaşan İsnadı Olanlar.....	27
1.3.5. Eserin Ravisi (Ebû Hâtim Mekkî b. Abdân).....	29

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'T TEMYÎZ'İN MUHTEVA ANALİZİ

2.1. Eserde Kullanılan Hadis İstılahları.....	35
2.2. Kitâbü't-Temyîz'de Yer Alan ve Senedinde Problem Bulunan Rivayetler ...	40
2.2.1. Galat.....	40
2.2.2. Vehim	43
2.2.3. Münker.....	54

2.2.4. Hata.....	57
2.3. Kitâbü't-Temyîz'de Yer Alan ve Metninde Problem Bulunan Rivayetler	60
2.3.1. Galat.....	60
2.3.2. Vehim	74
2.3.3. Sahih Haberlere Muhalefet	90
2.3.4. İcmâya Muhalefet	96
2.3.5. Şâz.....	98
2.3.6. Münker.....	102
2.3.7. Hâfızlar Topluluğunun Rivayetine Muhalefet.....	104
2.4. Kitâbü't-Temyîz'de Yer Alan, Sened ve Metninde Problem Bulunan Rivayetler	107
2.4.1. Tashîf ve Galat.....	107
2.4.2. İsnad ve Metinde Vehim.....	111
2.4.3. İsnad ve Metinde Hata	115
2.4.4. İsnad ve Metinde Muhalefet	128
SONUÇ	131
BİBLİYOGRAFYA	135
ÖZET.....	155
ABSTRACT	156

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Hicri üçüncü asır hadis ilminin altın çağı olarak kabul edilir. Bu asrın önde gelen isimlerinden birinin *Kütübi Sitte* musanniflerinden Müslim b. Haccâc olduğunda şüphe yoktur. *es-Sahih* adındaki tasnifiyle haklı bir şöhrete sahip olan Müslim'in ilelü'l-hadis ilmine ait bir eserinin bulunuyor olması üzerinde düşünülmesi gereken önemli hususlardandır. Çünkü hicri üçüncü asırdaki tenkit faaliyetine dair örnekler sunan *Kitâbü't-Temyîz* adlı eserin, hem Müslim'in ilmî kimliğinin farklı yönleri ve yaşadığı zaman dilimindeki ilmî anlayış hem de günümüzde hala önemini koruyan tenkit faaliyetinin tarihi hakkında fikir vermesi bakımından önem arz ettiğini düşünüyoruz. Bizi bu konuyu araştırmaya sevk eden sâiklerin başında bu düşünce gelmektedir.

Araştırmanın konusunu İmam Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adındaki eserinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu eser ilelü'l-hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Eserde pek çok rivayet senedinde, metninde ya da hem sened hem de metninde bulunan kusurlar açısından incelenmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede araştırmamızın temel amacının, *Kitâbü't-Temyîz* ekseninde Müslim'in problem içeren rivayetleri değerlendirmesi ve bu değerlendirme esnasında uygulanan yöntemin ortaya konulması olduğunu söyleyebiliriz. Mukayeseye imkân sağlaması için aynı rivayetler üzerine görüş bildiren farklı âlim ve müelliflerin değerlendirmelerine de yer vermek, bu sayede ilgili şahısların, İmam Müslim'le benzer ya da farklılıkları hakkında genel bir kanaate ulaşmak araştırmanın diğer bir amacıdır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm İmam Müslim'in hayatı ve eserlerine ayrılmıştır. Müslim'in hayatı ve eserleri pek çok çalışmaya konu olduğundan bu husus üzerinde çok fazla durulmamış, temel bilgilerle yetinilmiştir. *Kitâbü't-Temyîz*'in Müslim'e aidiyeti bu bölümde detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Müslim sonrası dönem eserlerinde *Kitâbü't-Temyîz*'in isim olarak yer alması, bu eserden bazı kısımların eserin ravisi aracılığıyla Müslim'e ulaşan bir senedle nakledilmesi, âlimlerin bazılarının *Kitâbü't-Temyîz*'i naklettikleri senedlerinin bulunması gibi hususlar üzerinden eserin Müslim'e aidiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde *Kitâbü't-Temyîz*'de yer alan ve Müslim'in değerlendirdiği her bir rivayet ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Bu inceleme esnasında aynı rivayetler üzerine yorum yapan, görüş bildiren farklı âlim ve müelliflerin değerlendirmelerine yer verilmiştir. İlelü'l-hadis kitapları, hadis ilimlerinin farklı alt dallarına ait çeşitli kaynaklar, şayet incelediğimiz rivayet hakkında değerlendirme varsa fıkıh eserleri bu bölümde başvurulan temel kaynaklar olmuştur. Bu çeşitliliğin temel amacı, hem Müslim'in problem teşkil eden rivayetler üzerine yaptığı değerlendirmeleri görmek, hem de farklı şahısların değerlendirmeleri üzerinden Müslim'le benzer ve farklılıkları hakkında genel bir kanaat edinmektir. Zaten tezin temel amacının bu olduğunu yukarıda söylemiştik. Son bölümde ise ulaşılan sonuçlar özet halinde sunulmuştur.

Araştırmada kaynak sınırlamasına gidilmemiştir. Bununla birlikte Türkçe kaynaklara çok fazla yer verilmemiş, klasik dönem eserlerine müracaat edilmesine özellikle gayret edilmiştir. İncelenen konuyla ilgili tespit edilen küçük bir bilgi kısıntısı dahî ihmal edilmemeye çalışılmıştır. Bu bağlamda masâdır-ı asliyye kabul edilen

temel hadis eserleri, Şerh, tahrîc, zevâid, etrâf, tabâkât, fıkıh, usûl vb. kaynaklar referans olarak kullanılmıştır.

Bilhassa Abdülkâdir Mustafa el-Muhammedî ve Ahmed b. Mustafa Şaban tarafından tahkikleri yapılan *Kitâbü't-Temyîz* matbû nüshaları üzerinde durmak istiyoruz. Muhakkiklerin dirâse kısmında ve dipnotlarda yaptıkları açıklamalar bizim temel kaynaklara ulaşmamızı kolaylaŐtırmıŐ ve bize yol göstermiştir. Bu iki matbû nüshanın çalışmamızın en temel kaynaklarından olduğunu özellikle belirtmek istiyoruz.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mustafa TAŞ'a ait olan "Müslim'in Kitâbü't-Temyîz Adlı Eserinde Hadis Tenkit Örnekleri" adlı makale incelediğimiz esere dair Türkçe kaleme alınan tek çalışmadır. İncelememiz esnasında *Kitâbü't-Temyîz*'deki bazı rivayetlerin tercümelere dışında bu makaleden istifade edemedik. Çünkü ilgili makalede karşılaştırma, değerlendirme, tenkit vb. hususlara yer verilmemiş; *Kitâbü't-Temyîz*'de Müslim tarafından yapılan değerlendirmelerin aynen aktarılmasıyla yetinilmiştir.

İncelediğimiz esere dair Fuâd Seyfullah Cimşir tarafından "*Menhecü'l-İmâm Müslim fi Kitâbihi't-Temyîz*" adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ancak tüm çabalarımıza rağmen bu teze ulaşamadık.

Araştırma esnasında kullanılan kaynağın ilk geçtiği yerde müellifinin tam ismi ve eserin künyesi verilmiştir. Sonraki dipnotlarda da karıŐıklıĐa sebebiyet vermemek için kısaltmalardan olabildiğince kaçınılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda *Kitâbü't-Temyîz*'in farklı nüshalarından yararlanıldığı için, dipnotta gösterilirken muhakkik ismine işaret eden bir rumuz, eserin ismi yanında parantez içinde verilmiştir. Buna göre Abdülkâdir Mustafa el-Muhammedî için (**M**), Ahmed b. Mustafa Şaban için (**Ő**),

Muhammed Mustafa el-A'zamî için (**A**), Muhammed Suphi Hasan Hallâk için (**H**)
şeklindeki rumuzlar kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MÜSLİM HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Hicri üçüncü asrın önde gelen muhaddislerinden olan Müslim'in tam adı Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim b. Verd b. Kûşâz el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî'dir.¹ Soyu itibariyle Arap'tır. Doğduğu yere nispetle Nîsâbü'rî diye anılır. Benî Kuşeyr kabilesinden olduğu için Kuşeyrî nisbesiyle de anılmaktadır.²

Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan³ Müslim'in doğduğu yıla dair dört farklı tarih zikredilmiştir.⁴ Kaynaklarda yer alan bilgilerden onun ilimle iştil eden

¹ Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tahkik: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut-1983, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, c. XII., s. 557., 558.; İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekir, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, tahkik: İhsan Abbâs, Beyrut-1977, Dâru Sâdir, c. V., s. 195.

² Müslim'in Benî Kuşeyr kabilesinin bir ferdi mi yoksa mevâlîsi mi olduğu tartışmalıdır. İbnü's-Salâh (ö. ö. 643/1245), Müslim'in Benî Kuşeyr kabilesinden olduğunu söylerken, Zehebî (ö. 748/1348) ihtimal bildiren bir ifadeyle onun bu kabilenin mevâlîsinden olabileceğini belirtir. Bkz., İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahman, *Siyânetü Sahîhi Müslim mine'l-İhlâli ve'l-Galat ve Humâyetühü mine'l-İskâti ve's-Sakat*, tahkik: Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Beyrut- 1984, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi, s. 56.; Zehebî, *Siyer*, c. XII., s. 558.

³ Zehebî, *Siyer*, c. XII., s. 570.; Tavâlîbe, Muhammed Abdurrahman, *el-İmâm Müslim ve Menhecühü fî Sahîhihî*, Amman-2000, II. Baskı, Dâru Ammâr, s. 21.

⁴ Kandemir, Mehmet Yaşar, "Müslim b. Haccâc", *DİA*, İstanbul-2006, c. XXXII, s. 93. İbn Hallikân (ö. 681/1282), Müslim'in doğum tarihini tam anlamıyla zapt eden birini bilmediğini, ancak hicri 200'den sonra doğduğu konusunda icmâ olduğunu söylemektedir. Zehebî *el-İber* adlı eserinde 261 (h) yılında meydana olayları anlatırken Müslim'in bu tarihte, altmış yaşında iken, vefat ettiğini nakletmektedir. Dolayısıyla buradan Müslim'in 201 (h) yılında doğduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Müslim'in 204 (h) yılında doğduğuna dair bilgiler de Zehebî'nin eserlerinde nakledilmiştir. İbnü's-Salâh, Müslim'in elli beş yaşında vefat ettiğine dair nakledilenleri dikkate almış ve 206 yılında doğduğunu söylemiştir. Fuat Sezgin 206 (h) yılını zayıf bir nakil olarak görmüş ve Müslim'in doğum yılının 202 (h) olduğunu belirtmiştir. Çağdaş araştırmacıardan Muhammed Abdurrahman Tavâlîbe ise Müslim'in *Sahîh*'i üzerine müstahrec çalışması bulunan ve konuyla ilgili bilgiyi ilk nakleden kişi olduğunu söylediği İbnü'l-Ahram'dan Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin naklettiği bilgilere dayanarak, Müslim'in 206 yılında doğduğu sonucuna ulaşmıştır. Bkz., İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, c. V., s.195.; Zehebî, *el-İber fî Haberî men Ğaber*, tahkik: Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut- t.y., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. I., s. 375.; *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, b.y., t.y., c. II., s. 588.; *Siyer*, c. XXII., s. 558.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 64.; Sezgin, Fuat, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Arapça'ya çev: Mahmut Fehmi Hicâzî, Mekke-1991, Muhammed b. Suud Üniversitesi Yay. c. I., s. 263.; Tavâlîbe, *el-İmâm Müslim ve Menhecühü fî Sahîhihî*, s. 16, 17.

bir ailede ve çevrede doğup büyüdüğü anlaşılmaktadır. Kendisi ticaretle uğraşmış, bu sayede mal ve servet sahibi olmuştur.⁵ Bez ve kumaş ticareti yaptığı nakledilmektedir. Ticaretle uğraşması onun ilimden uzaklaştırmamış, kendi dükkânında bile öğrencilerine hadis rivayet etmeye devam etmiştir.⁶ Onun insanlara yardım etmeyi seven biri olduğu ve “Nîşâbur’un cömerdi” olarak anıldığı aktarılmaktadır.⁷

Müslim çok erken denebilecek bir yaşta, 218 (h) yılında, ilim hayatına başlamıştır.⁸ İlk önce kendi memleketinde bulunan İshak b. Râhûye⁹ (ö. 238/853), Yahya b. Yahya et-Temîmî¹⁰ (ö. 225/840) gibi şahıslardan ilim tahsil etmeye başlamıştır. Hadis tahsili ve hac görevini ifa etmek için 220 (h) yılında¹¹ yola koyulan Müslim, 230 (h)¹² ve 250 (h) yıllarından önce de¹³ birkaç defa ilim için yolculuğa çıkmıştır. Bu yolculukları esnasında Mekke, Medine, Irak, Bağdat, Basra, Kûfe, Şam, Mısır, Rey gibi ilim merkezlerine giderek dönemin hadis otoritesi olarak kabul edilen âlimlerinden dersler almış ve ilmî müzakerelerde bulunmuştur.¹⁴

Müslim’in kendisinden hadis rivayet ettiği ya da etmediği pek çok hocası olmuştur. Sayıca çok olmasına rağmen sadece 220 hocasından *Sahih*’inde nakilde bulunmuştur.¹⁵ Müslim’in kendisinden çokça hadis rivayet ettiği ya da meşhur olup da hadis rivayet etmediği hocalarına şu şahısları örnek göstermek mümkündür: Buhârî (ö. 256/870), Yahya b. Yahya et-Temîmî, Ka’nebî (ö. 221/836), Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/878), Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866), Muhammed b. Abdullah b. Numeyr

---

⁵ Zehebî, *el-İber*, c. I., s. 375.

⁶ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.

⁷ Zehebî, *el-İber*, aynı yer.; Kandemir, *agmd.* aynı yer.

⁸ Zehebî, *Tezkire*, aynı yer.

⁹ İbnü’s-Salâh, *Siyâne*, s. 57.

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, c. XII., s. 558.

¹¹ Zehebî, *Siyer*, c. XII., s. 558.

¹² Zehebî, *Siyer*, aynı yer.

¹³ Kandemir, *agmd.* aynı yer.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Tavâlîbe, *age.*, s. 28-38.

¹⁵ Kandemir, *agmd.* aynı yer.

(ö. 234/848), Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866), Muhammed b. Râfi' (ö. 245/859), Muhammed b. Hatim b. Meymun (ö. 236/850), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshak b. Râhûye, Abdullah b. Muhammed b. İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Züheyr b. Harb (ö. 234/848), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/854), Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), Ali b. Hucr es-Sa'dî (ö. 244/858), Ubeydullah b. Muaz (ö. 237/851), Muhammed b. Rumh el-Muhâcir (ö. 243/857), Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 239/853).¹⁶

İmam Müslim'in pek çok talebesi olmakla beraber Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), Ebu İsa et-Tirmizî (ö. 279/892) gibi hadis ilminde öne çıkan ve tanınan şahıslar dikkat çekmektedir.¹⁷

Hadis ilmi açısından hakkında pek çok tenkit ve övgünün bulunduğu Müslim 261/875 yılında vefat etmiştir. Kabri Nişâbur'da Nasrâbâd denilen yerdedir.¹⁸

1.2. ESERLERİ

Biz bu bölümde Müslim'in eserlerini detaylı bir şekilde ele alıp inceleyecek değiliz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ona ait olan eserleri günümüze ulaşan ve ulaşip ulaşmadığı bilinmeyenler olarak iki başlık altında liste halinde vermekle iktifa edeceğiz.

---

¹⁶ Müslim'in hocaları hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 58-59.; Zehebî, *Siyer*, 558-562.; Tavâlibe, *age.*, s. 38-76.; Özaşar, Mehmet Emin, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i", *AÜİFD*, 1999, cilt: XXXIX., s. 295-300.

¹⁷ Müslim'in öğrencileri hakkında geniş bilgi için bkz., İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 58-60. Zehebî, *Siyer*, 562-563., Tavâlibe, *age.*, s. 76-82.

¹⁸ Zehebî, *Siyer*, c. XII., s. 580.; *Tezkire*, c. II., s. 590.

1.2.1. İmam Müslim'in Günümüze Ulaşan Eserleri

1. *el-Müsnedü's-Sahîh (el-Camiu's-Sahîh)*
2. *Kitâbü't-Temyîz*¹⁹
3. *Kitâbü't-Tabakât*²⁰
4. *Kitabü'l-Esmâ ve'l-Künâ*²¹
5. *Ricâlü Urve b. ez-Zübeyr*²²
6. *el-Münferidât ve'l-Vuhdân*²³

1.2.2. İmam Müslim'in Günümüze Ulaşıp Ulaşmadığı Bilinmeyen Eserleri

1. *el-İhve ve'l-Ehavât*²⁴
2. *Esmâü'r-Ricâl*²⁵
3. *Kitâbü'l-Efrâd*²⁶
4. *Efrâdü'ş-Şamiyyîn*²⁷
5. *Kitâbü'l-Akrân*²⁸
6. *İntihâbü Müslim alâ Ebî Ahmed el-Ferrâ*²⁹
7. *Kitâbü'l-İntifâ' bi Uhubi'-sibâ*³⁰
8. *el-Evhâd*³¹

¹⁹ Zehebî, *Siyer*, c. XII., s.589.; *Tezkire*, c. II. 590. Sezgin, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, c. I., s. 277.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 61.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, aynı yer; *Tezkire*, aynı yer; Sezgin, *age.*, aynı yer.

²¹ Zehebî, *Siyer*, aynı yer; *Tezkire*, aynı yer; Sezgin, *age.*, aynı yer.

²² Sezgin, *age.*, aynı yer.

²³ Sezgin, *age.*, aynı yer.

²⁴ Tavâlibe, *el-İmâm Müslim ve Menhecühû fî Sahîhihî*, s.88.

²⁵ Tavâlibe, *age.*, s. 89.

²⁶ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

²⁷ Zehebî, *Tezkire*, aynı yer.

²⁸ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

²⁹ Tavâlibe, *age.*, s. 90.

³⁰ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

³¹ Tavâlibe, *age.*, s. 90.

9. *Kitâbü Evlâdi 's-Sahâbe*³²
10. *Kitâbü Evhâmi 'l-Muhaddisîn*³³
11. *Kitâbü 't-Tarîh*³⁴
12. *Tafzîlü 's-Sünen*³⁵
13. *Kitâbü 'l-Câmi ' ale 'l-Ebvâb*³⁶
14. *Zikru Evlâdi 'l-Hüseyn*³⁷
15. *Ruvâtü 'l-İ'tibâr*³⁸
16. *Kitâbü Süâlâtihî Ahmed b. Hanbel*³⁹
17. *Kitâbü Tabakâti 't-Tâbiîn*⁴⁰
18. *Tabakâtü 'r-Ruvât*⁴¹
19. *Kitâbü 'l-İlel*⁴²
20. *Kitâbü Amr b. Şuayb*⁴³
21. *Kitâbü 'l-Muhadramîn*⁴⁴
22. *Müsnedü Hadîsi Mâlik*⁴⁵
23. *el-Müsnedü 'l-Kebîr ale 'r-Ricâl*⁴⁶
24. *Kitâbü Meşâyihü 's-Sevri*⁴⁷

---

³² Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

³³ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 61.

³⁴ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

³⁵ Tavâlîbe, *age.*, s. 91.

³⁶ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 61.

³⁷ Tavâlîbe, *age.*, s. 92.

³⁸ Tavâlîbe, *age.*, s. 92.

³⁹ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 61.

⁴¹ Tavâlîbe, *age.*, s. 93.

⁴² Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 61.

⁴³ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 61.

⁴⁵ Tavâlîbe, *age.*, s. 95.

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 60.

⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

25. *Kitâbü Meşâyihî Şu'be*⁴⁸
26. *Kitâbü Meşâyihî Mâlik*⁴⁹
27. *Ma'rifetü Ruvâti'l-Ahbâr*⁵⁰
28. *Kitâbü'l-Ma'mer*⁵¹
29. *el-Müfred*⁵²
30. *Kitâbü Men Leyse Lehû illâ Râvin Vâhid*⁵³
31. *Kitâbü'l-Vuhdân*⁵⁴

1.3. KİTÂBÜ'T-TEMYİZ ADLI ESER

İllet (çoğulu ilel), terim olarak hadiste bulunan ve hadisin sıhhatine zarar veren gizli sebep olarak tanımlanmaktadır. Hadisin sıhhatini zedeleyen bir kusur olan illeti araştıran ilim dalına da “İlelü'l-Hadis” adı verilir.⁵⁵

Hadis ilimlerinin en zor olanlarından biri olarak görülen ilelü'l hadîs ilminin Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere uygulanmasını örnekleriyle inceleyen pek çok eser kaleme alınmıştır.⁵⁶ Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adındaki eserini de ilel türü eserler içerisinde mütalaa etmek mümkündür. *Kitâbü't-Temyîz* içerisinde yer alan ve İmam Müslim tarafından değerlendirilen rivayetlerin muhtevası incelendiğinde genel

---

⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.

⁵⁰ Tavâlibe, *age.*, s. 97.

⁵¹ Tavâlibe, *age.*, s. 98.

⁵² Tavâlibe, *age.*, s. 98.

⁵³ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer.; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 61.

⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.; *Tezkire*, aynı yer. Müslim'in eserleri, eserlerinin isimlendirilmesindeki farklılıklar ve eser isimlerinin yer aldığı kaynaklar hakkında geniş bilgi için bkz., Tavâlibe, *age.*, s. 83-99.

⁵⁵ Uğur, Mücteba, *Hadis ilimleri Edebiyatı*, s. 160.

⁵⁶ Uğur, *age.*, s. 160-162.

olarak bir hadisin illetli sayılmasına neden olan kusurlarla benzeştiği görülmektedir.⁵⁷ Müslim'in eserine alıp incelediği bazı rivayetlerin, onun çağdaşı olan ya da sonraki dönem ilel türü yazarlarının bazıları tarafından da eserlerine alınarak incelendiğini görmekteyiz. Hadis edebiyatına ya da ilelü'l hadise dair son dönemde kaleme alınan eserlerde de *Kitâbü't-Temyîz* genel olarak ilel türü eserler içerisinde dâhil edilmektedir. Konuyla alakalı birkaç eseri örnek olarak vermek istiyoruz. Örneğin Muhittin Düzenli tarafından hazırlanan "*Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*" adlı çalışmada *Kitâbü't-Temyîz* adlı eserin klasik dönemde yazılan ilel türü eserlerden olduğu söylenmektedir.⁵⁸ Âşûr Dihnî'nin hazırladığı "*Menhecü'l-İmâm Müslim b. Haccâc fî ahbâru'l-muallele min hilâli kitâbihi'l-Müsnedi's-Sahîh*" adlı eserde de illetli rivayetlerin değerlendirilmesinde *Kitâbü't-Temyîz*'den sıklıkla yararlandığı görülmektedir.⁵⁹ Muhammed b. Cafer el-Kettânî (ö. 1346/1927) ise *Kitâbü't-Temyîz*'i ilel türü eserler içerisinde mütalaa etmek yerine, hadis usûlü eserlerine dair örnekler verdiği "ıstılahlar" bölümüne almıştır. Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* isminde bir ıstılah kitabı olduğunu da ifade etmektedir.⁶⁰ Kanaatimizce Kettânî'nin bu tutumu eserin içeriği yeterince incelenmeden yazma nüsha üzerine yazılmış bulunan "رسالة في المصطلح للامام مسلم" şeklindeki ifadenin bir sonucu gibi gözükmektedir.

Bir ilel kitabı olmasına rağmen Müslim'in eserine neden *Temyîz* adını verdiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Kaynaklarda Müslim'in *Kitâbü'l-İlel* adında

---

⁵⁷ Bir hadisin hangi durumlarda illetli sayılacağına dair kurallar ve örnekler için bkz., Karaçam, Kudret, *İlel Edebiyatı ve Kuralları* (basılmamış yüksek lisans tezi) Konya-2004, s. 43-106.

⁵⁸ Düzenli, Muhittin, *Rivayetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu* (doktora tezi) Samsun-2008, s. 14, 39.

⁵⁹ Âşûr Dihnî, *Menhecü'l-İmâm Müslim b. Haccâc fî Ahbâru'l-Muallele min Hilâli Kitâbihi'l-Müsnedi's-Sahîh*, (yüksek lisans tezi) Batna (Cezayir)-2005, s. 67, 68, 69., vd.

⁶⁰ Kettânî, Muhammed b. Cafer, *er-Risâletü'l-Mustatrafe (Hadis Literatürü)*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul-1994, İz Yayıncılık, s. 438., dipnot 13.

başka bir eserinin daha olduğu nakledilmektedir.⁶¹ Bu eserin *Temyîz*'den farklı bir eser mi olduğu ya da yanlışlıkla *Kitâbü't-Temyîz*'in *İlel* şeklinde isimlendirilmesi sonucu hata mı edildiğine dair bir bilgiye de ulaşabilmiş değiliz. Aynı isimle hadis ilimlerine dair başka bir eser var mı diye yaptığımız araştırma neticesinde, kaynaklarda *Kitâbü't-Temyîz* adında Nesâî'ye (ö. 303/915) ait olan bir eserden bahsedildiğini gördük.⁶² İbn Hacer'in bu eserden yaptığı nakillere bakılınca, eserin ravi değerlendirmelerini içeren bir muhtevaya sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁶³

Nesâî'nin eserinden yapılan bu nakiller Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'inde yer almamaktadır. Bu nakillerle *Kitâbü't-Temyîz* arasında herhangi bir benzerlik veya birliktelik tespit edemedik. Ayrıca bu nakillerle Müslim'in incelediğimiz eseri arasında herhangi bir bağ kurulabileceğine dair bir kanaat bizde oluşmamıştır. Nesâî'nin *Kitâbü't-Temyîz* adındaki bu eserinin günümüze ulaşip ulaşmadığına dair herhangi bir bilgi de elde edebilmiş değiliz.

1.3.1. Eserin Yazma Nüshası

Eserin muhtevasına yönelik açıklamalara geçmeden önce yazma ve matbû nüshalarla ilgili bazı hususları açıklamanın daha uygun olacağını düşünüyoruz. Eserin şu an bilinen tek yazma nüshası Şam Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁶⁴ Çok

⁶¹ Zehebî, *Siyer*, c. XII., s. 589.; *Tezkire*, c. II. s. 590.

⁶² Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâldîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Tedribü'r-Râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*, tahkik: Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî Beyrut-1415 (h), II. Baskı, Mektebetü'l-Kevser, c.II., s. 242.; Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara-1996. I. Baskı, TDV Yay., s. 225.; Kandemir, M. Yaşar, "Nesâî, *DİA*, İstanbul-2006, c. XXXII., s. 565.

⁶³ İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd-1325 (h), I. Baskı, Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizâmîyye, c. II., s. 79., no: 121.; c. V., s. 319., no: 545.

⁶⁴ Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Kitâbü't-Temyiz (A)* (Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn Neşe'tühû ve Târihuhû ile birlikte), tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zamî, b.y.-1990, III. Baskı, Mektebetü'l-Kevser, Muhakkikin Mukaddimesi s. 159.

eski olan yazma nüshada eserin ismine dair herhangi bir bilgi yoktur. Çünkü eserin ilk sayfaları kaybolmuştur. Kütüphanede bulunan yazma eserler için fihrist hazırlayan Elbânî (ö. 1420/1999) bu eseri "كتاب التمييز الجزء الاول" şeklinde kaydetmiştir.⁶⁵ İlgili bölümde açıklayacağımız üzere sonraki dönemde yaşayan âlimlerin *Kitâbü't-Temyîz*'e yaptıkları atıflar ve kitaptan yaptıkları iktibaslar Elbânî'yi teyit eder niteliktedir. Kitabın ismini *Temyîz* olarak ilk belirleyen kişinin Elbânî olduğunu söyleyen A'zamî,⁶⁶ sonraki dönemlerde başkası tarafından kaybolan sayfaların tekrar yazıldığını ve eksikliklerin giderildiğini, kitabın ve müellifin ismine dair herhangi bir açıklamanın bulunmadığını, bunun yerine eski olmayan bir hatla "رسالة في المصطلح للامام" "رسالة في المصطلح للامام" yazılmış olduğunu bildirmektedir.⁶⁷ Elbânî bu yazının 7 ya da 8. hicri yüzyıla ait olduğunu düşünmektedir.⁶⁸

Yazma nüshanın kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı bilinmemektedir. Elbânî müellifin kendi asrında yazılmış olduğunu söyler.⁶⁹ Onu bu düşünceye sevk eden şey eserin başına semâ, icâzet, kıraat gibi hadis eda ve tahammülüne dair herhangi bir açıklamanın bulunmayıp "قريء على أبي حاتم مكي بن عبدان قال سمعت مسلم بن الحجاج... " şeklinde bir ifadenin yer alması olmalıdır.⁷⁰ Fuat Sezgin yazmanın altıncı hicri asırda yazılmış olduğunu belirtirken,⁷¹ A'zamî ise dördüncü hicri asırda, belki de eseri Müslim'den nakleden Mekkî b. Abdân hayatta iken yazılmış olabileceği kanaatindedir.⁷² Eseri tahkik edenlerden Abdülkadir Mustafa Muhammedî ise

⁶⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 159.

⁶⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 161.

⁶⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 160.

⁶⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, tahkik: Abdülkadir Mustafa Muhammedî, b.y.-1431 (h), II. Baskı, Daru İbni'l-Cevzî, Muh. Muk., s. 56.

⁶⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 160.

⁷⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, Muh. Muk., s. 62.

⁷¹ Sezgin, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, c. I., s. 277.

⁷² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 159.

yukarıda verilen tarihlerin birini diğerine tercih etmeyi gerektirecek bir karinenin olmadığını söylemektedir.⁷³

Eseri istinsah⁷⁴ eden kişi kitabın anlaşılmasını güçleştirecek şekilde pek çok ihtisarda bulunmuştur. Bu durum eserden değerli pek çok bilginin kaybolmasına sebep olmuştur. Birçok yerde gramer kuralları göz ardı edilmiş ve günlük konuşma dilinde kullanılan ifadeler yazma nüshada kendisine yer bulabilmiştir.⁷⁵ Eseri tahkik edenler müstensihin yapmış olduğu ihtisar ve hazifleri ilgili kaynaklara başvurarak tamamlamaya çalıştıklarını belirtmektedirler.⁷⁶

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) eserleri arasında *İhtisâru Kitâbi't-Temyîz li Müslim* adında bir eserin bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁷ Muhakkiklerden Ahmed b. Mustafa Şaban elimizdeki yazma nüshanın onun ihtisar etmiş olduğu nüsha olabileceğini söylerken;⁷⁸ Muhammedî, İbn Abdilber gibi birinin nüshadaki hataları yapmayacağını, şayet bu nüsha ona aitse bunun kendi kitaplarında faydalanmak üzere yazılmış olan bir müsvedde olabileceğini, nüshadaki hataların sonraki bir müstensih tarafından yapılmış olma ihtimalinin de bulunduğu kanaatindedir.⁷⁹

⁷³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, Muh. Muk., s. 62.

⁷⁴ İlgili yerlerde açıklanacağı üzere eldeki yazma nüshanın aslından ihtisar edilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

⁷⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 160.

⁷⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 162.

⁷⁷ Kâdî İyâz b. Musa b. İyâz el-Büstî, *Terfîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, tahkik: Saîd Ahmet A'râb, Fas-1983, II. Baskı, Vakıf ve İslam İşleri Bakanlığı Yay., c. II., s. 130.; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemîrî, *Kitâbü'l-Kâfi fi Fıkhi Ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*, tahkik: Muhammed Muhammed Ahyed Vüld Mâdik el-Moritânî, Riyad-1978, I. Baskı, Mektebetü'r-Riyazü'l-Hadîse, c. 8., s. 130.

⁷⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, tahkik: Ahmet b. Mustafa Şaban, Kahire-2010, I. Baskı, Dâru'l-Âfâk, Muh. Muk., s. 30.

⁷⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, Muh. Muk., s. 63.

İbn Abdilber'in *et-Temhîd* adlı eserinde *Kitâbü't-Temyîz*'den yapmış olduğu nakil şu şekildedir: وقال مسلم بن الحجاج في كتاب التمييز له [قول ابن شهاب إن رسول الله لم يسجد ...⁸⁰ Elimizdeki matbû *Kitâbü't-Temyîz* nüshalarında ise bu ifade şöyle yer almaktadır: [..⁸¹...وخير ابن شهاب هذا في قصة ذي اليبدين وهم غير محفوظ...]

Eserler arasında bu şekilde bir farklılığın bulunması, matbû nüshalarda esas alınan yazmanın İbn Abdilber'e ait olmama ihtimalinin daha kuvvetli olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

1.3.2. Eserin Matbû Nüshaları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin altı matbû nüshası vardır. Bu nüshalar şunlardır:

1- *Kitâbü't-Temyiz* (Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn Neşetühû ve Târîhuhû ile birlikte), tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zamî, b.y.-1990, III. Baskı, Mektebetü'l-Kevser,

2- *el-Evvelü min Kitâbi't-Temyîz*, tahkik: Muhammed Suphi Hasan Hallâk, İskenderiye-1992, I. Baskı, Dâru'l-İmân,

3- *Kitâbü't-Temyiz*, tahkik: Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, Mısır-2009, Mektebetü'l-Fârûki'l-Hadîsiyye,

4- *Kitâbü't-Temyiz*, tahkik: Abdülkâdir Mustafa Muhammedî, b.y.-1431 (h)., II. Baskı, Daru İbni'l-Cevzî,

⁸⁰ İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meâ'nî ve'l-Esânîd*, tahkik: Mustafa b. Ahmet el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Fas-1967, Vakıflar Umum ve İslam İşleri Bakanlığı Yay., c. I., s. 366.

⁸¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 116.; (A), s. 183.; (Ş), s. 93.; (H), s. 43.

5- *et-Temyîz*, tahkik: Sâlih b. Ahmed b. Sâbit Deyyân, San‘a-2009, Mektebetü'l-Îmâm el-Elbânî,

6- *et-Temyîz*, tahkik: Ahmet b. Mustafa Şaban, Kahire-2010, Dâru'l-Âfâk, I. Baskı.

Yazma nüshanın ilk edisyonunu yaparak basımını gerçekleştiren A'zamî'nin çabası sonucu eser tanınmıştır. İlk baskısı 1395/1976 yılında yapılan eserin 1402/1982 ve 1410/1990 yıllarında ikinci ve üçüncü baskıları yapılmıştır. Şu an elimizde bulunan baskının baş kısmına hadis tenkidine dair kıymetli bilgiler içeren “*Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn Neşe'tühû ve Târîhuhû*” adlı eser eklenmiştir. A'zamî *Kitâbü't-Temyîz*'in hemen öncesinde, esere giriş mahiyetinde Müslim'in biyografisi, eserleri, hocaları, öğrencileri, yazma nüshanın durumu, eserin ravisi hakkında bilgiler vermektedir.⁸² Metnin sağlıklı şekilde inşâsı için hadis, ricâl, terâcim vb. kitaplarına başvurduğunu belirten A'zamî'nin⁸³ tüm çabasına rağmen eserin metnindeki iskât, tahrîf, tashîf ve hatalar tam olarak izâle edilememiştir.⁸⁴

Hallâk tarafından basıma hazırlanan nüshanın girişine de tıpkı A'zamî'nin yaptığı gibi Müslim ve eserine dair özet bilgiler eklenmiştir.⁸⁵ Hallâk gramer kurallarına aykırı olarak yapılan hataları ve senedde yanlış yazılan isimleri kaynaklara ulaşarak düzelttiğini belirtmektedir.⁸⁶ Ancak eserin bu baskısında da iskât, tashîf, tahrîf ve hatalar bulunmaktadır.⁸⁷ Sonraki muhakkiklerden Muhammedî ve Ahmed b. Mustafa, Hallâk tarafından neşredilen baskının A'zamî'nin açık bir kopyası olduğunu

⁸² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 151-163.

⁸³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (A)*, Muh. Muk., s. 162.

⁸⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, Muh. Muk., s. 31-35.; Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, Muh. Muk., 63.

⁸⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (H)*, Muh. Muk., s. 4-18.

⁸⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (H)*, Muh. Muk., s. 18.

⁸⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, Muh. Muk., s. 35-39.

ve onun yapmış olduğu hataların bile aynen tekrar edildiğini ifade etmektedirler.⁸⁸ Bu baskının tenkit edilen yönlerinden biri de esere *el-Evvelü min Kitâbi't-Temyiz* isminin verilmesidir.⁸⁹ Eserin tahkiki esnasında asıl yazma nüshaya değil de ondan yapılan istinsaha dayanılmış olması,⁹⁰ bu baskının diğerlerine nazaran daha başarısız olması sonucunu doğurmuş olmalıdır.

Muhammedî tarafından neşre hazırlanan nüshanın ilk kısmına Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd tarafından hazırlanan ve yaklaşık kırk sayfayı bulan takdim niteliğinde bir bölüm eklenmiştir. *Kitâbü't-Temyiz*'in kısa bir tanıtımı ile başlayan bu bölümde ravilerin yapmış oldukları hatalar ve bu hatalar bakımından ravilerin kısımlara ayrılması, hadiste yapılan hatalar, çeşitleri ve bunların hadis sıhhatine ne zaman etki edip etmeyeceği gibi konular işlenmektedir.⁹¹ Muhakkik kendi kaleme almış olduğu mukaddime de eser hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Bu bağlamda yazma nüshanın durumu, eserin Müslim'e aidiyeti, sonraki dönemde esere atıfta bulunan ve eserden alıntı yapanlar, Müslim'in biyografisi, Mekkî b. Abdân'a dair açıklamalar ele alınan konulardandır.⁹² Muhammedî başta Müslim tarafından illetli kabul edilen rivayetler olmak üzere, metin ve isnadından hazifler yapılarak sadece isnadın bir kısmı bırakılmış olan hadisler de dâhil olmak üzere neredeyse tüm hadislerin tahricini yaparak kaynaklarını dipnotlarda göstermiştir. Eserde yer alan ifadelerin kaynaklarına gidilerek yazma nüshadaki siyahlaşmış olan ve hata bulunan yerler ile A'zamî nüshasındaki hata, tashîf ve tahrîfler düzeltilmeye çalışılmıştır. Zaman zaman diğer ilâhî kitaplarına da atıflar yapılan baskıda, hadislerde bulunan garîb

⁸⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (Ş)*, Muh. Muk., s. 35.; Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, Muh. Muk., s. 63.

⁸⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, Muh. Muk., s. 60.

⁹⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (H)*, Muh. Muk., s. 11.

⁹¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 5-46.

⁹² Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, Muh. Muk., s. 49-76.

kelimelerin de olabildiğince açıklanmasına gayret edilmiştir. Eserin sonuna hadislerin fihristinin eklenmesiyle eser daha kullanışlı hale gelmiştir.⁹³ Yazma nüshada bulunmayan, İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Irakî' (ö. 806/1404) nin Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de zikrettiğini söyledikleri üç hadis eserin son kısmına eklenmiştir.⁹⁴

Diğer muhakkikler gibi Ahmed b. Mustafa Şaban da esere bir mukaddime ile başlamıştır. İlelü'l-Hadis ilmine dair bazı bilgiler aktarıldıktan sonra Müslim'in biyografisine ve eserlerine dair bilgiler sunulmuştur.⁹⁵ Hemen akabinde muhakkikin eser hakkındaki araştırmasına yer verilmiştir. Burada yazma nüshaya dair açıklamalar, eserin Müslim'e aidiyeti bağlamında Müslim sonrası dönemde, kendi isnadıyla ya da herhangi bir isnad olmaksızın *Kitâbü't-Temyîz*'den çeşitli alıntılar şahıslar ve bunların yaptıkları alıntılardan belli bölümler zikredilmektedir.⁹⁶ Eserin ismi, konusu, Müslim'in eserdeki metodu, eseri istinsah/ihtisar edenin yapmış olduğu bazı tasarruflar da burada açıklanan hususlardandır.⁹⁷ Muhakkik eserin yazma nüshası ile daha önce basımı gerçekleştirilen beş matbû nüshayı gözden geçirmiş, karşılaştırmış, bunlarda bulunan hata, ıskât, tashîf ve tahrîfleri detaylı bir şekilde incelemiş ve kendi neşrinde bunları tashih etmeye çalışmıştır. Bu kısımda matbû nüshalarda yapılan hatalardan bazı örnekler de zikredilmiştir.⁹⁸ Bu hatalara zaman zaman dipnotlarda da dikkat çekilmiştir. Eserde yer alan hadislerin tahriçleri yapılmış; hadis eserlerinde bulunan aynı rivayetler arasında farklılıklar varsa bunların dipnotlarda açıklanmasına gayret edilmiştir. Dipnotlarda eserde bulunan ravilerin hadis ilmi açısından durumları

⁹³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 209-211.

⁹⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 202-208.

⁹⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, Muh. Muk., s. 5-16.

⁹⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, Muh. Muk., s. 19-25.

⁹⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, Muh. Muk., s. 27-30.

⁹⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, Muh. Muk., s. 31-52.

tespit edilmeye çalışılmış; hakkında ihtilaf bulunanlar hakkında muhakkik kendi görüşünü belirtmekten çekinmemiştir. Hadislerde bulunan illetler hakkında muhakkik tarafından bazı açıklamalar yapılmış; hadiste bulunup da Müslim'in zikretmediği diğer illetler de ortaya konmaya çalışılmıştır. Eserin son kısmına Müslim tarafından illetli görülen ancak *Kitâbü't-Temyîz*'in yazma nüshasında bulunmayan on yedi hadis eklenmiştir. Burada bulunan hadislerin bir kısmı, Müslim sonrası dönem eserlerinde *Kitâbü't-Temyîz*'de bulunduğu söylenerek nakledilmişken, diğer bir kısmının ise *Kitâbü't-Temyîz*'e nispeti söz konusu değildir. Müslim'in hadisi illetli görmüş olmasından yola çıkılarak, *Kitâbü't-Temyîz*'in yazma nüshasından sâkit olan kısımlar içerisinde yer alabileceği ihtimali ile ilgili hadisler bu kısma eklenmiştir.⁹⁹ Eserin sonunda çeşitli fihristler de bulunmaktadır.¹⁰⁰

el-Ezherî ve Deyyân tarafından tahkiki yapılan, yukarıda belirttiğimiz 3 ve 5 no'lu nüshalar elimizde olmadığı için onlar hakkında herhangi değerlendirmede bulunamıyoruz. Bu nüshalarda da pek çok hata olduğu dile getirilmektedir.¹⁰¹

Eserin matbû nüshalarına baktığımızda her yeni baskıda eserin metin bakımından daha kaliteli hale geldiğini söylemek mümkündür. Basımının daha sonra yapılması, önceki matbû nüshaların gözden geçirilmesi ve onlarda bulunan pek çok hatanın düzeltilmesi, dipnotlarla zenginleştirilip ilave pek çok açıklamanın eklenmesi gibi etkenleri göz önünde bulundurarak Ahmed b. Mustafa Şaban tarafından gerçekleştirilen edisyonun diğerlerine göre daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

---

⁹⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz* (Ş), s. 189-246.

¹⁰⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz* (Ş), s. 249-259.

¹⁰¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz* (Ş), Muh. Muk., s. 39-42.; 48-52.

1.3.3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eser üzerine biri yüksek lisans diğeri şerh olmak üzere iki çalışma yapılmış olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Fuâd Seyfullah Cimşir tarafından “*Menhecü’l-İmâm Müslim fî Kitâbihi’t-Temyîz*” adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹⁰² Abdullah b. Abdurrahman es-Sa’d tarafından da eser üzerine şerh yapılmıştır.¹⁰³ Ancak bu şerhin şu an sadece ses kayıtları mevcuttur. Eserin tahkikini yapanlardan Muhammedî’nin *Kitâbü’t-Temyîz*’in sonraki baskılarında esere eklemeyi düşündüğü şerh büyük ihtimalle bahsettiğimiz şerh olmalıdır.¹⁰⁴ Mustafa TAŞ’ın kaleme aldığı “Müslim’in Kitâbü’t-Temyîz Adlı Eserinde Hadis Tenkit Örnekleri” adlı makalenin de eser üzerine yapılan çalışmalar arasında mütalaa edilmesi mümkündür.¹⁰⁵

1.3.4. Eserin İmam Müslim’e Aidiyeti (Müslim Sonrası Dönem Eserlerinde Kitâbü’t-Temyîz)

Müslim sonrası dönem eserlerinde *Kitâbü’t-Temyîz*’in şu şekillerde yer aldığını söylemek mümkündür. Bu eserlerin bir kısmında *Kitâbü’t-Temyîz*’den sadece isim olarak bahsedilirken, diğeri bir kısmında bu isme ilaveten çeşitli alıntılar yapılmıştır. Eserlerin bazılarında ise *Kitâbü’t-Temyîz*’e sadece atıf yapılmakta, herhangi bir nakilde bulunulmadan *Kitâbü’t-Temyîz*’de de aynı şekilde yer aldığı ifade edilmektedir. Bir kısım eserlerde ise *Kitâbü’t-Temyîz*’den hiçbir şekilde bahsedilmemiş, Müslim’in söylediği belirtilerek eserde bulunan bazı ifade ve

¹⁰² <http://www.iraqna-iq.com/opac2/fullrecr.php?nid=16769&hl> (erişim tarihi: 01.06.2017). Tüm çabalarımıza rağmen bu çalışmaya ulaşamadık.

¹⁰³ <https://ar.islamway.net/collection/3739> (erişim tarihi: 01.06.2017)

¹⁰⁴ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, Muh. Muk., s. 64.

¹⁰⁵ Taş, Mustafa, “Müslim’in Kitâbü’t-Temyîz Adlı Eserinde Hadis Tenkit Örnekleri”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2017, c. X., sayı, XIX., s. 127-139.

değerlendirmeler doğrudan ya da anlamı bozmayacak küçük değişikliklerle aktarılmıştır.

Özellikle Hatîb el-Bağdâdî'nin bazı eserlerinde *Kitâbü't-Temyîz*'de yer alan bir kısım rivayetler, bu esere dair herhangi bir açıklama olmadan *Kitâbü't-Temyîz*'in ravisi Mekkî b. Abdân aracılığıyla Müslim'e ulaşan bir isnadla nakledilmiştir. Müslim sonrası eserlerin bir kısmında ise müellifleri, *Kitâbü't-Temyîz*'i hocalarından tedris ettiklerini belirterek kendilerine ait olan isnadları zikretmişlerdir. Bu bölümde müelliflerini takdim ederek isim olarak bahsetme, atıfta bulunma, alıntı yapma vb. şekillerden biriyle de olsa *Kitâbü't-Temyîz*'den bahsettiğini tespit ettiğimiz eserlere yer vereceğiz.

1.3.4.1. Kitâbü't-Temyîz'den İsim Olarak Bahseden/İktibasta Bulunan/Esere Atıf Yapan Şahıslar (Eserler)

1. Beyhakî (ö. 458/1066): *es-Sünenü's-Sağîr*, *es-Sünenü'l-Kebîr* ve *Ma'rifetü's-Sünen* adlı eserlerde *Kitâbü't-Temyîz*'den isim olarak bahsedilmeden, Müslim'in söylediği belirtilerek, kasâme konusu nakleden raviler hakkındaki değerlendirmeler nakledilmiştir.¹⁰⁶ Bu ifadeler *Kitâbü't-Temyîz*'de aynı şekilde bulunmaktadır.

---

¹⁰⁶ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *es-Sünenü's-Sağîr*, tahkik: Abdülmu'tî Emîn Kala'cî, Karaçi-1989, I. Baskı, Câmîatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, c. III., s. 257., hadis no: 3102.; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut-2003, III. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. VIII., hadis no: 16438.; *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, tahkik: Abdülmu'tî Emîn Kala'cî, Kahire-1991, I. Baskı, Dâru'l-Vefâ, c. XII., s. 175., hadis no: 16369.

2. İbn Abdilber: *et-Temhîd* adındaki Muvatta şerhinde ve *Câmiu' Beyâni'l-İlim ve Fazlihî* adlı eserde *Kitâbü't-Temyîz*'den alıntı yapılmakta ve atıfta bulunmaktadır.¹⁰⁷

3. Ebu'l-Abbas ed-Dânî (ö. 532/1137): *Kitâbü'l-İmâi ilâ Etrâfi Ehâdîsi Kitâbi'l-Muvattai* adlı eserde *Kitâbü't-Temyîz*'e atıfta bulunulmuş, ondan çeşitli alıntılar yapılmıştır.¹⁰⁸ Yazma nüshasında bulunmayan kısımlar matbû nüshanın sonuna eklenmiştir.¹⁰⁹

4. Mâzerî (ö. 536/1141): *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim* adlı eserde namazların cem edilmesi konusunda *Kitâbü't-Temyîz*'e atıfta bulunulmuştur.¹¹⁰

5. İbnü'l-Kattân (ö. 628/1231): *Beyânü'l-Vehm* adlı eserde tedlis, muanan hadis gibi konular üzerinden muhaddislerin metoduna dair açıklamalar yapılırken Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adında bir eserin olduğu belirtilmektedir.¹¹¹ İbnü'l-Kattân eserin başka bir yerinde ele aldığı hadise dair açıklamalar yaparken ravi değerlendirmesi olarak *Kitâbü't-Temyîz*'den şu ifadeleri iktibas etmiştir: "وقال مسلم في كتاب التمييز لا يعلم" Bu ifade *Kitâbü't-Temyîz*'de mîkâtle ilgili hadislerin incelendiği kısımda yer almaktadır.¹¹³

¹⁰⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. I., s. 366.; *Câmiu' Beyâni'l-İlim ve Fazlihî*, tahkik: Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Riyad-1994, I. Baskı, Dâru İbni'l-Cevzi, c. II., s. 1008.

¹⁰⁸ Dâni, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Tâhir el-Endelusi, *Kitâbü'l-İmâi ilâ Etrâfi Ehâdîsi Kitâbi'l-Muvattai*, tahkik: Abdülbârî Abdülhamîd vd., Riyad-2003, I. Baskı, Mektebetü'l-Maarif, c. II., s. 306., s. 427.; c. III., s. 15., 146., 159.; c. IV., s. 49., 568.

¹⁰⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, s. 190., 202., 226., 231., 239., 242., 244.

¹¹⁰ Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer, *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, tahkik: Muhammed eş-Şâzelî en-Nefir, Tunus-1988, II. Baskı, ed-Dâru't-Tûnusiyye, c. I., s. 447.

¹¹¹ İbnü'l-Kattân, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Fâsî, *Beyânü'l-Vehm ve'l-İhâmi'l-Vâkı'ayn fi Kitâbi'l-Ahkâm*, tahkik: Hüseyin Âyt Saîd, Riyad-1997, Dâru Tayyibe, c. II., s. 416.

¹¹² İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm*, c. II., s. 559.

¹¹³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, s. 175.

6. Nevevî (ö. 676/1277): *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât* adlı eserde Müslim'in eserleri arasında *Kitâbü't-Temyîz* adında bir eseri olduğu da bildirilmektedir.¹¹⁴

7. Zehebî (ö. 748/1348): *Tezkiretü'l-Huffâz, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* eserlerinde Müslim'in biyografisinde *Kitâbü't-Temyîz* adında bir eseri olduğu nakledilmektedir.¹¹⁵

8. Zeylaî' (ö. 762/1360): *Nasbu'r-Râye* adlı eserde mikâtla ilgili hadislerin tahriri yapılırken Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de yapmış olduğu ravinin diğerinden hadis işitmediği şeklindeki değerlendirmesine yer verilmiştir.¹¹⁶

9. İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393): *Fethu'l-Bâri, Şerhu İleli't-Tirmizî ve Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem* eserlerinde birçok yerde bazen doğrudan nakilde bulunularak bazen de Müslim'in ravi değerlendirmeleri aktarılmak suretiyle *Kitâbü't-Temyîz*'e işaret edilmiştir.¹¹⁷

10. Ebnâsî (ö. 802/1400): *eş-Şezel Feyyâh* adlı eserde tashîfle alakalı bir hadise yer verilerek *Kitâbü't-Temyîz*'e atıfta bulunmaktadır.¹¹⁸ Ayrıca Müslümanın kâfire varis olamayacağına dair *Kitâbü't-Temyîz*'de yer almayan bir hadise dair açıklamaları

¹¹⁴ Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, Beyrut-t.y., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. II., s. 91.

¹¹⁵ Zehebî, *Siyer*, c. XII., s. 589.; *Tezkire*, c. II., s. 590.

¹¹⁶ Zeylaî', Ebû Muhammed Cemalüddin Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, tahkik: Muhammed Avvâme, Beyrut-1996, I. Baskı, Mektebetü'r-Reyyân, c. III., s. 14.

¹¹⁷ İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahkik: Heyet, Medine-1996, I. Baskı, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, c. I. 364., c. III. 222., c. V. 158, 172., c. VI., 199., c. IX. 129, 145.; *Şerhu İleli't-Tirmizî*, tahkik: Hemmâm Abdürrahîm Saîd, Riyad-2001, II. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, c. II., s. 642, 671, 683, 685, 690, 698, 780, 783, 786, 793.; *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2001, VII., Baskı, Müessesetü'r-Risâle, c. II., s. 232., 453.

¹¹⁸ Ebnâsî, Burhâneddin İbrâhim b. Musa b. Eyyüb Ebu İshâk, *eş-Şeze'l-Feyyâh min Ulumi İbni's-Salâh*, tahkik: Salâh Fethi Helel, Riyad-1998, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, c. II., s. 468.

Müslim'in adı geçen eserde zikrettiği nakledilmektedir.¹¹⁹ Bu hadis ve açıklamalar eserin muhakkiki tarafından son kısma eklenmiştir.¹²⁰

11. İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401): *et-Tavdîh li Şerhi Câmiî's-Sahîh* adlı eserde üç yerde *Kitâbü't-Temyîz*'den nakilde bulunulmuştur. Yazma nüshada yer almayan bu kısımlar matbû nüshanın sonuna eklenmiştir.¹²¹

12. Irâkî: *et-Takyîd ve'l-Îzâh* adlı eserde kâfirin Müslümana, Müslümanın kâfire varis olamayacağını belirten hadis ile tashîfin örneği olan bir hadis *Kitâbü't-Temyîz*'den nakledilmiştir.¹²² *Tarhu't-Tesrîb*'te de Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adında bir eseri olduğu belirtilerek,¹²³ sehiv secdesi ve namazın kaçırılan kısmının kaza edilmesini bildiren bir hadis ilgili eserden aktarılarak Müslim'in ravi hakkındaki görüşü nakledilmiştir.¹²⁴ Yazma nüshada yer almayan namazın kazası ile ilgili olan hadis de muhakkikler tarafından matbû nüshaların son kısmına eklenmiştir.¹²⁵

13. Heysemî (ö. 807/1405): *Mecma'u'z-Zevâid ve Gayetü'l-Maksad fî Zevâidi Ahmed* adlı eserlerde İbn Lehia adındaki ravinin hata sonucu hadiste tashîf yaptığı *Kitâbü't-Temyîz*'den nakledilmektedir.¹²⁶

¹¹⁹ Ebnâsî, *eş-Şeze'l-Feyyâh*, c. I., s. 185.

¹²⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, s. 199.

¹²¹ İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali, *et-Tavdîh li Şerhi Câmiî's-Sahîh*, tahkik: Dâru'l-Felah li bahsi'l-ilmî ve tahkiki't-türâs, Şam-2008, Daru'n-Nevâdir, c. VI., 404., c. IX., s. 145., c. XXI., s. 363.

¹²² Irâkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahman, *et-Takyîd ve'l-Îzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, tahkik: Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire-1969, s. 106, 253.

¹²³ Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb*, Beyrut-t.y., Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, c. I., s. 111.

¹²⁴ Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, c. II, 354, 360., c. III., s. 19.

¹²⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, s. 233, 234, 235, 236., Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 206.

¹²⁶ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebi Bekir, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, tahkik: Hüsamüddin el-Kudsî, Kahire-1994, Mektebetü'l-Kudsî, c. II., s. 21.; *Gayetü'l-Maksad fî Zevâidi Ahmed*, tahkik: Hallâf Mahmûd Abdüssemî', Beyrut-2001, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. I., s. 209., no: 608.

14. Aynî (ö. 855/1451): Hanefî mezhebinin meşhur fıkıh kitaplarından *el-Hidâye* adlı eserin şerhi olan *el-Binâye*'de mestler üzerine mesh meselesinde konuyla ilgili hadislerin çokluğundan bahsedilerek bu hadislerin kaynağına dair açıklama yapılırken *Kitâbü't-Temyîz*'e de atıfta bulunulmuştur.¹²⁷ Buhârî şerhi *Umdetü'l-Kârî*'de de sehiv secdesi, fitir sadakası, muhakeme usulünde tek şahitle ve yeminle hüküm verilmesi gibi konularda *Kitâbü't-Temyîz*'e atıflar yapılmıştır.¹²⁸ Hz. Peygamber'in tek şahit ve yeminle hüküm verdiğini bildiren hadis hakkında Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de sahih olduğunu söylediği belirtilmektedir. Yazma nüshada bulunmayan bu hadis ve Müslim'in açıklamaları matbû nüshanın son kısmına eklenmiştir.¹²⁹

15. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457): *el-Hidâye* şerhi olan *Fethu'l-Kadîr*'de mîkât konusu anlatılırken ilgili hadis hakkında Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'deki görüşü nakledilmiştir.¹³⁰

16. Sehâvî (ö. 902/1497): *Fethu'l-Muğîs* adlı eserde illel türüne dair eserler arasında Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adında bir eseri olduğu nakledilmektedir.¹³¹ Ayrıca *Kitâbü't-Temyîz*'de yer alan tashîfle ilgili bir hadise¹³² atıfta bulunulmuştur.¹³³

¹²⁷ Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmut b. Ahmet, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, tahkik: Eymen Sâlih Şaban, Beyrut-2000, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. I., s. 573.

¹²⁸ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut-t.y., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, c. V., s. 251., IX., s. 116., XIII., s. 245.

¹²⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)* s. 226.

¹³⁰ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadîr*, b.y.-t.y., Daru'l-Fikr, c. II., s. 325.

¹³¹ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs li'l-'Irâkî*, tahkik: Ali Hüseyin Ali, Kahire-2003, Mektebetü's-Sünne, c. III., s. 310.

¹³² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, s. 103, 104, 105.

¹³³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. IV. s. 63.

17. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657): *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserde Müslim'in *Temyîz* adında bir eserinin olduğu nakledilmektedir.¹³⁴

1.3.4.2. Kitâbü't-Temyîz'de Bulunan Rivayetlerden Bir Kısmını Kendisine Ait Bir İsnadla Nakledenler

1. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) : *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* adlı eserde Müslim'e ait *Kitâbü't-Temyîz* adında ilelü'l hadis ilmine dair bir eser bulunduğu belirtilmektedir.¹³⁵ Bununla birlikte aynı eserde Hatîb'in, Mekkî b. Abdân vasıtasıyla Müslim'e ulaşan bir isnadla *Kitâbü't-Temyîz*'den nakilde bulunduğunu görüyoruz. İbn Ömer'in kurbanlık deveyi sağından mı solundan mı iş'ar ettiğinin tartışıldığı ve anlatıldığı rivayet¹³⁶ kendisini Müslim'e bağlayan isnad zinciri ile Hatîb tarafından aynen aktarılmıştır.¹³⁷ Ayrıca *el-Kifâye* adlı eserde de ravi hakkında cerh-tadil açısından değerlendirme yapmanın gıybet olmadığına dair *Kitâbü't-Temyîz*'de bulunan açıklama¹³⁸ Hatîb tarafından senedi zikredilerek nakledilmiştir.¹³⁹ Hatîb'in yukarıda zikrettiğimiz rivayetler dışında kendisine ait bir isnadla *Kitâbü't-Temyîz*'de bulunan başka rivayetleri nakletmiş olduğunu bilmiyoruz. Hatîb her ne kadar yukarıdaki bilgileri farklı bir senedle daha nakletmiş olsa da, vermiş olduğu bilgilerin *Kitâbü't-Temyîz*'de aynen yer almış olmasının, eserin Müslim'e aidiyetini pekiştiren önemli bir delil olduğunu söylemek mümkündür.

¹³⁴ Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, tahkik: Şerafettin Yalçınkaya, Beyrut-t.y., Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, c. I., s. 485.

¹³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmet b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* tahkik: Mahmut Tahhân, Riyad-1983, Mektebetü'l-Maârif, c. II., s. 186.

¹³⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)* s. 102.

¹³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî*, c. I., s. 126.

¹³⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)* s. 97.

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, tahkik: Ebû Abdillâh es-Sevrekî, İbrahim Humeydî el-Medenî, Medine-t.y., Mektebetü'l-İlmiyye, s. 43.

1.3.4.3. Kitâbü't-Temyîz'e Ulaşan İsnadı Olanlar

1. Sem'ânî (ö. 562/1166) : *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr* adlı eserde, Ebu'l-Kâsım el-Büstî'ye ayrılan bölümde, Sem'ânî *Kitâbü't-Temyîz*'i hocasından dinlediğini söyleyerek kendine ait isnadı vermektedir.¹⁴⁰ Sem'ânî'ye ait *el-Müntehab* isimli eserde de aynı isnad zikredilmiştir.¹⁴¹

2. İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) : Âlimlerin okudukları eserleri ve hocalarından hangi tahammül yoluyla aldıklarına dair bilgileri ihtiva eden¹⁴² fihrist niteliğindeki *Fehrese* adlı eserde Müslim'e ulaşan bir isnadla *Kitâbü't-Temyîz*'den bahsedilmektedir. İbn Hayr burada *Kitâbü't-Temyîz*'i hocasından bizzat dinlediğini belirten semâya delalet ifadeler kullanmaktadır.¹⁴³

3. İbn Hacer: *Fethu'l-Bârî*'de altı yerde *Kitâbü't-Temyîz* ismi geçmektedir. Bunların bir kısmında İbn Hacer eserden alıntı yaparken, diğerlerinde Müslim'in raviler hakkında verdiği hükümleri bildirir. Bir yerde de açıklama yaptıktan sonra Müslim'in de *Kitâbü't-Temyîz*'de aynı şeyleri söylediğini belirterek atıfta bulunur.¹⁴⁴ *el-İsâbe*'de *Kitâbü't-Temyîz*'den bir hadis ve Müslim'in açıklamaları aktarılmıştır.¹⁴⁵ *Fethu'l-Bârî*'de¹⁴⁶ ve *el-İsâbe*'de nakledilip de *Kitâbü't-Temyîz*'in yazma nüshasında bulunmayanlar kısımlar, eseri tahkik edenler tarafından matbû

¹⁴⁰ Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr*, tahkik: Münire Nâcî Sâlim, Bağdat-1975, I. Baskı, Riâsetü Dîvânî'l-Evkâf, c. II., s. 283, 284.

¹⁴¹ Sem'ânî, *el-Müntehab min Mu'cemi Şüyûhi's-Sem'ânî*, tahkik: Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Riyad-1996, I. Baskı, Dâru Âlemi'l-Kütüb, s. 1698.

¹⁴² Geniş bilgi için bkz., Kandemir, M. Yaşar, "Fehrese", *DİA*, İstanbul-1995, c. XII., s. 297-299.

¹⁴³ İşbîlî, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-Emevî, *Fehrese*, tahkik: Muhammed Fuâd Mansûr, Beyrut-1998, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 181.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut-1379 (h), Dâru'l-Ma'rife, c. I., s. 370., c. II., s. 118., c. III., s. 32, 368, 372., c. VII., s. 474.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, tahkik: Âdil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez, Beyrut-1995, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. V., s. 256.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. I., s. 370., c. VII., s. 474.

nüshanın son kısmına eklenmiştir.¹⁴⁷ *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserde de atıf ve alıntılar bulunmaktadır.¹⁴⁸

İbn Hacer'in okuttuğu eserleri hangi senedlerle rivayet ettiğini, bunları kimlerden nasıl aldığını belirttiği¹⁴⁹ *el-Mu'cemü'l-Müfehres* adlı eserde, *Kitâbü't-Temyîz*'in isnadını hocasına okumak suretiyle kendisine geri kalan kısmının icazetinin verildiği nakledilmektedir. İbn Hacer burada Müslim'e kadar ulaşan *Kitâbü't-Temyîz*'in senedini vermektedir.¹⁵⁰

Kitâbü't-Temyîz'den isim olarak bahsetme, atıfta bulunma, alıntı yapma vb. şekillerden biriyle de olsa bahseden eserler elbette yukarıda saydıklarımızdan ibaret değildir. Gerek klasik dönemde gerekse son dönemlerde telif edilen bazı eserlerde *Kitâbü't-Temyîz*'e atıf yapan, ondan iktibasta bulunan ya da bu eserin Müslim'e aidiyetinden bahseden eser sayısının azımsanamayacak düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle yakın tarihte edisyon kritiği gerçekleştirilen bazı eserlerin dipnotlarında, *Kitâbü't-Temyîz*'de bulunan hadislerin geçtiği bölümlerde, bu esere zaman zaman atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda şu şahıslar zikredilir: İbn Battâl (ö. 449/1057),¹⁵¹ İbnü'l-Cevzî (ö. 591/1201),¹⁵² İbnü's-Salâh,¹⁵³ Münzirî (ö.

¹⁴⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, s. 237, 238., Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 202, 203, 204.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VII., s. 185.; c. IX., s. 356.

¹⁴⁹ Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, İstanbul-1999, c. XIX., s. 525.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-Müfehres ev Tecridü'l-Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûra*, tahkik: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcî İmrîr el-Meydânî, Beyrut-1998, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, S. 160.

¹⁵¹ İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahkik: Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyad-2003, Mektebetü'r-Rüşd, c. III., s. 222.

¹⁵² İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ vd., Beyrut-1992, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. XII., s. 171.

¹⁵³ İbnü's-Salâh, *Ma'rîfetü Envâr' Ulâmi'l-Hadîs (Mukaddime)*, tahkik: Nurettin Itr, Beyrut-1986, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, s. 81., 280.

656/1258),¹⁵⁴ İbn Abdilhâdî (ö. 744/1343),¹⁵⁵ Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361),¹⁵⁶ Süyûtî (ö. 911/1505),¹⁵⁷ Rudânî (ö. 1094/1683),¹⁵⁸ Şevkânî (ö. 1250/1834),¹⁵⁹ Cezâirî¹⁶⁰ (ö. 1920), Elbânî (ö. 1999).¹⁶¹

Yukarıda verdiğimiz örnekler eserin Müslim'e aidiyeti yanında kendisinden sonraki dönem üzerindeki etkisini de gösterir niteliktedir. Dört büyük fıkıh mezhebine mensup ve öne çıkan âlimlerden bir kısmı yukarıda da görüleceği üzere eserden haberdardır; az da olsa eserden nakilde bulunmuşlardır. Eserden yapılan alıntılarının bazılarının elimizde bulunan çeşitli eserlerde yer alması, Hatîb el-Bağdâdî'nin isnadıyla Müslim'e ulaşıp naklettiği bilgilerin aynısının *Kitâbü't-Temyîz*'de bulunması, bazı musanniflerin esere ulaşan isnadlarının varlığı da eserin Müslim'e aidiyetini kanaatimizce ispatlar niteliktedir.

1.3.5. Eserin Ravisi (Ebû Hâtim Mekkî b. Abdân)

Tam adı Ebû Hâtim Mekkî b. Abdân b. Muhammed b. Bekir b. Müslim b. Râşid en-Nîsâbü'rî olan *Kitâbü't-Temyîz*'in ravisi hakkında kaynaklarda detaylı bilgi yoktur.

¹⁵⁴ Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî, *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi's-Şerîf*, tahkik: İbrahim Şemsüddîn, Beyrut-1417 (h), Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, c. II., s. 248.

¹⁵⁵ İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Muharrer fi'l-Hadîs*, tahkik: Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut-2000, III. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, c. I., s. 140.

¹⁵⁶ Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, tahkik: Kamil Avîda, Riyad/Mekke-1999, I. Baskı, Mektebetü Nazâr Mustafa el-Bâz, c. II., s. 632., 661., 732.; c. IV., 1290.

¹⁵⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, c. I., s. 277.

¹⁵⁸ Rudânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecma'i'z-Zevâid*, tahkik: Ebû Ali Süleyman b. Dürey', Beyrut/Kuveyt-1998, I. Baskı, Mektebetü'l-Kevser/Dâru İbn Hazm, c. I., s. 209., no: 1250.

¹⁵⁹ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Tuhfetü'z-Zâkirîn bi 'Uddeti'l-Husni'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*, Beyrut-1984, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, s. 410.

¹⁶⁰ Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed, *Tevcihü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep-1995, I. Baskı, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, c. I., s. 441.

¹⁶¹ Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *İrvâu'l-Galîl fi Tahrîci Ehâdîsi Menâri's-Sebîl*, Beyrut/Dımaşk-1979, I. Baskı, el-Mektebû'l-İslâmî, c. IV., s. 180.

Önceleri kendisine Ebû Hâtim yerine Ebu'l-Kâsım künyesi verilmiştir.¹⁶² Hayatına az da olsa değinen birbirinden farklı kaynaklarda aynı bilgiler tekrar edilmektedir. 242 (h) yılında doğmuştur. Muhammed b. Yahya ez-Zühli, Müslim b. Haccâc gibi şahıslara öğrenci olmuştur. Müslim'in yanında uzunca bir süre bulunmuştur. Birçok talebesi olan Mekkî b. Abdân, içerisinde *Kitâbü't-Temyîz*'in de yer aldığı Müslim'in eserlerinden bir kısmını sonraki nesillere aktarmıştır.¹⁶³ Müslim'den bizzat işitmiş olduğu raviler hakkındaki pekçok değerlendirme kendisi vasıtasıyla bize ulaşmıştır.¹⁶⁴ Kaynaklarda cerh-tadil açısından hakkında olumlu ifadelerin yer aldığı Mekkî b. Abdân 325 (h) yılında vefat etmiştir.¹⁶⁵

---

¹⁶² İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak, *Fethu'l-Bâb fi'l-Künâ ve'l-Elkâb*, tahkik: Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad-1996, I. Baskı, Mektebetü'l-Kevser, s. 33.

¹⁶³ Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, tahkik: Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Medine-1984, I. Baskı, 'Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi bi câmiati'l-İslâmiyye, c. I., s. 28.

¹⁶⁴ Örnekler için bkz., Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti'l-İslâm (Târîhu Bağdâd)*, tahkik: Beşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut-2001, I. Baskı, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, c. II., s. 7, 574., c. III., 89, 93, 264, 320, 590. vd.; Zehebî, *Siyer*, c. X., s. 64, vd.; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. I., s. 12, 92, vd.

¹⁶⁵ Hayatı hakkında bkz., Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti'l-İslâm (Târîhu Bağdâd)*, c. XV., s. 148., Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, tahkik: Beşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut-2003, I. Baskı, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, c. VII., s. 515.; *Siyer*, c. XV., s. 69-70.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'T TEMYİZ'İN MUHTEVA ANALİZİ

Bu bölümde *Kitâbü't-Temyîz*'in muhtevasını incelemeye çalışacağız. Eserde bulunan ve Müslim tarafından tenkit edilen rivayetleri “senedinde, metninde hem sened hem de metninde problem bulunan rivayetler” şeklinde başlıklara ayırarak incelemenin araştırmamızı daha sistemli hale getireceğini düşünmekteyiz. Müslim eserde değerlendirmiş olduğu her bir rivayet için ayrı başlık kullanmıştır. Biz genel olarak Müslim’e ait olanları alt başlık olarak kullanmayı tercih ettik. Az da olsa Müslim’in değerlendirmelerinden yaptığımız çıkarım neticesinde biz de oluşan kanaate göre çeşitli alt başlıklar eklemeyi de ihmal etmedik.

Hacim bakımından elverişli olmasını göz önüne alarak, eserin muhtevasını değerlendirmenin en iyi yolunun, eserde yer alan illetli rivayetlerin her birinin ayrı ayrı incelenmesi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü *Kitâbü't-Temyîz*'in hacmi bu duruma olanak sağlamaktadır. Rivayetleri incelerken şöyle bir yöntem takip edeceğiz. Buna göre önce Müslim’in illetli rivayetler hakkında yapmış olduğu açıklamalar üzerinde duracağız. Sonrasında ilgili rivayetin diğer kaynaklarda ne şekilde ele alındığını tespit etmeye çalışarak, farklı kaynaklarda yer alan değerlendirme, tartışma ve açıklamalara da yer vererek konuyu detaylandırmak istiyoruz. Bu çerçevede başvuracağımız kaynakların başında illel eserleri gelmektedir. Bu kaynaklarda yer alan bilgilere başvurulması, bize diğer illel eserleriyle *Kitâbü't-Temyîz* arasında mukayese imkânı sağlayacaktır. Bu sayede *Kitâbü't-Temyîz*'le diğer eserlerin rivayetlerin tenkidi ve değerlendirilmesi bağlamında aynı ya da farklılıklarını anlamış olacağız.

Klasik dönem fıkıh kaynaklarına da müracaat etmek istiyoruz. Çünkü rivayetlerin kabul-red yönünden değerlendirilmesi, anlaşılması ve yorumlanmasında fıkıh kaynaklarında pek çok bilgi mevcuttur. Bunun sonucunda *Kitâbü't-Temyîz* özelinde, rivayetlerin değerlendirilmesi bakımından, muhaddislerle fakihler arasındaki benzerlik ve farklılıkları görmenin, bizlere çeşitli açılardan mukayese yapma imkânı sağlayacağını düşünmekteyiz. Tüm bu karşılaştırmaları yapmanın en temel amacı ise *Kitâbü't-Temyîz* ve İmam Müslim'in bu eserde yer alan rivayetleri değerlendirmesi hususunda genel bir kanaate ulaşmaktır.

Rivayetleri incelemeye başlamadan önce eserin muhtevasına dair bilgiler vermek faydalı olacaktır. Baş kısmında mukaddime mahiyetinde çeşitli bilgileri ihtiva eden bir bölümün yer aldığı esere, bilinen tahdis sîgaları yerine "قرىء على أبي حاتم مكي" "قرىء على أبي حاتم مكي" şeklinde, üçüncü şahsın anlatımı gibi gözükken meçhul bir ifadeyle başlanmıştır. İlk bakışta bu sözleri söyleyen kişi ile eseri nakleden Mekkî b. Abdân arasında irtibat yok gibi gözükmektedir. Birinci bölümde *Kitâbü't-Temyîz*'in bazı âlimlere senedli bir şekilde ulaştığından bahsetmiştik. Mekkî b. Abdân'dan eseri nakleden kişi olarak Ebû Bekir Muhamed b. Abdillâh el-Cevzekî'nin yer aldığı bu senedlerde eserin baş kısmında yer alan meçhul ifade yoktur. Bunun yerine "عن" ve "أبنا" lafızları kullanılmıştır. *Tarîhu Bağdâd* adlı eserde de el-Cevzekî – Mekkî b. Abdân senediyle İmam Müslim'den ravi değerlendirmelerine dair pek çok nakil yapılmıştır. *Kitâbü't-Temyîz*'in baş kısmındaki meçhul sîga bu eserdeki senedlerin hepsinde bulunmaktadır. Ancak devamında el-Cevzekî, Mekkî b. Abdân'a eser

okunurken kendisinin dinlediğini/işittiğini haber vermektedir.¹⁶⁶ Dolayısıyla bu iki şahıs arasında muasarât ve mülakâtın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Müslim bu giriş kısmında çeşitli hususlar üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki eserin telif nedenidir. Müslim, hata etmeleri sebebiyle rivayetleri ilim ehline göre kusurlu kabul edilen kimselerin vehmederek naklettikleri rivayetleri, kitabında zikretmesinin kendisinden istendiğini söylemektedir. Buna dair açıklama yapacağını bildiren Müslim'in ifadelerinden anlaşıldığına göre "ravilerden kaynaklanan ve hata bulunan rivayetlerin açıklanması" eserin telif sebebinin teşkil etmektedir.

Bahsedilen diğer konu insanların hıfz, rivayetlerin de taşıdıkları kusurlar bakımından sınıflandırılmasıdır. Müslim insanları hâfız (mutkin), mütesâhil ve sadece hadis metinlerine yönelip senedlerle uğraşmayanlar şeklinde kategorik bir ayrıma tabi tutmuştur. Ona göre son ikisinin hadiste hata yapma ihtimalleri oldukça yüksektir. Bununla birlikte bir kişinin hafızası ne kadar kuvvetli olursa olsun, bu işi ne kadar ciddiyetle yerine getirirse getirsin yine de hata yapması mümkündür. Geçmişten günümüze bu kuralın dışında olan bir kimse de yoktur.

Müslim'e göre ravilerin arasında ihtilafın bulunması hadislerdeki hataları bilmenin odak noktasıdır. Raviye kendi isminden farklı bir isim verilmesi, olduğundan farklı birşeye nispet edilmesi gibi hususlar hadislerde bulunan hataların ilk kısmını oluşturur. Örneğin Âmir isminin Amr şeklinde söylenmesi bu hataya örnek olarak gösterilebilir. Müslim bu tür bir hatanın ilim ehline gizli kalmayan ve kolayca bilinen bir hata olduğunu düşünür. Sika, hâfızlardan oluşan topluluğun sened ve metninde

---

¹⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. VII., s. 211., 450., 490.; c. VIII., s. 179., 322.; c. IX., 64., 96., 179., 239.; c. XI., 526.; c. XII., s. 6., 142., 198., 434.; c. XIII., s. 268.; c. XIV., 276., 277.; c. XV., s. 175., 380., 444., 573., 625.; c. XVI., s. 189., 310., 482., 530., 542.

icmâ ile naklettikleri rivayete tek kişinin muhalefet etmesi ise hadislerdeki diğer hata türüdür. Müslim'e göre bu şekilde meydana gelen hataları ancak işin uzmanı ve bu işle çokça meşgul olanlar bilebilir.

Eserde izlenen yönteme dair şunları söyleyebiliriz. Müslim bu eserde karşılaştırılmalı bir yöntem takip etmiş, rivayetleri mukayese ederek çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. Hadis usûlünde şaz-mahfuz, ma'ruf-münker karşılaştırması yapılarak sahih ile zayıf birbirinden ayrılıyor ve buna göre hadis hakkında hüküm veriliyorsa, Müslim'in de *Kitâbü't-Temyîz*'deki usûlü illetli rivayetler ile diğerlerinin karşılaştırılmasıyla bir neticeye ulaşmak olmuştur. Sahih haberlere, icmâya, hâfizların ya da çoğunluğun rivayetine muhalefet *Kitâbü't-Temyîz*'de kullanılan mukayese/mukabele yöntemlerine örnek verilebilir.

Müslim eserinde kullandığı başlıklarda, ele aldığı rivayetteki illetin metinde, senedde/ravide ya da her ikisinde olduğunu belirtse de bu başlıklandırma her zaman içerikle tamamen uygunluk arz etmez. Rivayetlerin bir kısmında bulunan illetler Müslim'in tespit ettikleriyle de sınırlı değildir. İlgili rivayetlerin değerlendirilmesinde açıklayacağımız üzere bazı rivayetlerde Müslim'in hiç değinmediği farklı illetler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum bizi konuyu çeşitli başlıklar altında her bir rivayeti ayrı ayrı incelemeye sevk etmiştir.

Eserde merfû, mevkûf ve maktû rivayetler bulunmaktadır. Özellikle yukarıda açıkladığımız hususların yer aldığı giriş kısmından sonra hadis tahammülü, edâsı, hıfzı konusunda ziyâde ve noksandan sakınılması gerektiğini bildiren Hz. Peygamber (s), sahabe, tâbîn ve daha sonrakilerin sözleri nakledilmiştir. Bazen de illetli rivayetin

hatasını açıklamak amacıyla merfû rivayetlere ek olarak sahabe, tabiîn sözü ya da uygulaması destekleyici bir unsur olarak Müslim tarafından kullanılmıştır.

Eserde Müslim'in tenkit ettiği ve bu tenkit edilen rivayetin muhalifi olarak zikrettiği sahih rivayet haricinde genel olarak hadis metinleri hazfedilmiş, ilgili rivayetlerin sadece senedlerine yer verilmiştir. Senedleri nakledilen bu rivayetlerin metinleri genel itibariyle Müslim'in tenkit ettiği ya da sahih kabul ettiği rivayetlerle aynıdır veya benzer muhtevaya sahiptir. Hadis metinlerinin Müslim mi yoksa eseri istinsah/ihtisar eden kişi tarafından mı hazfedildiğini tespit edemedik. İlgili metinlerin bu şekilde hazfedilmesi eserinin hacim bakımından büyümesini engellemek gibi bir amaca matuf olabilir. Metinleri hazfedilenleri saymazsak eserdeki toplam rivayet yaklaşık yüz on civarındadır. Bunların yirmi altısı illetli kabul edilmiş ve sened, metin ya da her ikisi açısından değerlendirilmiştir.

2.1. Eserde Kullanılan Hadis İstılahları

Vehim, galat, hata, gayru mahfuz, tashîf, ziyâde, münker *Kitâbü't-Temyîz*'de kullanılan temel kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Müslim eserinde hadis usûlü, cerh ve ta'dil ıstılahları kapsamında değerlendirilebilecek pek çok kavramı kullanmıştır. Eserde kullanılan kavramların hepsine dair detaylı açıklama yapılarak her birinin ayrı ayrı ele alınmasının konumuzla doğrudan bağlantısı bulunmamaktadır. *Kitâbü't-Temyîz* gibi bir eserde Müslim tarafından kullanılan kavramlar hadis usûlünün geldiği durumu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak incelediğimiz eserde yer alan ıstılahların tüm yönleriyle ele alınması, çeşitli şekillerde tasnife tabi tutulması, Müslim öncesi ve sonrası eserlerde yer alış şekilleri göz önünde bulundurularak onlarla mukayese edilmesi ve terimleşme

süreçleri gibi hususların ayrı bir tez konusu olduğu aşikârdır. Bundan dolayı biz eserin muhtevasına yönelik açıklama sadedinde sadece bu kavramları vermekle yetiniyoruz. Matbû nüshalarda kavramlar arasında küçük bazı farklılıklar söz konusu olmakla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde aşağıdaki ıstılahlar bulunmaktadır.

- Âdîd (عاقد),¹⁶⁷ el-ahâdîsü'l-münkera (الاحاديث المنكرة),¹⁶⁸ el-ahbâru's-sihâh (الاحبار المنكرة),¹⁶⁹ el-ahbâru'l-münkera (الاحبار المنكرة),¹⁷⁰ el-âsâr (الآثار),¹⁷¹ akvâ (أقوى),¹⁷² aġfel (أغفل),¹⁷³ asahhu (أصح),¹⁷⁴ el-ahbâr (الأخبار),¹⁷⁵ arz (عرض),¹⁷⁶ asdak (أصدق),¹⁷⁷ ahfaz (أحفظ),¹⁷⁸ arfa' (أرفع),¹⁷⁹
- Cerh (جرح),¹⁸⁰ cehâlet (الجهالة)¹⁸¹
- Ehlü'l-hadîs (اهل الحديث),¹⁸² esbetü'n-nâs (أثبتت الناس),¹⁸³ ehlü'l-Kûfe (أهل الكوفة),¹⁸⁴ esbet (أثبتت),¹⁸⁵ el-eser (اثر, اثر),¹⁸⁶ ehlü'l-hıfz (اهل الحفظ),¹⁸⁷ eşbeh (أشبهه),¹⁸⁸ ehlü'l-ilim (اهل العلم),¹⁸⁹ esânîd (اسانيد),¹⁹⁰ ehlü'l-adâle (اهل العدالة),¹⁹¹ esânîdü sıhâh (أسانيد)

¹⁶⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 157.

¹⁶⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 179.

¹⁶⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 141., 166.

¹⁷⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 144.

¹⁷¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 103., 196.

¹⁷² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 139.

¹⁷³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 136.

¹⁷⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 139.

¹⁷⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 103., 144., vd.

¹⁷⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126.

¹⁷⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 99.

¹⁷⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 138.

¹⁷⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 138.

¹⁸⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 193.

¹⁸¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 193.

¹⁸² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 195.

¹⁸³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 195.

¹⁸⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 155.

¹⁸⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 128., 155.

¹⁸⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 84.

¹⁸⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 171.

¹⁸⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 166.

¹⁸⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 166.

¹⁹⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 84.

¹⁹¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 143.

الأسانيد (el-esânîdü's-sihâhu's-sâbite (الاحاديث الثابتة),¹⁹² el-ahâdîsü's-sâbite (صحيح),¹⁹⁴ (الصحيح الثابتة),¹⁹⁴

فساد (fesâdü'l-isnâd (فسد الحديث),¹⁹⁵ fesede'l-hadîs (فاحش الوهم),¹⁹⁶ Fâhişü'l-vehm (الاسناد),¹⁹⁷

• Galat (غلط),¹⁹⁸ gaflet (غفلة),¹⁹⁹

• Ğayru mahfûzi'l-metin (غير محفوظ المتن),²⁰⁰ ğayru mutkin (غير متقن),²⁰¹ ğayru mahfûz (غير محفوظ),²⁰² ğayru sabiti'l-isnâd ve'l-metin (غير ثابت الاسناد والمتن),²⁰³

• Haber (خبر),²⁰⁴ haberun vâh (خبرواه),²⁰⁵ haberun müstenker (خبر مستنكر),²⁰⁶ hadîs huffâz (حافظ),²¹⁰ hâfiz (حافظ),²⁰⁹ hîfz (حفظ),²⁰⁸ hadîsün muttarah (حديث مطرح),²⁰⁷ (حديث, الحديث),²¹¹ el-haberu's sâbitü'l-meşhûr (الخبر الثابت المشهور),²¹² el-hata (الخطأ),²¹³ el-hatau'l-fâhiş (الخطأ الفاحش),²¹⁴

• İsnâd (اسناد),²¹⁵ istenkera (استنكر),²¹⁶ illet (العلة),²¹⁷

¹⁹² Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 181.

¹⁹³ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 169.

¹⁹⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 180.

¹⁹⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 124.

¹⁹⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 193.

¹⁹⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 193.

¹⁹⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 84., 104., 109., vd.

¹⁹⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 84.

²⁰⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 177.

²⁰¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 103.

²⁰² Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 116., 118., vd.

²⁰³ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 127.

²⁰⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 103., 123., vd.

²⁰⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 141.

²⁰⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 179.

²⁰⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 130., 188., vd.

²⁰⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 160.

²⁰⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 84., 103., vd.

²¹⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 84.

²¹¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 130., 179.

²¹² Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 143.

²¹³ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 84., 85., vd.

²¹⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 126.

²¹⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 128., 130., vd.

²¹⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 166.

²¹⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyiz (M)*, s. 144.

- Kalebe (قلب),²¹⁸ Kûfiyyûn (كوفييون),²¹⁹
- Lem yahfaz (لم يحفظ),²²⁰ lem yesma' (لم يسمع),²²¹ leysset bi mahfûza (ليست
بمحافظة),²²² leysset bi mahfûzi'l-metin (ليس بمحفوظ المتن),²²³
- El-metin (المتن),²²⁴ mütûn (متون),²²⁵ mechûl (مجهول),²²⁶ el-mutkinü'l-hifz (المتقن
المتساهل),²³⁰ el-mütesâhil (المصنف),²²⁹ el-musahhif (المتوهم),²²⁸ el-mütevehhim (الحفظ),²²⁷
mursel (مرسل),²³¹ mutûnü'l-ehâdis (متون الاحاديث),²³² müstenker (مستكر),²³³ mustefiz
(مستفيع),²³⁴ el-mahfûz (المحفوظ),²³⁵ el-mutkinûn (المتقنون),²³⁶ müsterak (مسترق),²³⁷
Mürcie (المرجئة),²³⁸ el-muhti' (المخطئ),²³⁹ el-muğaffel (المغفل),²⁴⁰
- Nakaletü'l-ahbâr (نقلة الاخبار),²⁴¹
- Rivâyet (رواية),²⁴² er-rivâyât (روايات, الروايات),²⁴³ rivâyetü'l-ahbâr (رواية
الاحبار),²⁴⁴ rivâye sâkita (رواية ساقطة),²⁴⁵ er-ruvât (الروايات, روايات),²⁴⁶ redü'l-hifz

²¹⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 130.

²¹⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 146., 155.

²²⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 136., 187.

²²¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 189.

²²² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 177.

²²³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 160.

²²⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 135., 149., vd.

²²⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 189.

²²⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 193.

²²⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 84.

²²⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 103.

²²⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 125.

²³⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 84.

²³¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 149.

²³² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 84.

²³³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 143.

²³⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 188.

²³⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 198.

²³⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 171.

²³⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 187.

²³⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 157.

²³⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 85.

²⁴⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 125.

²⁴¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 179.

²⁴² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 147., 153., 185., vd.

²⁴³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 183., 185., 196.

²⁴⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 156.

²⁴⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 160.

²⁴⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 171.

(رواية فاسدة),²⁴⁹ rivâye fâside (الرواية الفاسدة),²⁴⁸ er-rivâyetü'l-fâside (رديء الحفظ),²⁴⁷ rivâyetü'l-hadîs (رواية البصريين),²⁵¹ rivâyetü'l-Basriyyîn (رواية الحديث),²⁵⁰ er-rivâyetü's-sahîha (الرواية الصحيحة),²⁵² Kûfiyyîn (رواية الكوفيين)

- Es-sikât (الثقات),²⁵⁴ sikâtü'l-muhaddisîn (ثقات المحدثين),²⁵⁵ es-sünen (السنن),²⁵⁶ semâ' (سماع),²⁵⁷ sahhafe (صحف),²⁵⁸ sûtü'l-hifz (سوء الحفظ),²⁵⁹ sahîh (صحيح),²⁶⁰ es-sahîhu'l-mahfûz (الصحيح المحفوظ),²⁶¹ sakîm (سقيم),²⁶² sadûk (صدوق),²⁶³ es-sâbitu's-sahîh (الثابت الصحيح),²⁶⁴ es-sehiv (السهو),²⁶⁵ sinâatü'l-hadîs (صناعة الحديث),²⁶⁶

- Eş-şevâhid (الشواهد),²⁶⁷

- Et-tecrîh (التجريح),²⁶⁸ et-ta'dîl (التعديل),²⁶⁹ teferrade (تفرد),²⁷⁰ temyiz (تمييز),²⁷¹ et-tashîf (التصنيف),²⁷² et-tevehhüm (التوهم),²⁷³ et-tesâhül (التساهل),²⁷⁴

- Vâhi'r-rivâye (واهي الرواية),²⁷⁵ vehim (وهم),²⁷⁶

²⁴⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 196.

²⁴⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 166.

²⁴⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 181.

²⁵⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 156.

²⁵¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 155.

²⁵² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 153.

²⁵³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 166.

²⁵⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 179.

²⁵⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 194.

²⁵⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 103., 196.

²⁵⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126., 189.

²⁵⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 88., 130.

²⁵⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 189.

²⁶⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 179., 189., 196., vd.

²⁶¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 187.

²⁶² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 196.

²⁶³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 99.

²⁶⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 187.

²⁶⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 84.

²⁶⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 196.

²⁶⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 196.

²⁶⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 196.

²⁶⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 196.

²⁷⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 188.

²⁷¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 148.

²⁷² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126.

²⁷³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 103.

²⁷⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 103.

²⁷⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 179.

²⁷⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126., 127., 130., vd.

- Yaklibu (يقالب),²⁷⁷ yahlutu bi hıfzihî (يخلط بحفظه),²⁷⁸
- Zayıf (ضعيف),²⁷⁹ ziyâdetün muhteleka (زيادة مختلفة),²⁸⁰ ez-ziyâde fi'l-ahbâr (زيادة في الاخبار),²⁸¹ ziyade fi'l-metin (زيادة في المتن).²⁸²

2.2. Kitâbü't-Temyîz'de Yer Alan ve Senedinde Problem Bulunan Rivayetler

2.2.1. Galat

Sözlükte “kasıtsız hata yapmak, yanılmak; hata, yanılğı” anlamlarına gelen galat râvinin hafıza zayıflığı, bilgisizliği, Arap dilindeki yetersizliği, rivayet konusundaki gevşeklik ve dikkatsizliği, fizikî veya psikolojik kusuru, olumsuz çevre şartları, rivayeti yanlış anlaması gibi sebeplerle farkında olmadan hata yapmasıdır.²⁸³ *Kitâbü't-Temyîz*'de bazı rivayetler sened ya da metninde galat bulunması sebebiyle Müslim tarafından tenkit edilmiştir. Aşağıdaki rivayet bunlardan biridir.

ثنا أبو بكر بن أبي شيبة ، ثنا أبو الأحوص ، عن أبي إسحاق ، عن مجاهد ، عن ابن عمر قال : (سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم أكثر من عشرين مرة يقرأ في الركعتين بعد المغرب والركعتين قبل الفجر ب : قل يا أيها الكافرون ، و قل هو الله أحد)

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe – Ebu'l-Ahvas (el-Kûfi) – Ebû İshâk – Mücâhid – İbn Ömer şöyle dedi: “Hz. Peygamber’in akşam (namazının farzından) sonra ve sabah (namazının farzından) önceki iki rekâtta Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okuduğunu

²⁷⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 90.

²⁷⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 84.

²⁷⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 196.

²⁸⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 156.

²⁸¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 128.

²⁸² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 128.

²⁸³ Polat, Selahaddin, “Galat”, *DİA*, İstanbul-1996, c. XIII., s. 300.

yirmiden fazla kez işittim.”²⁸⁴ Aynı hadisin İbrahim b. Muhâcir²⁸⁵ – Mücâhid – İbn Ömer²⁸⁶ isnadına da yer veren Müslim’e göre, bu haberi nakleden ravilerin birinden kaynaklanan ve isnadda bulunan²⁸⁷ bir galat söz konusudur. İletli rivayetin peşisıra "وهذا الخبر وهم عن ابن عمر" ifadesinin kullanılmasından Müslim’in bu ravi ile İbn Ömer’i kastettiği ve vehim ile galat kavramlarını aynı anlamda kullandığı anlaşılmaktadır. Müslim’e göre yukarıdaki rivayetin illetli oluşunun delili İbn Ömer’den konuyla ilgili nakledilen sâbit rivayetlerdir. Bu rivayetlerde İbn Ömer, Hz. Peygamber’in nafile namazlarını anlatırken sabah namazına dair bilgiyi kardeşi Hafsa’dan öğrendiğini ifade etmiştir. Ayrıca fecrden sonra nafile namaz kılarken, Hafsa’nın Hz. Peygamber’in yanına girmediği de nakledilen bilgiler arasındadır. Bu rivayetlere dayanan Müslim “Kardeşinden öğrendiğini haber verdiği halde (İbn Ömer) nasıl olur

²⁸⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 173.; Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud, *el-Müsned*, tahkik: Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, Mısır-1999, I. Baskı, Dâru Hicr, c. III., s. 409., hadis no: 2005.; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, tahkik: Muhammed Avvâme, Beyrut-2006, I. Baskı, Dâru'l-Kıble, c. IV., s. 371., hadis no: 6394. Aynı hadis farklı isnadlarla ve benzer lafızlarla şu kaynaklarda da yer almaktadır: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2001, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, c. VIII., s. 381., hadis no: 4763.; s. 509., hadis no: 4909.; c. IX., s. 180., hadis no: 5215.; s. 501., hadis no: 5691.; s. 510., hadis no: 5699.; c. X., s. 32., hadis no: 5732.; c. XXXII., s. 319., hadis no: 25499.; c. XXXIII., s. 68., hadis no: 25890.; s. 415., hadis no: 26015.; s. 149., hadis no: 26022.; Abdurrezâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, tahkik: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut-1403 (h), II. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, c. III., s. 59., hadis no: 4790.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. IX., s. 372., hadis no: 6395. Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemü'l-Kebîr*, tahkik: Humeydî b. Abdülmecîd es-Selefi, Kahire-t.y., II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiye, c. XII., s. 414., hadis no: 13527.; s. 434., hadis no: 13587.; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2009, I. Baskı, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, *İkâmetu's-Salât ve's-sünnetü fihâ*, 102.; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, tahkik: Yâsir Hasan vd., Beyrut-2015, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, *Salât*, 193., 204.

²⁸⁵ *Kitâbü't-Temyîz*'in yazma ve bazı matbû nüshalarında bu ravi İbrahim en-Nehâî' olarak yazılmıştır. Kaynaklarda bu hadisin en-Nehâî'den rivayet edilmemesi sebebiyle burada hata edildiği, bu hadisi rivayet eden ravinin İbrahim b. Muhacir el-Kûfi olduğu söylenmektedir. Kaynaklarda yer alan isnadlar içerisinde en-Nehâî'nin bulunmaması bu hususu teyit etmektedir. Bkz., *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 173., 174., 11. Dipnot.; *Kitâbü't-Temyîz (S)*, s. 159., 5. Dipnot.

²⁸⁶ Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep-1986, II. Baskı, Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, *İftitâh*, 68.

²⁸⁷ *Kitâbü't-Temyîz*'in matbû nüshalarının birinde buradaki galatın hadisin senesinde değil, metninde olduğu ifade edilmiştir. *Kitâbü't-Temyîz (S)*, s. 159., 1. Dipnot.

da (Hz. Peygamber'in) kıraatini yirmiden fazla kez ondan işitebilir?" diyerek İbn Ömer'in bu rivayetine karşı çıkmıştır.²⁸⁸

İlletli rivayetin muhalifi olan ve Müslim tarafından bir kısmı hazfedilerek nakledilen rivayet şu şekildedir: حدثنا يحيى بن سعيد، عن عبيد الله، قال: أخبرنا نافع، عن ابن عمر رضي الله عنهما، قال: (صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم سجدتين قبل الظهر، وسجدتين بعد الظهر، وسجدتين بعد المغرب، وسجدتين بعد العشاء، وسجدتين بعد الجمعة، فأما المغرب والعشاء ففي بيته) وحدتني أختي حفصة: (أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يصلي ركعتين خفيفتين بعد ما يطلع الفجر)، وكانت ساعة لا أدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها.²⁸⁹

Aynı hadisin Eyyûb²⁹⁰ / Mâlik²⁹¹ - Nâfi' ve Zührî – Sâlim – Babası²⁹² şeklindeki isnadlarına da yer veren Müslim, Hz. Peygamber'in sabah namazı vaktinde kıldığı nafil namaza dair bilgiyi İbn Ömer'e kardeşi Hafsa'nın haber vermesinin Sâlim ve Nâfi' rivayetleriyle sabit olduğu; İbn Ömer'den, Hz. Peygamber'in kıraatini kendisinden ezberlediği şeklinde yapılan nakillerin (Ebû İshâk ve diğer ravilerin rivayetleri) ise illetli (وهم), gayr-u mahfuz (şaz) olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁹³

Müslim tarafından tenkit edilen rivayet farklı açılardan ele alınarak benzer şekilde eleştirilmiştir. İbn Ebî Hâtim, Ebu'l-Ahvas – Ebû İshâk – Mücâhid – İbn Ömer senedine yer vererek sabah namazından önce ve akşam namazından sonraki iki rekâtta

²⁸⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (Ş)*, s. 173-175.

²⁸⁹ Buhârî, Ebû Abdullah Muammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, tahkik: Muhammed b. Zübeyr b. Nâsir en-Nâsir, Beyrut-1422 (h), I. Baskı, Dâru Tavkî'n-Necât, *Teheccüd*, 29. Müslim, *es-Sahîh*, tahkik: Yâsir Hasan vd., Beyrut-2016, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 104. Müslim tarafından bir kısmı hazfedilerek *Kitâbü't-Temyîz*'de rivayet ettiği hadise sened ve metin açısından en yakın olarak Buhârî tarafından rivayet edilen yukarıdaki hadisi tespit edebildik.

²⁹⁰ Buhârî, *Teheccüd*, 34.

²⁹¹ Yukarıdaki isnadla aynı konunun yakın lafızlarla aktarıldığı rivayet için bkz. Buhârî, *Cuma*, 39.; Ahmed, *Müsned*, c. IX., s. 219, 220., hadis no: 5296.

²⁹² Yukarıda vermiş olduğumuz hadis metnini bu isnadla kaynaklarda bulabilmiş değiliz. Bu isnadla rivayet edilen benzer bir rivayet için bkz., Müslim, *Cuma*, 70.

²⁹³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 176.

Kâfirûn ve İhlâs sûrelerinin Hz. Peygamber tarafından okunduğuna dair rivayeti babasına sorduğunu, onun da bu hadisin sahih olmadığı, Ebû İshâk sebebiyle rivayetin muzdarib olduğu cevabını verdiğini nakletmektedir.²⁹⁴ Müslim'in eleştirdiği rivayetin peşışıra aynı hadisin farklı bir senedi olarak naklettiği Ebû İshâk – İbrahim b. Muhâcir – Mücâhid – İbn Ömer²⁹⁵ senedini değerlendiren İbn Hacer ise Ebû İshâk'ın bu hadisi an'ane ile rivayet etmesinin hadiste illete sebep olduğunu belirtmektedir. Ona göre Ebû İshâk kendisiyle Mücâhid arasına İbrahim b. Muhâcir'i eklemiştir.²⁹⁶ İbn Hacer'in ifadelerinden Ebû İshâk'ın bu rivayette tedlis yaptığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda görüleceği üzere, aynı rivayet üzerine farklı âlimlerin yaptıkları değerlendirmeler, Müslim'in tenkidiyle benzerlik göstermektedir. Her ne kadar rivayetteki galata sebep olan kişilerin farklı olduğu düşünülse de Müslim'in bu rivayet bağlamında yaptığı değerlendirmelerinde isabet ettiğini söyleyememek mümkündür.

2.2.2. Vehim

Sözlükte “insanın hatırına düşen, aklına gelen şey; doğru zannederek bir şeyi yanlış yapmak, yanılmak” anlamlarındaki vehm (çoğulu evhâm) hadis terimi olarak en genel anlamıyla râvinin kasıtlı olmaksızın hata yapmasını ifade eder. Bu yanılğı hadisin yazılması ve ezberlenmesi sırasında meydana gelen ziyade, noksan, tahrîf, tağyir gibi yanlışlıkları içine almaktadır.²⁹⁷ Vehim hem sened hem de metinde olabilir.

²⁹⁴ İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-İlel*, tahkik: Heyet, Riyad-2006, I. Baskı, Matâbiu'l-Humeydî, c. I., s. 485.

²⁹⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 173.; Nesâî, *İftitâh*, 68.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Netâicu'l-Efkâr fî Tahrîci Ehâdisi'l-Ezkâr*, tahkik: Humeydî Abdülmecîd es-Selefi, Dımaşk/Beyrut-2008, II. Baskı, Dâru İbn Kesîr, c. I., s. 485.

²⁹⁷ Erul, Bünyamin, “Vehim”, *DİA*, İstanbul-2012, c. XXXXII., s. 616.

Bu bağlamda Müslim bazı rivayetleri vehim bulunması sebebiyle tenkit ederek kusurlu kabul etmiştir.

1. Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de ravilerden birinin vehimde bulunarak naklettiğini bildirdiği hadislerden biri şu şekildedir:

حدثنا يحيى بن يحيى وأبو كريب ومحمد بن حاتم قالوا : ثنا أبو معاوية ، عن هشام ، عن أبيه ، عن زينب ، عن أم سلمة : (أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرها أن توافي معه صلاة الصبح يوم النحر بمكة).

Yahya b. Yahya / Ebu Kureyb / Muhammed b. Hâtim – Ebû Muâviye (ed-Darîr el-Kûfi) – Hişâm – Babası (Urve) – Zeyneb – Ümmü Seleme: “Hz. Peygamber (s) Nahr gününde sabah namazını kendisiyle beraber Mekke’de kılmasını emretti.”²⁹⁸

Müslim’e göre bu rivayette Ebû Muâviye’den kaynaklanan bir vehim söz konusudur. Dolayısıyla rivayette problem vardır. Müslim bu sonuca ilgili rivayeti sünnete arz ederek ulaşmıştır. Ona göre Hz. Peygamber (s) hac yaparken Nahr gününde sabah namazını Mekke’de değil, Müzdelife’de kılmıştır. Bu uygulama Hz. Peygamber’in sünnetidir. Kendisi sabah namazını Müzdelife’de kıldığı halde, nasıl olur da Ümmü Seleme’ye kendisiyle birlikte Mekke’de kılmasını emredebilir. Nakledilen bu haber muhaldir. Ravi Ebû Muâviye "توافي" kelimesinden sonra "معه" kelimesini eklemek suretiyle hadisin manasını bozmuştur.²⁹⁹

Nahr gününde Ümmü Seleme’ye sabah namazını kılmasının emredildiği yer hakkında Müslim tarafından *Kitâbü't-Temyîz*'de şöyle bir rivayet daha

²⁹⁸ Ahmed, *Müsned*, c. XXXIV., s. 96., hadis no: 26492.; Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 121.

²⁹⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 123.

حدثنا أبو بكر ، ثنا وكيع عن هشام عن أبيه ، عن النبي صلى الله عليه وسلم : أمر أم سلمة أن توافيه الصبح بمنى.

Ebû Bekir – Vekî' – Hişâm – Babası (Urve) – Hz. Peygamber: Ümmü Seleme'ye sabah namazını Minâ'da kılmasını emretti.³⁰⁰ Müslim bu hadisi nakleden Vekî'nin bir önceki hadisin ravisi Ebû Muâviye gibi vehmettğini belirterek bu rivayeti de Hz. Peygamber'in uygulamasına arz etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber (s) Nahr gününde Müzdelife'de sabah namazı kılmıştır. Başka bir mekânda namaz kılması söz konusu değildir.³⁰¹

Kitâbü't-Temyîz'de yukarıda verilen illetli rivayetlerin zıddı olarak nakledilen ve sahih kabul edilen rivayet İbn Ebî Amr – Süfyân – Hişâm – Babası (Urve) senediyle nakledilmektedir. Bu rivayette "معه" lafzı olmaksızın Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'ye Nahr gününde sabah namazını Mekke'de kılmasını söylediği rivayet edilmektedir. Müslim tarafından sahih kabul edilerek *Kitâbü't-Temyîz*'de nakledilen bu rivayet temel hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte, birazdan açıklayacağımız üzere, gerek fıkıh gerekse hadis ilminin farklı alt dallarına ait eserlerde incelenmiş ve çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.³⁰²

Müslim tarafından illetli kabul edilen Ebû Muâviye rivayetinin, senedinin muttasıl-mürsel olma açısından taşıdığı ihtilaf ve metinde fazlalık olarak "معه" lafzının bulunması sebebiyle iki illet barındırdığını söylemek mümkündür.³⁰³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*'da aynı hadisi benzer lafızlarla nakledip, bir grubun Hişâm'dan babası (Urve)

³⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII., s. 287., hadis no: 13939.

³⁰¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 124.

³⁰² Yukarıda verilen sened ve lafızlarla kaynaklarda bulamadığımız bu rivayet Ümmü Seleme'den benzer lafızla nakledilmiştir. Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, c. XXIII., s. 408., hadis no: 982.

³⁰³ Abdülkâdir Mustafa el-Muhammedî, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 121., 122., 3. dipnot.

vasıtasıyla mürsel olarak, başka bir grubun da Hz. Aişe ve Ümmü Seleme senediyle müsned olarak nakletmesi sebebiyle ihtilaf edildiğini belirtmektedir.³⁰⁴ Ona göre bu hadis fecerden önce Mina’da, Cemre’nin taşlanmasına delalet etmektedir. Ancak aynı hadis Müzdelife’den Mina’ya yürüyerek sabah namazının orada kılınıp, fecerden sonra, güneş doğmadan önce Cemre’nin taşlanması gerektiğini bildiren diğer hadislerle muhaliftir.³⁰⁵

Dârekutnî konumuzla ilgili rivayetin farklı isnadlarını naklettikten sonra Hişâm’ın, babası Urve kanalıyla naklettiği mürsel rivayetin mahfuz olduğunu söylemiştir.³⁰⁶ Dolayısıyla ona göre diğer rivayetler şaz olmaktadır. Hanefilerden Kudûrî de bazen Hişâm – Urve, bazen de Hişâm – Urve – Ümmü Seleme isnadlarıyla nakledilmesi sebebiyle haberin muzdarib olduğunu söylemekle birlikte; bu hadisin nahr günlerinden herhangi birine delalet ettiğini ve Hz. Peygamber’in bu günlerin birinde Mekke’de sabah namazı kılmış olmasının mümkün olduğunu dile getirmektedir.³⁰⁷ İbnü’t-Türkmânî (ö. 750/1349) de Ümmü Seleme hadisinin sened ve metin açısından muzdarib olduğu görüşündedir.³⁰⁸ Çağdaş araştırmacılardan Elbânî de konuyla ilgili birçok görüşü serdettikten sonra, hadiste sened ve metin açısından ızdırab bulunması sebebiyle ilgili hadisin zayıf olduğu, sübut söz konusu olmadığı için

---

³⁰⁴ İbn Abdilber, *el-İstîzkâr*, tahkik: Sâlim Muhammed Atâ vd., Beyrut-2000, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, c. IV., s. 291., 292.

³⁰⁵ İbn Abdilber, *el-İstîzkâr*, c. IV., s. 292.

³⁰⁶ Dârekutnî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer, *el-İlelü’l-Vâride fi’l-Ehâdisi’n-Nebeviyye*, tahkik: Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debbâsî, Demmâm-1427 (h), I. Baskı, Dâru İbni’l-Cevzî, c. XV., s. 245.

³⁰⁷ Kudûrî, Ebu’l-Hüseyn Ahmed. Muhammed, *et-Tecrîd*, tahkik: Muhammed Ahmed Serrâc vd. Kahire-2004 I. Baskı, Dâru’s-Selâm, c. IV., s. 1928., 1929.

³⁰⁸ İbnü’t-Türkmânî, Alâuddîn Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mârdînî, *el-Cevheru’n-Nakî a’lâ Süneni’l-Beyhakî*, Dâru’l-Fikr, c. V., s. 132.

bu hadisle istidlâlde bulunmanın doğru olmayacağı, şayet bu rivayet sahih ise delaletinin sadece kadınlardan zayıf olanlara has olduğu sonucuna ulaşmıştır.³⁰⁹

Abdullah babası Ahmed b. Hanbel'e, Ebû Muâviye tarafından muttasıl olarak nakledilen rivayeti sorunca, o, bu hadisi Yahya b. Saîd'e³¹⁰ sorduğunu belirterek ondan çeşitli nakillerde bulunmuştur. Buna göre Yahya b. Saîd bu hadisi Hişâm vasıtasıyla mürsel olarak rivayet etmiştir. Hadisin metninde bulunan "توافيه" lafzı Ebû Muâviye'nin hatası olup, "توافي" şeklinde olması gerekmektedir.³¹¹ Ahmed b. Hanbel her ne kadar hadisin lafzına dair böyle bir açıklama yapmış olsa da elimizde bulunan matbû *Kitâbü't-Temyîz* nüshalarında Ebû Muâviye tarafından muttasıl olarak nakledilen rivayette ilgili ifade "توافيه" şeklinde değil, "توافي معه" biçiminde yer almaktadır.³¹² Ahmed tarafından tenkit edilen husus Vekî' tarafından nakledilen illetli rivayette bulunmaktadır.³¹³ Bu durum Ebû Muâviye isnadıyla Ahmed b. Hanbel'e farklı bir metnin ulaşmış olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Ahmed, Vekî' tarafından nakledilen illetli rivayette "بمنى" lafzının yer almasının Vekî'den kaynaklı bir hata olduğunu da eklemektedir.³¹⁴ Ayrıca Ahmed'in, Ümmü Seleme'den rivayet edilen, Müslim'in illetli kabul ettiği rivayeti, tıpkı Müslim gibi Hz. Peygamber'in uygulamasına ters olduğunu belirterek münker kabul ettiği de nakledilmiştir.³¹⁵ O,

³⁰⁹ Elbânî, *İrvâu'l-Galîl*, c. IV., s. 279.

³¹⁰ Müslim *Kitâbü't-Temyîz*'de sahih olarak naklettiği mürsel rivayetin peşinden bu hadisi Abde ve Yahya'nın da Hişâm'dan naklettiğini söylemektedir. Burada verilen Yahya – Hişâm şeklinde bir kısmı hazfedilerek verilen sened muhtemelen Ahmed b. Hanbel tarafından yukarıda nakledilen sened ve metin olmalıdır. Bkz. *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 123.

³¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rîfetü'r-Ricâl*, tahkik: Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, Riyad-2001, II. Baskı, Dâru'l-Hânî, c. II., s. 368.

³¹² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 121.

³¹³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 124.

³¹⁴ Ahmed, *İlel*, c. II., s. 368.

³¹⁵ İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr fi Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfî'yyi'l-Kebîr*, tahkik: Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, Mısır-1995, I. Baskı, Müessesetü Kurtuba, c. II., s. 492.

“Hz. Peygamber Nahr günü Mekke’de ne yapabilir ki? Gerçekten bu şaşılacak bir durumdur.” diyerek görüşünü ortaya koymuştur.³¹⁶

Konumuzla ilgili olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla en geniş değerlendirmeyi yapan Tahâvî (ö. 321/933) olmuştur. Belki de ilgili tüm rivayetleri ele alarak konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Konunun daha anlaşılır hale gelmesi için Tahâvî’nin görüşleri üzerinde durmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Tahâvî’nin, Muhammed b. Amr – Ebû Muâviye – Hişâm – Babası (Urve) – Zeynep – Ümmü Seleme isnadıyla nakletmiş olduğu rivayette Hz. Peygamber tarafından Ümmü Seleme’ye sabah namazı yerine “duhâ” kılması emredilmektedir.³¹⁷ Tahâvî, İmam Şafî’nin (ö. 204/820) bu hadis ile ihticacta bulunduğunu, bu hadisin fecrden önce Cemre’nin taşlanarak oradan ayrılmaya delalet ettiğini, Mekke ile Müzdelife arasındaki uzaklık nedeniyle duhâ vaktinde Ümmü Seleme ile bir araya gelmelerinin ancak fecrden önce Müzdelife’den çıkmakla mümkün olabileceğini, Şafî’nin meşhur talebelerinden Müzenî’nin (ö. 264/878) kendilerine haber verdiğini nakletmektedir.³¹⁸ Şafî’den başkasının bu görüşte olduğunu bilmediğini belirten Tahâvî, Ebû Muâviye’nin bazen hadisi yukarıdaki şekliyle bazen de Ümmü Seleme’ye sabah namazını kılmasının emredilmesi şeklinde rivayet etmesi sonucu kendisinden kaynaklanan bir ızdırabın söz konusu olduğunu söylemektedir.³¹⁹ Dolayısıyla Tahâvî’ye göre Ebû Muâviye’den kaynaklanan bir ızdırab bulunduğu için hadisin her iki rivayetiyle de amel edilmemesi gerektiği sonucu çıkarılabilir. Ancak Tahâvî, Hz.

³¹⁶ Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, tahkik: Şuayb Arnavut, Beyrut-1994, I. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, c. IX., s. 140.

³¹⁷ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, c. IX., s. 137.

³¹⁸ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, c. IX., s. 138.

³¹⁹ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, c. IX., s. 138., 139.

Peygamber'in Ümmü Seleme'ye kendisiyle beraber sabah namazını Mekke'de kılmasını emrettiği rivayetin peşinden “(Hz. Peygamber) bunu Nahr gününde bir sonraki gün için emretti.”³²⁰ diyerek sanki bu hadisin muhtevasının doğruluğunu tevil yoluyla da olsa kabul etmiş gözükmektedir. Şafiî *el-Üm* adlı eserinde az önce Müzenî'den aktarılanlarla aynı minvalde ifadeler kullanarak, gece yarısından sonra olmak şartıyla fecrden ya da güneş doğmasından önce Müzdelife'den ayrılmakta bir beis olmadığı görüşünde olduğunu anlatmaktadır. Ancak bunu temellendirirken Tahâvî'nin nakletmiş olduğu “duhâ namazının emredildiği rivayete değil, Dâvud b. Abdurrahman / Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî – Hişâm – Urve isnadıyla nakledilen Ümmü Seleme'ye Mekke'de “sabah” namazının emredildiği mürsel bir rivayete dayanmaktadır.³²¹

Tahâvî daha önce zikrettiğimiz Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'ye duhâ namazını emrettiği rivayeti sünnete, Hz. Peygamber'in uygulamalarına arz ederek tenkit etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber Mekke'de ifâda (ziyaret) tavafını Nahr gününün sonunda (12 Zilhicce) yapmıştır. Onun bu uygulamasında yukarıda anlatılan Ebû Muâviye rivayetine (duhâ namazının bulunduğu rivayet) muhalefet bulunduğu bir delalet vardır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in bu tavafı geceye kadar ertelemesinde de Nahr gününde Mekke'de Ümmü Seleme'nin onun yanında olmasına ihtiyacı olmadığına ve Ebû Muâviye rivayetinin fasid oluşuna delalet bulunmaktadır.³²² Dolayısıyla Tahâvî'ye göre bu hadis (duhâ namazının emredildiği rivayet) sahih

³²⁰ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, c. IX., s. 139.

³²¹ Şafiî, Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman, *el-Üm*, tahkik: Rif'at Fevzi Abdülmuttalib, Mansûre-2001, Dâru'l-Vefâ, c. III., s. 553, 554, 555. Şafiî burada Sika (Müphem Ravi) – Hişâm – Babası (Urve) – Zeynep b. Ebî Seleme – Ümmü Seleme – Hz. Peygamber isnadını vererek ve *مثله* lafzını kullanarak başka bir hadisi daha delil olarak kullandığını belirtmektedir.

³²² Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, c. IX., s. 144., 145.

değildir. Onun bunları anlatırken özellikle ilgili bölümün baş kısmında zikrettiği duhâ namazının yer aldığı hadisi zikretmesi ve ona atıfta bulunması³²³ az önce zikrettiğimiz gibi sabah namazının emredildiği rivayeti sahih olarak kabul etmeye meylettiğini kanaatimizce destekler niteliktedir.

2. Müslim, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) vehmederek isnadında hataya düştüğünü belirttiği iki hadise *Kitâbü't-Temyîz*'de yer vererek incelemiştir.

ثنا يحيى بن يحيى قال : قرأت على مالك ، عن ابن شهاب ، عن عباد بن زياد - وهو من ولد المغيرة بن شعيبه - عن المغيرة : (أنه ذهب مع رسول الله صلى الله عليه وسلم لحاجته...).

Müslim'in, Yahya b. Yahya – Mâlik – İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd (Muğîre b. Şu'be'nin çocuklarından biri) – Muğîre isnadıyla rivayet ettiği bu hadiste Tebük Gazvesi esnasında Hz. Peygamber'in abdest alışı ve mest üzerine mesh edişi konu edilmektedir.³²⁴ İsnadta görüldüğü üzere Abbâd b. Ziyâd'ın Muğîre'nin çocuklarından biri olduğu ifadesi yer almıştır. Müslim bu ifadenin İmam Mâlik'ten kaynaklanan bir vehim olduğu görüşündedir.³²⁵

ثنا أحمد بن جعفر المعقري ، ثنا النضر بن محمد ، ثنا أبو أويس ، أخبرني ابن شهاب ، أن عباد بن زياد بن أبي سفيان ، أخبره أن المغيرة قال : (كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم...).

³²³ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, c. IX., s. 144., 145.

³²⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 197; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut-1985, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, *Tahâret*, 41. Aynı hadis isnaddaki bazı farklılıklarla şu kaynaklarda da yer almaktadır: Ahmed, *Müsned*, c. XXX., s. 93., 94., hadis no: 18160., 18161.; s. 111., 112., hadis no: 18175. *Müsned*'de yer alan 18161 no'lu hadis hariç burada verilen diğer kaynaklarda Muğîre isminden önce *Kitâbü't-Temyîz*'deki isnadta da bulunmayan أبيه lafzı vardır.

³²⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 197., 198.

Ahmed b. Ca'fer el-Ma'kirî – en-Nadr b. Muhammed – Ebû Uveys – İbn Şihâb – Abbâd b. Ziyâd b. Ebî Süfyân – Muğîre³²⁶ isnadına yer veren Müslim'e göre doğru olan, bu rivayette (Ebû Uveys rivayeti) olduğu gibi, Abbâd'ın Ebû Süfyân'ın oğlu Ziyâd'ın oğlu olmasıdır.³²⁷ Konuyla alakalı üç isnada daha eserinde yer veren³²⁸ Müslim bunlardan Abdürrezzâk – İbn Cüreyc – İbn Şihâb – Abbâd şeklinde nakledilen senedin mahfuz olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu rivayette Abbâd, Muğîre'ye nispet edilmemiş, isnada Abbâd'ın peşinden Urve ve babası (Muğîre) eklenmiştir.³²⁹ Müslim'in *Sahih*'inde de yer alan bu isnaddan Abbâd b. Ziyâd'ın, Muğîre'nin oğlu olmadığı anlaşılmaktadır.³³⁰

Kaynaklarda konumuzla ilgili olarak yer alan bilgiler Müslim'in görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilgili hadisin isnadında Abbâd b. Ziyâd'ın, Muğîre'nin oğlu olarak tanıtılmış olmasının Mâlik'ten kaynaklanan bir vehim olmadığını söylemeyen yoktur.³³¹ " من ولد المغيرة " ifadesinin *Muvvatta*' ravileri

³²⁶ *Kitâbü't-Temyîz* haricinde kaynaklarda böyle bir isnadı bulamadık.

³²⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 198.

³²⁸ Müslim'in naklettiği isnadlardan biri عن عروة ، قال ابن شهاب : أخبرني عباد بن زياد ، عن عروة *Kitâbü't-Temyîz*'in, Ahmed b. Mustafa Şaban tarafından neşri yapılan nüshasında aynı isnad عن الليث و عقيل şeklinde yer almaktadır. Dârimî ve Beyhakî'de bu isnadı aynı şekilde nakletmişlerdir. Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Müsned (Sünen)*, tahkik: Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Riyad-2000, I. Baskı, Dâru'l-Muğni, c. II., s. 843., hadis no: 1374. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. III., s. 175., hadis no: 5308. Diğer isnad عن ابن شهاب ، حدثني عباد بن زياد ، عن ابن شهاب ، ويونس ، عن ابن شهاب ، عن عروة و عقيل şeklindedir. Aynı konunun benzer isnadları için bkz. Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XX., s. 377., hadis no: 881.; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 57.; Nesâî, *Tahâret*, 63.

³²⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 198.

³³⁰ Müslim, *Salât*, 105.; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XX., s. 376., hadis no: 880.; Ahmed, *Müsned*, c. XXX., s. 130., 131., hadis no: 18194.

³³¹ Ahmed, *Müsned*, c. XXX., s. 96.; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XI., s. 119.; Dârekutnî, *el-İlel*, c. VII., s. 106.; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, tahkik: Hâşim en-Nedvî vd., Haydarâbâd-t.y., Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, c. VI., s. 32.; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, c. II., s. 16.; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, c. II., s. 102.; Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *et-Ta'likü'l-Mucecced alâ Muvatta'i Muhammed*, tahkik: Takıyyüddîn en-Nedvî, Dimaşk-2000, IV. Baskı, Dâru'l-Kalem, c. I., s. 275., İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir el-Kâdî Muhammed b. Abdillâh el-Arabî, *el-Mesâlik fi Muvatta'i Mâlik*, tahkik: Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî vd., Beyrut-2007, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, c. II., s. 139.; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tenvîru'l-Havâlik Şerhu Muvatta'i Mâlik*, Mısır-1969, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, c. I., s. 47.; Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, c. I., s. 605.; Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'i İmam Mâlik*, tahkik: Taha Abdurraûf Sa'd, Kahire-2003, I. Baskı, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, c. I., s. 169.; İbn

tarafından aralarında farklılık olmadan nakledildiği, nüshaların hepsinde bulunduğu ifade edilmektedir.³³² Abbâd'ın, Muğîre'nin mevlâsı olduğu da nakledilmiştir.³³³ Kaynaklarda geçtiği şekliyle genel kanaat, Abbâd'ın, Ebû Süfyân'ın oğlu Ziyâd'ın oğlu olmasıdır. Ancak burada zikredilen Ebû Süfyân'ın, Hârîse'nin mi yoksa Harb'in mi oğlu olduğu konusunda İbn Abdilber kesin bilgisinin olmadığını söylemektedir.³³⁴

Abbâd b. Ziyâd'ın, Muğîre'ye nispet edilmesi dışında bu rivayet farklı birkaç hususta daha tenkit edilmiştir. Bunlardan biri isnadda Muğîre isminden önce "أبيه" (babası) ifadesine yer verilmiş olması,³³⁵ diğeri ise isnaddan Muğîre'nin iki oğlu Urve ve Hamza'nın ıskât edilmesidir. Birincisinin *Muvatta'* ravilerden Yahya b. Yahya ve Abdurrahman b. Mehdî'den kaynaklanan bir hata,³³⁶ ikincisinin ise Mâlik'in hatası olduğu söylenmiştir.³³⁷ Mâlik'in nakletmiş olduğu bu rivayetin Abbâd ile Muğîre arasında işitme ve görme gibi hadis tahammülüne dair unsurlar gerçekleşmediği için munkatî' olduğu kabul edilmiştir.³³⁸ Bununla birlikte Şafîî, bu hadisi sâbit bir sünnet olarak kabul etmiş, illetli haliyle Mâlik'ten nakledip mesh konusunda delil olduğunu söylemiştir.³³⁹

Hacer, *İthâfî'l-Mehera bi'l-Fevâidi'l-Mübtakira min Etrâfi'l-Aşera*, tahkik: Züheyr b. Nâsır en-Nâsır vd., Medine-1994, I. Baskı, Suud İslam ve Vakıf İşleri Bakanlığı Yay., c. XIII., s. 420.; *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. V., s. 93.; Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut-1980, I. Baskı, Müessetü'r-Risâle, c. XIV., s. 119.

³³² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XI., s. 119.

³³³ Leknevî, *et-Ta'lik*, c. I., s. 275.; Beyhakî, *Menâkübü's-Şafîî*, tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire-1970, I. Baskı, Mektebetü Dâri't-Turâs, c. I., s. 490.; *Ma'rîfetü's-Sünen*, c. II., s. 490.

³³⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XI., s. 118., 119.

³³⁵ *Kitabü't-Temyîz*'de, Müslim'in illetli kabul ettiği rivayette, fazlalık olarak zikredilen ve tenkit edilen bu lafız bulunmamakla birlikte *Muvatta'*'daki rivayetlerde yer almaktadır.

³³⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XI., s. 119.; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvatta'i İmam Mâlik*, c. I., s.169.

³³⁷ Leknevî, *et-Ta'lik*, c. I., s. 275.; Süyûtî, *Tenvîru'l-Havâlık*, c. I., s. 47.

³³⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XI., s. 119.; Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî*, c. I., s.169.

³³⁹ Şafîî, *el-Üm*, c. VII., s. 239.

3. Müslim'in, İmam Mâlik'in vehimde bulunarak isnadında hata ettiğini söylediği diğer bir rivayet şu şekildedir: ثنا قتيبة ، ثنا مالك ، عن هشام ، عن أبيه أنه سمع عبد الله بن عامر بن ربيعة يقول : (صلينا وراء عمر بن الخطاب الصبح فقرأ سورة يوسف وسورة الحج قراءة بطيئة. فقلت : إذن والله كان يقوم حين يطلع الفجر! قال : أجل).³⁴⁰

Kuteybe – Mâlik – Hişâm – Babası (Urve) – Abdullah b. Âmir Rabîa şeklindeki bu isnad, hadisin nakledildiği diğer isnadlardan farklı olarak fazladan bir ravinin bulunması sebebiyle Müslim tarafından hatalı kabul edilmiştir. Hişâm'ın babası (Urve) olmadan bu hadisi nakleden diğer raviler bu hususta Mâlik'e muhalefet etmişlerdir. Onların bu hadisin isnadında Mâlik'in hilâfına icmâ etmeleri onun hata ettiğini göstermektedir. Müslim'in aynı hadisin farklı senedleri olarak vermiş olduğu Ebû Usâme / Vekî' / Hâtim – Hişâm – Abdullah b. Âmir³⁴¹ şeklindeki üç isnadda da Hişâm'ın babası yoktur. Dolayısıyla Müslim'e göre bu hadisin doğru olan isnadı Hişâm'ın babasının yer almadığı isnaddır.³⁴²

Müslim'le aynı görüşte olan Dârekutnî ilgili hadisin farklı isnadlarını naklederek İmam Mâlik'in vehmettiğini söyler ve ona muhalefet edenlerin görüşlerinin doğruluğunu savunur.³⁴³ İbnü'l-Esîr de benzer şekilde düşünmektedir.³⁴⁴ İbn Abdilber'in ise Mâlik'in, Hişâm'ı daha iyi tanınması (لانه أفعد بهشام) sebebiyle onunla aynı görüşte olduğu nakledilmektedir.³⁴⁵ Hadis hakkındaki tartışmalar yukarıdaki

³⁴⁰ Muvatta', *Salât*, 24.

³⁴¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 199, 200.

³⁴² Vekî' isnadıyla İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III. s. 219., hadis no: 3568. Ebû Usâme ve Hâtim isnadıyla bu hadisi masâdır-ı asliyye de bulamadık. Tâlî sayılabilecek diğer kaynakalarda geçen Hâtim isnadı için bkz., Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride*, c. II., s. 168. Ebû Usâme isnadı için bkz., İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, c. VII., s. 53.; İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *eş-Şâfi fi Şerhi Müsnedi's-Şâfi*, tahkik: Ahmed b. Süleyman vd., Riyad-2005, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, c. I., s. 586.

³⁴³ Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride*, c. II., s. 167, 168.

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi*, c. I., s. 586.

³⁴⁵ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, c. VII., s. 54.

minvalde olmakla beraber İmam Mâlik'e bu hadiste mutabaat edenlerin olması sebebiyle onun tek kalmadığını söylemek mümkündür.³⁴⁶ Süfyân Sevrî,³⁴⁷ Yahya b. Saîd,³⁴⁸ Ma'mer b. Râşid³⁴⁹ gibi şahıslar da aynı hadisi benzer lafızlarla nakletmişlerdir. Dolayısıyla Müslim tarafından dile getirilen “Hişâm'dan nakledenlerin hepsi bu isnadda Mâlik'in hilafına icma ettiler.”³⁵⁰ ifadesinin tartışmaya açık olduğu ve ihtiyatla ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

2.2.3. Münker

Müslim isnadının mahfuz³⁵¹ olmadığını belirterek mest süresine dair bilgiler içeren bir hadisin Ebû Hüreyre'ye nispet edilmesini tenkit etmiştir. O, Ebû Hüreyre'nin mest üzerine mesh yapılmasını kabul etmediğini bildiren sözlerinden yola çıkarak, onun Hz. Peygamber'den mesh konusunda herhangi bir şey ezberlemediği sonucuna ulaşmıştır. *Kitâbü't-Temyîz*'de münker ifadesi açıkça yer almamaktadır. İleride ele alacağımız bazı rivayetlerde görüleceği üzere, Müslim'in mahfuz olmadığını söylediği rivayetler genel olarak şâz kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ancak burada ele alacağımız rivayette Müslim “isnadı mahfuz olmayan haber” başlığı ile “münker” kavramını kastetmiştir. Bunu ifade etmek için münker yerine “müstenker” şeklindeki bir kullanımı tercih etmiştir. Bu hususu göz önünde bulundurarak “münker” şeklinde bir başlık kullanmayı uygun gördük.

³⁴⁶ Geniş bilgi için bkz., Abdülkâdir Mustafa el-Muhammedî, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 200. 201., 5. dipnot.

³⁴⁷ Ahmed, *el-İlel*, c. II., s. 578.; Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride*, c. II., s. 167.

³⁴⁸ Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride*, c. II., s. 167.

³⁴⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. II., s. 114., hadis no: 2715.

³⁵⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 200.

³⁵¹ *Kitâbü't-Temyîz*'in yazma nüshasında isnadın mahfuz olmadığı belirtilse de eseri tahkik edenler bunun yanlış olduğu, doğru olanın metnin mahfuz olmadığı şeklinde olması gerektiği kanaatindedirler.

Müslim'in eleştirisine konu olan rivayet şu şekildedir: حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ، ثنا زيد بن حباب ، ثنا عمر بن عبد الله ابن أبي خثعم ، حدثني يحيى بن أبي كثير ، عن أبي سلمة ، عن أبي هريرة ، أن رجلاً قال : يا رسول الله ما الطهور بالخفين؟ قال : (للمقيم يوم وليلة ، وللمسافر ثلاثة أيام ولياليهن)

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe – Zeyd b. Hubâb – Amr b. Abdullah b. Ebî Has‘am – Yahya b. Ebî Kesîr – Ebû Seleme – Ebû Hüreyre: “Bir adam Hz. Peygamber’e “Ey Allah’ın Peygamberi! Mest üzerine yapılan meshin (müddeti ne kadardır?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Mukîm için bir gün bir gece, yolcu için üç gün üç gecedir.” diyerek cevap verdi.”³⁵²

Müslim’e göre meshle alakalı bu rivayetin Ebû Hüreyre’den rivayeti mahfuz değildir (münkerdir). Çünkü Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber’den meshe dair herhangi bir şey ezberlememiş; aksine meshi kabul etmediğine dair sözleri sahih bir şekilde rivayet edilmiştir. Şayet Hz. Peygamber’den meshe dair bir şey ezberlenecekse onunla birlikteliği ve onun getirdiklerini din olarak kabul etmiş olan Ebû Hüreyre buna en uygun kişilerden biridir. Ancak ondan nakledilenlerde meshi inkâr edişi anlatılmaktadır. Bu hususun Hz. Peygamber’den nakledildiğini ona nispet eden kişi hadis rivayeti konusunda zayıftır; yanlışlıkla ya da kasten hata etmiştir.³⁵³ “Allah bize sığır ve koyun derisine mesh etmemizi emretmedi.”³⁵⁴ “Eşeğin sırtı ile mest üzerine mesh etmek arasında bir fark görmüyorum.”³⁵⁵ Bu iki cümle Ebû Hüreyre’nin meshi kabul etmediğine dair nakledilen sözleridir. Müslim hadise dair yaptığı bu değerlendirmelerin peşinden *Kitâbü’t-Temyîz*’deki yöntemini de özetleyen çeşitli açıklamalar yapmaktadır. Buna göre rivayetlerin bir araya getirilmesi ve

³⁵² Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 177.; İbn Mâce, *Tahâret*, 86.

³⁵³ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 179.

³⁵⁴ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 178. Başka herhangi bir kaynakta bu sözü bulabilmiş değiliz.

³⁵⁵ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 179. Başka herhangi bir kaynakta bu sözü bulabilmiş değiliz.

karşılaştırılması sonucu sahih olanlar sakîmden ayrılır; hâfız olanların zıddına zayıf haber nakleden raviler ortaya çıkmış olur. Bu açıklamalardan Müslim'in yukarıdaki rivayetlerde de aynı hususu gözettiği anlaşılmaktadır. Zaten *Kitâbü't-Temyîz*'in genelinde bu anlayışın hâkim olduğu açık bir şekilde kendini göstermektedir. Müslim tenkit ettiği hadisin ravilerinden olan Ömer b. Abdillâh'ın ve benzerlerinin sika ravilerin rivayetlerine muhalif olarak naklettikleri "müstenker hadisler" sebebiyle âlimler tarafından zayıf kabul edildiğini ifade etmiştir.³⁵⁶ Müslim her ne kadar açıkça ifade etmese de kullandığı ifadelerden meshle ilgili durumun, Hz. Peygamber'den rivayet edilmesini Ebû Hüreyre'ye nispet edenin bu şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi "müstenker" şeklindeki kullanımla kastedilen münkerdir. Zaten Müslim, Ömer b. Abdillâh'ın muhalefet sebebiyle, naklettiği hadisleri münker kabul ederek bu tabiri ilk kullanan kişi olmuştur.³⁵⁷

İlel sahasında öne çıkan şahısların bu hadisin değerlendirilmesinde Müslim'le benzer kanaatte oldukları görülmektedir. Buhârî'ye bu hadisi soran Tirmizî, onun ravi Ömer b. Abdillâh'ı münkerü'l-hadîs ve zâhib olarak vasfederek bu rivayeti zayıf kabul ettiğini nakletmiştir.³⁵⁸ İbn Adî de bu raviyi münkerü'l-hadîs olarak nitelemiştir.³⁵⁹ Dârekutnî, Ahmed b. Hanbel'in de benzer görüşte olduğunu nakletmiştir. O yukardaki hadisin münker, Ebû Hüreyre'den mesh hususunda rivayet edilenlerin hepsinin de batıl olduğu, sahih olmadığı görüşündedir.³⁶⁰ Görüldüğü gibi bu şahıslar Müslim'le aynı kanaattedirler. Bununla birlikte İbn Hacer ve Şevkânî gibi şahıslar Ahmed b.

³⁵⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 179.

³⁵⁷ Efendioğlu, Mehmet, "Münker", *DİA*, İstanbul-2006, c. XXXII., s. 13.

³⁵⁸ Tirmizî, *İlelü'l-Kebîr*, tahkik: Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâi vd., tertip: Ebû Tâlib el-Kâdi, Beyrut-1409 (h), I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, c. I., s. 52., no: 61.

³⁵⁹ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, tahkik: Âdil Ahmed Abdülevcûd vd., Beyrut-1997, I. Baskı, el-Kütübü'l-İlmiyye, c. VI., s. 126., no: 1241.

³⁶⁰ Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride*, c. VIII., s. 276.

Hanbel'den, Ebû Hüreyre'nin meshi kabul etmediğini bildiren rivayetlerin sahih olmadığı görüşünü de nakletmişlerdir.³⁶¹

2.2.4. Hata

Hiz. Aişe, kendisi ve Hafsa oruçlu iken kendilerine yemek getirildiğini ve oruçlarını bozduklarını, Hafsa'nın, Hiz. Peygamber'e bu durumu sorduğunda onun, yerine birgün oruç tutmalarını emrettiğini nakletmiştir. *Kitâbü't-Temyîz*'de bu konunun şu senedlerle nakledildiği söylenerek bunlar hakkında değerlendirme yapılmıştır.

1. Muhammed b. Sehl b. Asker – İbn Ebî Meryem – Yahya b. Eyyûb – İsmail b. Ukbe – İbn Şihâb – Urve – Hiz. Aişe.³⁶²
2. Muhamed b. Sehl - İbn Ebî Meryem – el-Ömerî (Abdullah b. Amr b. Hafs) – İbn Şihâb – Urve – Hiz. Aişe.³⁶³
3. İbn Vehb – Hayve – İbnü'l-Hâd – Zümeyl (Urve'nin mevlâsı) – Urve – Hiz. Aişe.³⁶⁴
4. İbn Vehb – Cerîr b. Hâzim – Yahya b. Saîd – Amre – Hiz. Aişe.³⁶⁵

(5) ثنا مسلم ، حدثني محمد بن حاتم ، ثنا محمد بن بكر ، ثنا ابن جريج ، قال : قلت للزهري : أخبرك عروة ، عن عائشة ، عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال : (من أفطر في تطوع فليقضه). قال : لم أسمع من عروة في

³⁶¹ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, tahkik: Isâmüddîn es-Sababefî, Kahire-1993, I. Baskı, Dâru'l-Hadîs, c. I., s. 225.; İbn Hacer, *Telhisü'l-Habîr*, c. I., s. 279.

³⁶² Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, tahkik: Hasen Abdülmuni'm Şelebî, Beyrut-2001, Müessesetü'r-Risâle, c. III., s. 363., hadis no: 3281.

³⁶³ Bu isnadın aynısı ile kaynaklarda bu hadisi bulamadık. Benzer isnad ile yer aldığı kaynak için bkz., Tahâvî, *Şerhu Meâ'ni'l-Âsâr*, tahkik: Muhammed Zühri en-Neccâr vd., Beyrut-1994, I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, c. II., s. 108., no: 3481.

³⁶⁴ Ebû Dâvud, *Sıyâm*, 73.

³⁶⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. III., s. 363., hadis no: 3282.

ذلك شيئاً. ولكن حدثني في خلافة سليمان بن عبدالمك ناس عن بعض من كان سأل عائشة أنها قالت : أصبحت أنا وحفصة...³⁶⁶

Zührî rivayetlerini değerlendiren Müslim 1 ve 2 no'lu isnadlardaki şekliyle Urve'nin Hz. Aişe'den naklettiğini bildirenlerin hata ettiğini söylemektedir. Müslim buna delil olarak da 5 no'lu İbn Cüreyc rivayetini nakletmiştir. Müslim'e göre bu rivayet Zührî rivayeti konusunda doğru olanı ortaya koymak açısından yeterlidir. Bunun üzerine daha fazla araştırma yapmaya da gerek yoktur. Çünkü bu rivayette Zührî, İbn Cüreyc'e bu hadisi Urve'den işitmediğini söylemiştir. O, bu hadisi, Hz. Aişe'ye bu olayı soran birinin naklettiği insanlardan işitmiştir. Sonuç olarak isnadın fesadı sonucu hadis de fâsid olmuştur.³⁶⁷ Müslim'in bu açıklamalarından ilgili hadisin Zührî'ye Urve tarafından değil, meçhul raviler aracılığıyla rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1 ve 2 no'lu isnadlarda Zührî ile Urve arasında ittisâl olmaması sebebiyle Urve'nin, Hz. Aişe'den naklettiğini söyleyenlerin rivayeti hatalıdır.

Müslim, 3 no'lu rivayetin ravilerinden Zümeyl'in bu hadis haricinde rivayetinin bilinmediğini söylemiş, bu şahsı cehaletle vasfederek cerh etmiştir.³⁶⁸ 4 no'lu rivayete gelince Müslim'e göre bu hadisi Yahya b. Saîd'den, Cerîr b. Hâzim'den başkası müsned olarak rivayet etmemiştir. Cerîr, Yahya'dan yaptığı nakillerde itina göstermemiştir.³⁶⁹ İstinsah/ihtisar edenin eser üzerindeki tasarrufâtın iyice belirginleştiği bu kısımda yukarıdaki anlattıklarımızın peşinden “Nerdeyse bu rivayeti de doğru bir şekilde nakledemeyecekti.” ifadesinden ve sonrasında yapılan

³⁶⁶ Tirmizî, *Savm*, 36.

³⁶⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 193.

³⁶⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 193.

³⁶⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 194.

açıklamalardan Müslim'in bu isnadla gelen rivayeti sahih kabul ettiği şeklinde bir sonuca ulaştık.³⁷⁰ Sâbit el-Bünânî hususunda en iyi bilen (*esbetü'n-nâs*) kişinin Hammâd olduğunu belirten Müslim, başka raviler söz konusu olduğunda Hammâd hakkında aynı şeyleri söylemenin mümkün olmayacağını, Sâbit haricindeki şahıslardan yaptığı nakillerde Hammâd'ın çokça hata yaptığını söylemektedir.³⁷¹ Anlayabildiğimiz kadarıyla Müslim, Hammâd hakkında düşündüklerini Cerîr hakkında da düşünmektedir. Çünkü Hammâd'a dair yapılan açıklama Cerîr hakkında söylediklerinin delili olarak sunulmuştur. Sonuç olarak, Cerîr b. Hâzim bazı şahıslardan yaptığı nakillerde hata etmişse de, Yahya b. Saîd'den naklettiği hadiste isabet etmiştir. Dolayısıyla 4 no'lu rivayet Müslim'e göre sahihtir.

Tirmizî'nin yukarıdaki rivayetler hususunda Müslim gibi düşündüğünü söyleyebiliriz. O, çeşitli isimler vererek bunların, Urve'yi zikretmeden doğrudan Zührî - Hz. Aişe senediyle mürsel olarak rivayet ettiklerini belirterek, bu senedin daha sahih olduğunu ifade etmiştir. Bunu temellendirmek için de Müslim'in yaptığı gibi 5 no'lu İbn Cüreyc rivayetini delil olarak kullanmıştır.³⁷² Aynı şekilde Tirmizî'nin naklettiğine göre Zührî – Urve – Aişe şekliyle nakledilen hadisin sahih olmadığı Buhârî tarafından da ifade edilmiştir.³⁷³ Hattâbî 3 no'lu isnadın zayıf, ravilerden Zümeyl'in de meçhul olduğunu düşünmekte, bunun delili olarak da İbn Cüreyc rivayetini sunmaktadır.³⁷⁴ Hattâbî ile aynı açıklamaları yapan Elbânî de mürsel olarak nakledilen senedin doğru olduğunu, mevsul olarak nakledilen senedin ise fâhiş bir

³⁷⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 194.

³⁷¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 195.

³⁷² Tirmizî, *Savm*, 36.

³⁷³ Tirmizî, *İlelü'l-Kebîr*, s. 119.

³⁷⁴ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Me'âlimü's-Sünen (Şerhu Süneni Ebî Dâvud)*, tahkik: Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Halep-1932, I. Baskı, Mektebetü'l-İlmiyye, c. II., s. 135., 136.

vehminin söz konusu olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁵ Buhârî ise ravilerden Yezîd b. el-Hâd'ın Zümeyl'den, Zümeyl'in de Urve'den semâ'ının olmadığı belirterek bu hadisin hüccet olmaya elverişli olmadığını söylemiştir.³⁷⁶

4 no'lu senedde bulunan ravilerden Cerîr'in sika olmasına rağmen bu rivayette vehmettiğini, Ahmed b. Hanbel ve Ali b. el-Medîni'nin de bu rivayeti hatalı kabul ettiklerini Beyhakî nakletmiştir. Ona göre mahfuz olan Yahya b. Saîd – Zührî – Aişe şeklindeki mürsel olan senedir.³⁷⁷ Müslim'in sahih kabul ettiği sonucuna vardığımız bu sened İbn Hazm tarafından da sahih kabul edilmiştir.³⁷⁸ Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yukarıda senedler üzerine değerlendirme yapanlar genel itibariyle Müslim'le benzer şekilde düşünmektedirler.

2.3. Kitâbü't-Temyîz'de Yer Alan ve Metninde Problem Bulunan Rivayetler

2.3.1. Galat

(1) حدثنا محمد بن بشار ، ثنا يحيى بن سعيد ومحمد بن جعفر ، قالوا : ثنا شعبة عن سلمة بن كهيل ، قال : سمعت حجرا أبا العنبيس يقول : حدثني علقمة بن وائل ، عن وائل ، عن النبي صلى الله عليه وسلم : وثنا إسحاق ، أنا أبو عامر ، ثنا شعبة عن سلمة ، سمعت حجرا أبا العنبيس يحدث عن وائل بن حجر عن النبي صلى الله عليه وسلم بهذا الحديث. كلهم عن شعبة ، عن سلمة ، عن حجر ، عن علقمة ، عن وائل إلا إسحاق عن أبي عامر فإنه لم

³⁷⁵ Elbânî, *Daî'fu Süneni Ebî Dâvud*, Kuveyt-2002, I. Baskı, Müessesetü Ğirâs, c. II., s. 291., no: 423.

³⁷⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. III., s. 450., no: 1500.

³⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. IV., s. 464.

³⁷⁸ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Beyrut-t.y., Dâru'l-Fikr, c. IV., s. 422.

يذكر علقمة ، وذكر الباقر كلهم علقمة. سمعت مسلماً قال : أخطأ شعبة في هذه الرواية حين قال : وأخفى
صوته.³⁷⁹

1. (1) Muhammed b. Beşşâr – Yahya b. Saî'd – Şu'be – Seleme b. Kuheyl – Hucr Ebu'l-Anbes – Alkame b. Vâil – Vâil – Hz. Peygamber.

(2) Muhammed b. Beşşâr – Muhammed b. Cafer - Şu'be – Seleme b. Kuheyl – Hucr Ebu'l-Anbes – Alkame b. Vâil – Vâil – Hz. Peygamber.

(3) İshak – Ebû Âmir - Şu'be – Seleme b. Kuheyl – Hucr Ebu'l-Anbes – Vâil – Hz. Peygamber.

Kitâbü't-Temyîz'de ilgili hadisin üç senedi bulunmasına rağmen metni verilmemiştir. Müslim yukarıdaki senedlerin akabinde, ravilerden Şu'be'nin "وأخفى" (sesini düşürdü, gizledi) ifadesini söyleyerek hata ettiğini belirtmektedir. Yani hadisin metni olarak sadece "وأخفى صوته"³⁸⁰ Müslim vermiş olduğu bu illetli rivayetin karşısına "Hz. Peygamber'in Fâtihâ sûresinden sonra yüksek sesle âmin dediğinin" anlatıldığı rivayetleri koymaktadır. Bu rivayetler yukarıdaki illetli rivayetin ravisi Vâil tarafından nakledilmiştir. Hadislerin senedleri şöyledir:

1. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe / Züheyr b. Harb / İshak b. İbrahim – Vekî' – Süfyân – Seleme b. Kuheyl – Hucr b. Anbes – Vâil - Hz. Peygamber.

³⁷⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 104-107.

³⁸⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 104-107.

2. Ebû Kureyb – Esved b. Âmir – Şerîk – Simâk – Alkame - Babası (Vâil) – Hz. Peygamber.

"يُمد بها صوته" ifadesi yerine Hucr b. Anbese'nin rivayetinde "وأخفى صوته" alırken;³⁸¹ Alkame'nin babasından naklettiği rivayette³⁸² ise aynı anlama gelebilecek "يجهر بآمين" ifadesi bulunmaktadır. Müslim, Hz. Peygamber'in açıktan, sesli bir şekilde âmin dediğine dair rivayetlerin "tevatür" (قد تواترت الروايات كلها) derecesinde olduğunu, Vâil'den rivayet edilen hadisin buna delalet ettiğini söylemektedir.³⁸³ "İmam âmin dediğinde siz de âmin deyin. Kimin âmin demesi meleklerinkine denk gelirse bağışlanır."³⁸⁴ hadisi de illetli kabul edilen rivayet karşısına konumlandırılarak, sahih olarak görülen rivayetlerin destekleyicisi olarak kabul edilmiştir. Bu rivayetler üzerine yapılan yorumlar ve açıklamalarda bahsedeceğimiz üzere rivayetler arasındaki farklılıkların odağında illetli rivayetin ravilerden Şu'be bulunmaktadır. Bu bağlamda dikkat çeken hususlardan birisi de Müslim'in, illetli rivayetin peşisıra "Şu'be'den tahdisde bulunup da isabet edenleri zikredeceğiz." (وسنذكر إن شاء الله رواية من حدث شعبة) demesine rağmen yukarıda verilen hadislerin hiçbirinin senedinde Şu'be'nin yer almamasıdır.³⁸⁵

³⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. V., s. 310, hadis no: 8043.; c. XV., s. 516., hadis no: 30781.; c. XX., s. 175., hadis no: 37548.; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. XXXI., s. 136., hadis no: 18842.; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşa's es-Sicistânî, tahkik: Yâsir Hasan vd., Beyrut-2013, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, *Salât*, 171.; Tirmizî, *Salât*, 71.

³⁸² Ahmed, *el-Müsned*, c. XXXI., s. 159., hadis no: 18869. Bu hadis يرفع بها صوته şeklinde de kaynaklarda bulunmaktadır. Bkz. Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XXII., s. 44., hadis no: 110.

³⁸³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 108.

³⁸⁴ Buhârî, *Ezân*, 113.; Müslim, *Salât*, 72.; Tirmizî, *Salât*, 72.; Ebû Dâvud, *Salât*, 171.; Nesâî, *İftitâh*, 33.; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, *Salât*, 45., c. I., s. 87. Burada verilen kaynaklarda hadis غفر له ما تقدم من ذنبه şeklinde yer almaktadır. Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de rivayet ettiği غفر له şeklindeki rivayeti kaynaklarda bulamadık.

³⁸⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 107.

Müslim'in illetli kabul ettiği rivayet yukarıda verilen senedlerin hiçbirisiyle kaynaklarda bulunmamaktadır. Sened ve metin açısından Müslim'in rivayetine en yakın olanının Ahmed b. Hanbel tarafından *Müsned*'de rivayet edildiğini söyleyebiliriz. Hadisin sened ve metni şu şekildedir: Muhammed b. Cafer – Şu'be – Seleme b. Kuheyl – Hucr Ebu'l Anbes – Alkame – Vâil – (ya da Huçr, Alkame olmaksızın doğrudan Vâil'den) - Hz. Peygamber. "Hz. Peygamber bize namaz kıldırıldı. Sağ elini sol elinin üzerine koymuş bir halde "غير المغضوب عليهم ولا الضالين" okuyunca (Fâtihâ'yı bitirince) sesini düşürerek "âmîn" dedi. (Daha sonra) sağına ve soluna selam verdi."³⁸⁶

Ravi Huçr'dan İbn Anbes olarak bahseden Buhârî bu hadisle ilgili üç hususta ihtilaf edildiğini söylemektedir. Buna göre Huçr'un künyesi Ebu's-Seken olmasına rağmen, Şu'be bu şahsı Ebu'l-Anbes olarak künyelemiştir; senedde Alkame olmamasına rağmen Şu'be onu senede eklemiştir; metinde yer alan "جهر" yerine "خفض" kelimesiyle bu hadis rivayet edilmiştir.³⁸⁷ Tirmizî de Buhârî'nin görüşlerini aynı şekilde rivayet ederek sahabe, tâbiîn ve sonrakilerin âmîn denilirken sesin yükseltilmesi gerektiği kanaatinde olduklarını ifade etmektedir. Yine Tirmizî'nin naklettiğine göre Ebû Zur'a, Süfyân'ın naklettiği hadisin Şu'be'nin rivayet ettiğinden daha sahih olduğu kanaatinde dir.³⁸⁸ Şu'be'nin bu rivayette vehmettiğini söyleyen Dârekutnî (ö. 385/995) de Süfyân rivayetinin doğru olduğunu düşünmektedir.³⁸⁹ İbn Hacer de benzer ifadeler

³⁸⁶ Ahmed, *Müsned*, c. XXI., s. 146., hadis no: 18854.; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XXII., s. 43, 44 hadis no: 109, 110. Aynı hadis خفض/يخفض بها صوته lafzıyla da kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XXII., s. 9., hadis no: 3.; Tayâlisî, *el-Müsned*, c. II. s. 360. Hadis no: 1117.; Ahmed, *Müsned*, c. XXXI., s. 138., hadis no: 18843.; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, tahkik: Mustafa Abdülkâdir A'tâ, Beyrut-1990, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. II., s. 253., hadis no: 2913.

³⁸⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. III., s. 83.

³⁸⁸ Tirmizî, *Salât*, 71.; *İlelü'l-Kebîr*, s. 68.

³⁸⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2004, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, c. II., s. 128.

naklettikten sonra Süfyân rivayetine mütabaat eden hadislerin bulunduğunu söyleyerek bu rivayeti tercih ettiğini belirtmiştir.³⁹⁰ İlgili rivayetler hakkında yapılan değerlendirmeler genel itibariyle bu şekildedir. Bununla birlikte Beyhakî, Süfyân rivayetiyle aynı anlama gelen bir hadisi Şube isnadıyla nakletmiştir.³⁹¹ Bu rivayeti göz önüne alırsak Şu'be tarafından nakledilen rivayet hem kendi içinde, hem de Süfyân tarafından nakledilen rivayete muhalif olmaktadır. Bu rivayet Şu'be'den rivayet edip de isabet edenlerin olduğunu söyleyen Müslim'in³⁹² *Kitâbü't-Temyîz*'de yer vermediği rivayet olmalıdır.

Hanefî fakihlerden Cessâs³⁹³ (ö. 370/981), Kudûrî³⁹⁴ (ö. 428/1037), Aynî³⁹⁵ gibi isimler Şu'be'nin rivayet ettiği âmîn denilirken sesin düşürülmesi gerektiğine dair rivayetin muhtevası doğrultusunda amel edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Her üç âlim de benzer ifadelerle Hanefîlerin konuya bakışını aktarmaktadırlar. Özellikle Kudûrî ve Aynî, Buhârî'nin Şu'be rivayeti hakkında yaptığı eleştirilere cevap vererek reddetmekte, Buhârî tarafından serdedilen görüşlerin sahih olmadığını, hatalı olduğunu ifade etmektedirler.³⁹⁶

Yukarıda verilen hadislerle ilgili ihtilaf ve değerlendirmelerin hemen hepsini nakleden Azîmâbâdî (ö. 1338/1920) şu neticelere ulaşmıştır. Kanaatimizce burada anlatılanlar konuyu özetler mahiyettedir:

³⁹⁰ İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, c. II., s. 469.

³⁹¹ Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut-2003, III. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. II., s. 84., hadis no: 2448.

³⁹² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 107.

³⁹³ Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Sâid Bekdâş vd., Beyrut-2010, I. Baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, c. I., 594-596.

³⁹⁴ Kudûrî, *et-Tecrîd*, c. II., s. 507-513.

³⁹⁵ Aynî, *el-Binâye*, c. II., 214-219.

³⁹⁶ Kudûrî, *et-Tecrîd*, c. II., s. 508.; Aynî, *el-Binâye*, c. II., 216.

1. Şu'be sesin düşürülmesi konusunda Süfyân'a muhalefet etmiştir; bu konuda hatalıdır.

2. Muhaddisler Süfyân ve Şu'be ihtilaf ettiklerinde Süfyân'ın görüşünün kabul edilmesi gerektiğinde ittifak etmişlerdir.

3. Şu'be bizzat kendisi âmîn denilirken sesin yükseltildiğine dair lafızda Süfyân'a muvafakat eden bir nakilde bulunmuştur.

4. Süfyân rivayetine el-A'lâ b. Sâlih ve Muhammed b. Seleme mutabaat etmişlerdir.

5. Sesin alçaltılması konusunda Şu'be rivayetinin mütâbî ve şahidi yoktur. Bu sayılanlar Şu'be rivayetinin şaz, zayıf olduğuna delalet etmektedir. Bu rivayetle âmîn lafzının gizlice söylenmesi konusunda istidlalde bulunmak doğru değildir.³⁹⁷

2. حدثنا أحمد بن يونس ، ثنا زهير ، ثنا أبو إسحاق قال : سألت الأسود بن يزيد عما حدثت عائشة عن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قالت : (كان ينام أول الليل ويحيي آخره وإن كانت له حاجة إلى أهله قضى حاجته ولم يمس ماء حتى ينام)

Ahmed b.Yunus – Züheyr – Ebû İshâk – el-Esved b. Yezîd – Hz. Aişe: “Hz. Peygamber gecenin ilk kısmında uyur; (sonra uyanıp) son kısmını ihya ederdi. Şayet hanımlarından birine (cinsel) ihtiyacı olursa onu karşılar ve uyuyuncaya kadar suya el sürmezdi (suya dokunmadan uyurdu).”³⁹⁸

³⁹⁷ Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emir; *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud* (İbnü'l-Kayyim'in Tehzîbü Süneni Ebî Dâvud'u ile birlikte), Beyrut-1410 (h), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. III. s. 145.

³⁹⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 109.

Müslim'e göre bu rivayetin metninde galat bulunmaktadır. Ebû İshâk'tan nakledilmiş haliyle bu rivayet hatalıdır. en-Nehâf' ve Abdurrahman b. el-Esved tarafından Ebû İshâk rivayetine muhalif olan hadisler nakledilmiştir.³⁹⁹ Dolayısıyla Müslim'e göre Ebû İshâk isnadıyla gelen hadisin şâz, diğerlerinin mahfuz olduğunu söyleyebiliriz. Ebû İshâk rivayetine muhalif olarak Müslim tarafından nakledilen hadisler şunlardır:

1. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe – İbn Uleyye / Vekî' / Ğunder – Şu'be – Hakem – İbrahim – el-Esved – Hz. Aişe: “Allah Resûlü (s) cünüp olup da bir şey yemek ya da uyumak isterse namaz abdesti alırdı.”⁴⁰⁰

2. İbn Nümeyr – Babası – Haccâc – Abdurrahman b. el-Esved – el-Esved – Hz. Aişe: Allah Resûlü (s) cünüp olur; sonra namaz abdesti alır; sonra da sabaha kadar uyurdu.”⁴⁰¹

3. Yahya b. Yahya / İbn Rumh / Kuteybe – Leys – İbn Şihâb – Ebû Seleme – Hz. Aişe: Allah Resûlü (s) cünüpken uyumak isterse, uyumadan önce namaz abdesti alırdı.”⁴⁰²

Yukarıda verilen illetli rivayet sened ve lafız farklılıklarıyla kaynaklarda bulunmaktadır.⁴⁰³ Hadislerin lafızlarındaki farklılıklara rağmen hepsindeki ortak nokta "الم يمس ماء" ifadesidir. Müslim, burada verdiği illetli rivayeti *Sahîh*'inde hadisin bu son kısmı olmaksızın, ilave edilmiş bazı lafızlarla aynı ve farklı senedlerle

³⁹⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 110.

⁴⁰⁰ Müslim, *Hayz*, 22.; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 88, Ahmed, *Müsned*, c. XXXXI., s. 154., hadis no: 24608.; s. 423-424., hadis no: 24950.; c. XXXXII., s. 25584.; İbn Mâce, *Tahâret*, 103.

⁴⁰¹ Ahmed, *Müsned*, XXXXIII., s. 63., hadis no: 25879.

⁴⁰² Müslim, *Hayz*, 21.; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 87.; İbn Mâce, *Tahâret*, 99.; Nesâî, *Tahâret*, 166.

⁴⁰³ Ahmed, *Müsned*, c. XXXX., s. 191., hadis no: 24161.; c. XXXXI., s. 233., hadis no: 24706., s. 308., hadis no: 24799.; c. XXXXII., s. 65., 25135., s. 232., hadis no: 25377., s. 519., hadis no: 25791.; c. XXXXIII., s. 519., hadis no: 25791.;

nakletmektedir.⁴⁰⁴ Müslim'in illetli rivayetinin senedi ile aynı hadisin farklı bir metnini rivayet etmesi; fakat ihtilafa sebep olan lafız farklılığından hiç bahsetmemesi ilginçtir. İbn Hacer bu durum hakkında "Sanki bu ifadeyi kasten hazf etti. Çünkü *Kitâbü't-Temyîz*'de o ifadeyi illetli kabul etmişti."⁴⁰⁵ demektedir.

Muhaddislerin genel olarak Ebû İshâk rivayetinin münker olduğu konusunda ittifak ettikleri İbn Receb el-Hanbelî tarafından dile getirilmiştir.⁴⁰⁶ Ona göre ilelü'l-hadis ilminin inceliklerinden anlamayan müteahhir fukahâ, ravileri sika olan her hadisi sahih kabul ettikleri için bu hadisin de sahih olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰⁷ Ahmed b. Hanbel'in de bu rivayeti sahih kabul etmediği nakledilmiştir.⁴⁰⁸ Ebu Dâvud bu rivayetinin zayıf olduğunu (هذا الحديث وهم),⁴⁰⁹ İbn Abdilber rivayetindeki hatanın Ebû İshâk'tan kaynaklandığı,⁴¹⁰ Tirmizî bu rivayette Ebû İshâk'ın galatinin bulunduğunu,⁴¹¹ Dârekutnî ise bu şahsın vehmettiği⁴¹² kanaatindedir.

İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) konuyla ilgili görüşleri Müslim'in illetli kabul ettiği rivayete paralellik arz etmektedir. O, hadiste geçen "لا يمس ماء" ifadesinin umum ifade etmekte ve içerisinde gusül, abdest ve diğer şeylerin gireceğini düşünmektedir.⁴¹³ Ona

⁴⁰⁴ Müslim, *Salâtü'l-Müsafirîn*, 129.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, c. I., s. 245.

⁴⁰⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, c. I., 362

⁴⁰⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *age.*, c. I., 363.

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, c. I., s. 245.

⁴⁰⁹ Ebû Dâvud, *Tahâret*, 89.

⁴¹⁰ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XVIII., s. 39.

⁴¹¹ Tirmizî, *Tahâret*, 87.

⁴¹² Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride*, c. XIV., s., 247.

⁴¹³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. I., s. 425.

göre cünüp olan kimsenin yeme, içme ve uyku için abdest alması nedb,⁴¹⁴ müstehap,⁴¹⁵ mubah⁴¹⁶ kategorilerinde yer almaktadır.

Serahsî (ö. 483/1090), Kâsânî (ö. 587/1191) gibi Hanefî fakihleri de İbn Hazm'a benzer görüştedirler. Onlara göre abdest tek başına kurbiyet ifade etmez. Gusül ya da abdest uyku için değil, namaz için bir zorunluluktur. Yemek ve içmek için elin, ağzın yıkanması yeterli olup, abdest almadan uyumanın bir sakıncası yoktur. Ancak uyumadan önce abdest alınması efdaldır.⁴¹⁷ Yukarıdaki illetli rivayetin münferit olarak Hanefîler tarafından nasıl değerlendirildiğini tespit edebilmiş değiliz. Ancak mana açısından bu rivayete benzer olanların muhtevası doğrultusunda amel edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.⁴¹⁸

İncelediğimiz illetli rivayetin sahih olduğunu düşünenler de vardır. Örneğin Beyhakî, Ebû İshâk hadisinin rivayet açısından sahih olduğunu söylemektedir. Ona göre, sika olan biri rivayet ettiği kişiden işittiğini açıklayınca bu hadisi reddetmek için bir sebep yoktur.⁴¹⁹ Dârekutnî de ilim ehlinden bu rivayeti sahih kabul edenler olduğunu nakletmektedir.⁴²⁰ Konumuzla alakalı farklı muhtevadaki rivayetler sahih kabul edilince, Hz. Peygamber'in gusül için suya dokunmadığı, dolayısıyla bu durumda olan kişinin abdest alacağı belirtilerek hadislerin arası cem edilmeye çalışılmıştır.⁴²¹ İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise yukarıda verilen hadislerin hepsine göre

---

⁴¹⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. I., s. 101.

⁴¹⁵ İbn Hazm, *age*, c. I., s. 423.

⁴¹⁶ İbn Hazm, *age*, c. I., s. 325.

⁴¹⁷ Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut-1993, Dâru'l-Ma'rife, c. I., s.73.; Kâsânî, Alâuddîn Ebu Bekir b. Mesûd, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut-1986, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. I., s. 38.

⁴¹⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, c. I., s. 38.

⁴¹⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. I., s. 310.

⁴²⁰ Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vâride*, c. XIV., s. 248.

⁴²¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. I., s. 310.

amel edilmesinin caiz olduğunu düşünmektedir. Ona göre dileyen cinsî münasebetten sonra abdest alarak, dileyen de elini ve tenasül uzvunu yıkayarak uyuyabilir. İsteyen de suya dokunmadan uyur. Ancak abdest almak efdaldır. Hz. Peygamber hem faziletli olanı, hem de bu konuda ruhsat bulunduğunu göstermek için iki şekilde de amel etmiştir. Dolayısıyla dileyen efdal olanı yaparak, dileyen de ruhsata göre amel edebilir.⁴²²

3. Müslim'e göre Kûfeliler müdebber köle ile ilgili bazı hadisleri galat üzere nakletmişlerdir. "Azad olması mevlâsının vefatına muallâk bulunan köle"⁴²³ şeklinde tanımlanan müdebberin satımına dair bazı hususları içeren ve *Kitâbü't-Temyîz*'de yer verilerek tenkit edilen rivayetler şunlardır:

(1) عن عطاء وأبي الزبير ، عن جابر : (أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر ببيع المدبر في دين الذي دبره).

(1) Atâ' / Ebu'z-Zübeyr – Câbir: "Hz. Peygamber (s) efendisinin borcu sebebiyle müdebber kölenin satılmasını emretti."⁴²⁴

(2) وهشيم ، عن عبد الملك ، عن أبي جعفر محمد بن علي ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم : (إنما باع خدمة المدبر).

(2) Huşeym – Abdülmelik – Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali: "Hz. Peygamber (s) müdebber kölenin yaptığı işi sattı (ücret karşılığında köleyi çalıştırdı)."⁴²⁵

⁴²² İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis (Hadis Müdâfaası)*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul-1998, III. Baskı, Kayıhan Yay., s. 369-370.

⁴²³ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul-t.y., Bilmen Yayınevi, c. III., s. 347.

⁴²⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 146. Yukarıdaki isnad ve metinle bu hadisi *Kitâbü't-Temyîz* haricinde bulamadık. Aynı konunun yakın lafızlarla anlatıldığı hadis için bkz., Ahmed, *Müsned*, c. XXIII., s. 197., hadis no: 14934.; Beyhakî, *es-Sünen*, c. X., s. 523., hadis no: 21547.

⁴²⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 146.; Beyhakî, *es-Sünen*, c. X., s. 526., hadis no: 21554.; s. 524., hadis no: 21552.; Dârekutnî, *es-Sünen*, c. V., s. 242., hadis no: 4259., s. 243., hadis no: 4260.

محمد بن فضيل ، عن عبد الملك ، عن عطاء ، عن النبي صلى الله عليه وسلم : (أمر ببيع خدمة المدبر إذا احتاج).

(3) Muhammed b. Fudayl – Abdülmelik – Atâ’: “Hz. Peygamber (s) ihtiyaç duyulduğunda müdebber kölenin yaptığı işin satılmasını (ücret karşılığı kölenin çalıştırılmasını) emretti.”⁴²⁶

(4) ثنا أبو غسان ، ثنا معاذ بن هشام ، حدثني أبي ، عن مطر ، عن عطاء بن أبي رباح وأبي الزبير وعمرو ، أن جابرا حدثهم : (أن رجلا من الأنصار أعتق مملوكه إن حدث به ، فمات فدعاه النبي صلى الله عليه وسلم فباعه من نعيم بن عبد الله أخي بني عدي).

(4) Ebû Gassân – Muâz b. Hişâm – Babası (Hişâm) – Matar – Atâ’ b. Ebî Rabâh / Ebu’z-Zübeyr / Amr – Câbir: “Ensar’dan biri kölesini başına bir olay gelmesi (ölmesi) şartıyla azad etti ve öldü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) o köleyi çağırdı ve Benî Adiy’in kardeşi Nuaym b. Abdullah’a sattı.”⁴²⁷

Müslim bu rivayetlerin karşısına Leys – Ebu’z-Zübeyr – Câbir senediyle naklettiği şu rivayeti yerleştirmektedir: “Benî Uzra kabilesinden biri kölesini müdebber olarak (ölümünden sonra geçerli olmak üzere) azad etti. Bu durum Hz. Peygamber’e (s) ulaşınca “Başka malın var mı?” diye sordu. O, “Hayır.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Onu benden kim satın alır?” diye sorunca Nuaym b. Abdullah sekiz yüz dirheme onu satın aldı.”⁴²⁸

Metni olmaksızın aynı hadisin farklı senedlerine de yer veren Müslim⁴²⁹ bu rivayetleri karşılaştırarak çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre yukarıdaki hadislerde

⁴²⁶ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 146.; Yukarıdaki hadisin benzer lafızlarla geçtiği kaynaklar için bkz., Beyhakî, *Ma’rifetü’s-Sünen*, c. XIV., s. 431., hadis no: 20621.

⁴²⁷ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 146., 147.; Beyhakî, *es-Sünen*, c. X., s. 524., hadis no: 21548.

⁴²⁸ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 147. Müslim, *Eymân*, 58., 59.

⁴²⁹ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 148.

geçen "دين الذي دبره" (azad edenin borcu), "بعد موت السيد" (efendinin ölümünden sonra) ifadeleri Kûfeliler tarafından ilgili hadislere ilhâk edilmiştir. Dolayısıyla onların rivayetlerinde vehim bulunmaktadır. Aynı şekilde Kûfeliler'den bir kısmı rivayetlerinde "بيع الخدمة" (kölenin ücret karşılığında çalıştırılması) ifadesini zikretmişlerdir.⁴³⁰ Burada "الخدمة" kelimesinin yer almasının galat olduğunda şüphe yoktur.⁴³¹ Müslim bu rivayetlerde müdebber kölenin satışı dışında yukarıda belirtilen ziyadelerin bulunmasının hata olduğu görüşündedir.⁴³² Ona göre bu hususta doğru olan, Hz. Peygamber'in müdebber köleyi sattığı ve ücretini efendisine verdiği bilgisini nakledenlerin rivayetleridir. Bu rivayetlerde azad edenin borcuna dair herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Bu hususta sahabenin ve bu hadisi nakledenlerin ittifakı vardır.⁴³³ Yukarıda verilen 2 no'lu Ebû Ca'fer rivayetinin mürsel olduğunu belirten Müslim, 3 no'lu İbn Fudayl rivayetinin ise hem sened hem de metin açısından tüm yönleriyle illetli bir rivayet (فوهم كله برمته، الإسناد والمتن) olduğunu söyleyerek tenkit etmiştir.⁴³⁴

Konuyla ilgili yaptığı açıklamalarda vehim, galat ve hata kavramlarını aynı anlamda kullandığını gördüğümüz Müslim, müdebber kölenin satışı konusunda Ehl-i Kûfe'nin naklettiği rivayetlerde, Hz. Peygamber'in, efendinin borcu nedeniyle müdebber köleyi sattığı hususunda mutabaat olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Müslim, Abdülmelik rivayetinde Hz. Peygamber'in köleyi efendisinin vefatından sonra sattığının anlatıldığını da zikretmekte ve daha önce açıkladığımız üzere bu

⁴³⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 148.

⁴³¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 149.

⁴³² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 147.

⁴³³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 148.

⁴³⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 149.

hususlu eleştirmektedir.⁴³⁵ Oysa yukarıda verilen ve Müslim'in Kûfeliler'in rivayet ettiğini söylediği rivayetlerde müdebber kölenin borca karşılık satıldığına dair mutabaat olmadığı gibi, isnadında Abdülmelik'in bulunduğu rivayetlerde de Müslim'in iddia ettiği gibi kölenin efendisinin vefatından sonra satıldığına dair bir açıklama da yoktur. Bu durum Müslim'in gözden kaçmış bir hatası değilse, eseri istinsah/ihtisar edenin tasarrufu olması muhtemeldir.

Hadis kaynaklarında müdebber kölenin satılmasını konu edinen rivayetlere bakıldığında Müslim'in görüşünün bu rivayetler tarafından teyit edildiği görülür. Atâ' b. Ebî Rabâh, Ebu'z-Zübeyr, Amr b. Dînâr, Mücâhid b. Cebr, Muhammed b. el-Münkedir, gibi şahısların Câbir b. Abdullah'tan⁴³⁶ naklettikleri rivayetlerin hiçbirinde Müslim'in illetli rivayetleri tenkit ederken bahsettiği azat edenin borcu sebebiyle kölenin satılması, satım sırasında azat edenin ölmüş olması ya da kölenin yaptığı işin satımı (ücretle çalıştırılması) hususlarının hiç birisi yer almamaktadır. Dolayısıyla Müslim'in dile getirdiği "bu konudaki haberlerin manasında herhangi herhangi bir ihtilaf olmadığı"⁴³⁷ şeklindeki açıklamanın isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

Sahabenin müdebber kölenin satışını ele alan rivayetle amel konusunda ihtilaf ettiğinden bahseden Tirmizî'nin, Süfyân b. Uyeyne vasıtasıyla Amr b. Dînâr'dan naklettiği rivayette ise diğerlerinden farklı olarak köleyi müdebber olarak azat edenin öldüğü ve satım esnasında hayatta olmadığı nakledilmektedir.⁴³⁸ Buhârî'nin Amr b.

⁴³⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 147.

⁴³⁶ Buhârî, *Büyü'*, 59., 110.; *İstikrâz*, 16.; *Ahkâm*, 32.; *İkrâh*, 4.; *Kefârâtü'l-Eymân*, 7.; *Itk*, 9.; *Husûmât*, 2.; Müslim, *Eymân*, 58., 59.; Ebû Dâvud, *Itâk*, 10.; Ahmed, *Müsned*, c. XXII., s. 38., hadis no: 14133.; s. 173., hadis no: 14273.; c. XXIII., s. 216., hadis no: 14958.; s. 223., hadis no: 14970.; s. 224., hadis no: 14972.; s. 238., hadis no: 14987.; s. 391., hadis no: 15229.; Nesâî, *Büyü'*, 84.; İbn Mâce, *Itk*, 1.

⁴³⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 149.

⁴³⁸ Tirmizî, *Büyü'*, 11.

Dînâr'dan İbn Uyeyne senediyle naklettiği rivayette Tirmizî'de bulunan "مات" lafzı bulunmadığı gibi,⁴³⁹ aynı hadisi Amr b. Dînâr'dan nakleden Matar,⁴⁴⁰ İbn Cüreyc,⁴⁴¹ Hammâd b. Zeyd⁴⁴² ve Şu'be⁴⁴³ gibi şahısların rivayetlerinde de bu lafız yoktur. Dolayısıyla Tirmizî'nin bu hususta tek kaldığını söylemek mümkündür.

Aynı hadisi Süfyân b. Uyeyne – Amr b. Dînâr / Ebu'z-Zübeyr – Câbir isnadıyla "مات" lafzı olmaksızın nakleden İmam Şafî, İbn Uyeyne'den defalarca bu şekilde işittiği halde daha sonra aynı hadisi kendi kitabında "مات" lafzıyla bulduğunu belirtmekte, bunun kendisinden kaynaklı bir yazım hatası olabileceği gibi Süfyân b. Uyeyne'nin hatası olup kendisinin bu şekilde ezberlemiş olmasının da mümkün olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁴ İbn Uyeyne ile karşılaşan pek çok kişinin kendisine bildirdiğine göre onun bu lafzı hadise dâhil etmediğini söyleyen Şafî'nin⁴⁴⁵ "مات" lafzının bulunduğu rivayeti illetli kabul ettiği nakledilmektedir.⁴⁴⁶ Bu lafzın hadiste yer almasının Süfyân'a nispet edilen bir hata olduğu Aynî tarafından da dillendirilmiştir.⁴⁴⁷ Bu ve yukarıdaki 4 no'lu rivayette yer alan "مات" lafzının köle azat etmenin şartı olduğu, bunun azat edenin ölümünü haber vermek anlamına gelmediği, kölenin müdebber kılınma gününde azat etmenin şartı olarak zikredilmesinden ibaret olduğu ve cumhurun rivayetinin buna delâlet ettiğini söyleyen Beyhakî'ye göre⁴⁴⁸

---

⁴³⁹ Buhârî, *Büyü'*, 110.

⁴⁴⁰ Müslim, *Eymân*, 59.

⁴⁴¹ Ahmed, *Müsned*, c. XXII., s. 38., hadis no: 14133.

⁴⁴² Buhârî, *İkrâh*, 4.; *Kefâratü'l-Eymân*, 7.; Müslim, *Eymân*, 58.

⁴⁴³ Buhârî, *İtk*, 9.; Ahmed, *Müsned*, c. XXIII., s. 216., hadis no: 14958.

⁴⁴⁴ Şafî, *el-Müsned*, Beyrut-1400 (h), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 328.

⁴⁴⁵ Şafî, *el-Müsned*, s. 328.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. V., s. 166.

⁴⁴⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, c. XI., s. 261.

⁴⁴⁸ Beyhakî, *es-Sünen*, c. X., s. 524., hadis no: 21548.

Süfyân b. Uyeyne rivayetinden "إن حدث به حدث" kısmı hazfedilmiş; böylece bu rivayette galat meydana gelmiştir.⁴⁴⁹

Müslim'in mürsel,⁴⁵⁰ Beyhakî'nin de munkatı' diyerek delil olmak için elverişli olmadığını belirttikleri⁴⁵¹ yukarıdaki 2 no'lu rivayet, benzer lafızla İmam Muhammed (ö. 189 / 805) tarafından *el-Asl*'de Ebû Ca'fer tarîkıyla mürsel olarak rivayet edilmiş⁴⁵² ve Hanefî fakihlerin bir kısmı tarafından da eserlerine alınarak delil olarak kullanılmıştır.⁴⁵³

2.3.2. Vehim

1. Müşterek mülkiyete ait olan bir kölenin, sahiplerinden birinin azad etmesi sonucu durumunun nasıl olacağıyla ilgili şu rivayet Müslim tarafından metninde vehim bulunduğu söylenerek tenkit edilmiştir.

(1) حدثنا ابن نمير ، ثنا أبي ، ثنا حجاج عن نافع عن ابن عمر قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم :
(من أعتق نصيبا له في عبد ضمن لأصحابه في ماله إن كان موسرا وإن لم يكن له مال بذل العبد).

(1) (Abdullah b. Nümeyr – Babası (Nümeyr) – Haccâc b. Ertâ – Nâfi' – İbn Ömer – Hz. Peygamber (s) şöyle dedi: “Maddi durumu iyi olan biri müşterek mülkiyetle sahip olduğu köleyi azad ederse, ortağının (hisselerini) ona tazmin etmekle (yükümlü olur).

⁴⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. V., s. 167.; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, c. VI., s. 109.

⁴⁵⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 149.

⁴⁵¹ Beyhakî, *es-Sünenü's-Sağîr*, c. IV., s. 215., hadis no: 3450.

⁴⁵² Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Asl*, tahkik: Muhammed Boynukalın, Beyrut-2012, I. Baskı, Daru İbn Hazm, c. V., s. 166., 167.

⁴⁵³ Aynî, *el-Binâye*, c. VI., s. 88.; c. VIII., s. 144.; Serahsî, *el-Mebsût*, c. VII., s. 179.; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, c. IV., s. 121.; Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Şelebî'nin haşiyesiyle birlikte), Bulak / Kahire-1313 (h), I. Baskı, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, c. III., s. 99.; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, c. VIII., s. 278. Yukarıda verilen 3 no'lu rivayetin de Hanefî eserlerinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Malatî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Musa b. Muhammed, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasari Müşkili'l-Âsâr*, Beyrut-t.y., nşr., Âlemü'l-Kütüb, c. II., s. 92., 93.

Şayet bunu ödemeye yetecek malı yoksa (ortağın hissesini ödemek için) köle çalışır, (bu miktarı ödeyince azad olur).”⁴⁵⁴

Bu rivayete muhalif olarak aşağıdaki hadis Müslim tarafından nakledilmiştir:

(2) حدثنا يحيى بن يحيى قال : قرأت على مالك عن نافع عن ابن عمر قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

: (من أعتق شركا له في عبد فكان له مال يبلغ ثمن العبد قوم عليه قيمة العدل فأعطى شركاه حصصهم وعتق

عليه العبد وإلا فقد عتق منه ما عتق).⁴⁵⁵

Müslim’in hâfız olduklarını söylediği Mâlik, Cerîr b. Hâzim, Ubeydullah b. Hafs, Eyyub es-Sahtiyânî, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Leys b. Sa’d, Cüveyriye b. Esmâ, Nâfi’ tarîki ile İbn Ömer’den,⁴⁵⁶ Sâlim ve Hubeyb b. Ebî Sâbit ve başka şahıslar İbn Ömer’den⁴⁵⁷ aynı hadisi nakletmişlerdir. Ancak bunların rivayetlerinde kölenin çalışmasına dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Müslim hıfzları sağlam olan bu şahısların naklettikleri hadislerin 1 no’lu Haccâc rivayetinin hilafına bilgiler içermesini onun zayıflığının delili olarak görmektedir. Ona göre 2 no’lu rivayetin sonundaki "وإلا فقد عتق منه ما عتق" (müşterek köleyi azad edenin, diğer hisse sahibine payını ödeyecek malî gücü yoksa o zaman köle tamamen değil, edildiği kadarıyla azad edilmiş olur) ifadesi, azad edilen köleden çalışma yükümlülüğünü sâkıt etmektedir. Sonuç olarak diğer rivayetin hatalı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁸

Müslim’in kendi görüşünün delili olarak naklettiği altı çizili ifade bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in sözü olarak nakledilmemiştir. Eyyub ve Yahya

⁴⁵⁴ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 130.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. XI., s. 243., hadis no: 22149.

⁴⁵⁵ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 130. (Ş), s. 110.; *Itk*, 1.

⁴⁵⁶ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 130-132. (Ş), s. 110-112.; *Itk*, 1., 2.; Cüveyriye rivayeti için bkz., Buhârî, *Şerike*, 14.

⁴⁵⁷ Buhârî, *Itk*, 4.; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. V., s. 24., hadis no: 4917.

⁴⁵⁸ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 130-132. (Ş), s. 110-112.

rivayetlerinde aynı manaya gelen ifadeler nakledilmiş, bunun Hz. Peygamber'in sözü olmama ihtimali vurgulanmıştır. Eyyub, Nâfi'nin bu ifadenin hadisten mi yoksa Nâfi'nin kendi sözü mü olduğunu tam olarak bilmediğini ifade etmektedir.⁴⁵⁹ Yahya da benzer şeyler söylemiş, bu hususta tereddüt ettiğini ızhâr etmiştir.⁴⁶⁰ İbn Hazm bu ifadenin uydurma olduğu kanaatindedir.⁴⁶¹ Ravilerin söylediklerinden ilgili lafzın Nâfi'ye ait olup sonradan hadise idrâc edilmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak İbn Abdilber ve İbn Hacer diğer rivayetlerde bu lafzın Hz. Peygamber'e aidiyetinin kesinlik ifade etmesinden yola çıkarak, idrâc olamayacağı sonucuna varmışlar ve bu rivayetleri Yahya ve Eyyub rivayetlerine tercih etmişlerdir.⁴⁶²

Müslim'in tenkit ettiği rivayete, kölenin çalıştırılabileceği hususunda Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadis mutabaat etmektedir.⁴⁶³ Ancak bu hadisin de sened ve metninde ihtilaf edilmiştir. Hadisi Katâde'den nakleden bir grup, bu ifadeye hadiste hiçbir şekilde yer vermezken, başka bir grup idrâc ile Hz. Peygamber'in sözü olarak nakletmiş, diğer bir grup ise bu ifadeyi hadisin senedinde bulunan Katâde'ye nispet etmiştir.⁴⁶⁴ İmam Şafî, Kâdî İyâz, Dârekutnî,⁴⁶⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî,⁴⁶⁶ İbn Hacer⁴⁶⁷ bu ifadenin müdrec olduğunu düşünmektedirler. İbn Hazm ve Aynî ise bu ifadenin Hz. Peygamber'e ait ve sahih olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶⁸ Müşterek köle azad edilince

⁴⁵⁹ Buhârî, *Şerike*, 5.; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. V., s. 29., hadis no: 4935., 4936.

⁴⁶⁰ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. V., s. 31., hadis no: 4940.; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. X., s. 468., hadis no: 21345.

⁴⁶¹ Davudoğlu, Ahmed, *Sahîhi Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul-1980, Sönmez Neşriyat, c. VII., s. 553.

⁴⁶² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XIV., s. 268., 269.; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. V., s. 154.

⁴⁶³ Müslim, *İtk*, 3., 4.; Buhârî, *Şerike*, 5., 14.; *İtk*, 5.

⁴⁶⁴ Dârekutnî, *el-İlelü'l-Vârîde*, c. X., s. 314-317.

⁴⁶⁵ Davudoğlu, *Müslim Şerhi*, c. VII., s. 556.

⁴⁶⁶ Hâkim, *Ma'rîfetü Ulûmi'l-Hadîs*, tahkik: es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut-1977, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 40.

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Buluğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, tahkik: Semîr b. Emîn ez-Zührî, Riyad-2003, VII., Baskı, Dâru'l-Felak, s. 434., hadis no: 1438.

⁴⁶⁸ Davudoğlu, *Müslim Şerhi*, c. VII., s. 556., 557.

yukarıda bahsedilen durumun gerçekleşmesi halinde çalışması gerektiğini bildiren hadisler Buhâri ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde de nakledilmiştir.⁴⁶⁹ Onların da bu rivayeti sahih kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Nitekim Aynî de bu hadis sabit olamasa idi Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde rivayet etmezlerdi diyerek bu hususu teyit etmektedir.⁴⁷⁰ Müşterek köleyi azad edenin, ortağına hissesi oranında ödemesi gereken miktarı verme imkânının olmaması halinde, azad edilen kölenin çalışmayacağını ifade ederek *Kitâbü't-Temyîz*'de ilgili rivayeti tenkit eden Müslim'in, *Sahîh*'inde aynı hadisi nakletmesi onun açısından bir tenakuz gibi gözükmektedir. Aynı konunun işlendiği Müslim tarafından tenkit edilen 1 no'lu rivayet, aynı senedle İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde yer almakta ve "kölenin çalıştırılması" lafzı İbn Ömer'in sözü olarak nakledilmektedir.⁴⁷¹ Hz. Peygamber'e aidiyeti bağlamında yukarıdaki açıklamalarla birlikte düşünüldüğünde bu ifadenin ona ait olmama ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz.

2. "Fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanların veya maktûlün yakınlarının yemin etmesi"⁴⁷² şeklinde tanımı yapılan kasâmenin anlatıldığı bir rivayet, Müslim tarafından tenkit edilmiş ve zayıf kabul edilmiştir. Rivayetin metni şu şekildedir:

حدثنا ابن نمير ، ثنا أبي ، ثنا سعيد بن عبيد ، ثنا بشير بن يسار الأنصاري ، عن سهل بن أبي حثمة ، أنه أخبره أن نفرأ منهم انطلقوا إلى خيبر ، فتفرقوا فيها ، فوجدوا أحدهم قتيلاً ، فقالوا للذين وجدوه عندهم : قتلتهم صاحبنا . قالوا : ما قتلنا ولا علمنا . فانطلقوا إلى نبي الله صلى الله عليه وسلم ، فقالوا : يا رسول الله أتينا خيبر ، فتفرقنا فيها ، فوجدنا أحدهم قتيلاً . فقلنا للذين وجدناه عندهم : قتلتهم صاحبنا . قالوا : ما قتلنا ولا علمنا . قال : تجيئون بالبينة على

⁴⁶⁹ Müslim, *Itk*, 3., 4.; Buhârî, *Şerike*, 5., 14.; *Itk*, 5.

⁴⁷⁰ Davudoğlu, *Müslim Şerhi*, c. VII., s. 557.

⁴⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. XI., s. 243., hadis no: 22149.

⁴⁷² Bardakoğlu, Ali, "Kasâme", *DİA*, İstanbul-2001, c. XXIV., s.528.

الذين تدعون عليهم؟ قالوا : ما لنا ببينة. قال : فيحلفون لكم. قالوا : لا نقبل أيمان يهود. فكره رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يطل دمه فوداه رسول الله صلى الله عليه وسلم مائة من إبل الصدقة.⁴⁷³

Altını çizerek dikkat çektiğimiz Saîd b. Ubeyd isimli ravi, Hz. Peygamber'in davacı taraftan iddialarını ispatlayacak delil istemesi, Yahudilerden suçsuz olduklarına dair yemin talebi ve Hz. Peygamber'in maktul için ödenecek diyeti zekât develerinden vermesi kasâme konusundaki temel tartışma noktalarıdır.

Müslim, Saîd b. Ubeyd'i bu rivayeti sahih olarak hıfz etmemek, rivayette vehmetmek, Hz. Peygamber'in verdiği hüküm konusunda da gafil olmakla itham ederek tenkit etmiştir. Çeşitli isimler vererek bunların Yahya b. Saîd – Büşeyr b. Yesâr⁴⁷⁴ senediyle aynı hadisi naklettiklerini söyleyen Müslim, bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in davacı olan taraftan beyyine (delil / şahit) değil, karşı tarafın, yani Yahudilerin, cinayeti işlediğine dair elli defa yemin etmelerini istediği bilgisinin nakledildiğini söylemektedir. Kasâme usulü için yemin yerine beyyine istendiğini nakleden tek kişi Saîd b. Ubeyd'dir. Tüm nakledilenlerin Saîd'in rivayetine muhalefette ittifak halinde olması onun kasâme rivayetindeki galat ve vehmini göstermektedir. Ayrıca Yahya b. Saîd'in hıfzı Saîd b. Ubeyd'den daha sağlam, ilmi ondan daha üst mertebededir.⁴⁷⁵ Müslim'in açıklamalarından Saîd rivayetini şaz, Yahya rivayetini mahfuz kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Kasâmeye dair lafızları farklı olan başka bir hadise⁴⁷⁶ de yer veren Müslim, hadisi nakledenlerin Saîd b. Ubeyd'in hatası dışında iki yerde daha hata ettiklerini

⁴⁷³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 135.; *Kasâme ve 'l-Muhâribîn ve 'l-Kısâs ve 'd-Diyât*, 5.

⁴⁷⁴ Müslim, *Kasâme*, 1., 2., 3., 4., 7., 8.; Ahmed, *Müsned*, c. XXVI., s. 19., 20., hadis no: 16096.; İbn Mâce, *Diyât*, 28.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. XIV., s. 267., hadis no: 28386.

⁴⁷⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 136-138.

⁴⁷⁶ Abdurrezak, *Musannef*, c. X., s. 29., hadis no: 18255.

söylemektedir. Bunlar Hz. Peygamber'in yemine ilk olarak kimden başladığı (davacı/davalı) ve belirlenen diyetin kim tarafından ödendiği (Hz. Peygamber (s)/ Yahudiler) hususlarıdır. Müslim'e göre bu konudaki rivayetlerin en sahih olanı Büşeyr b. Yesâr ve ona muvafakat edenlerin rivayetleridir ki, bunlar da Hz. Peygamber yemine davacıdan başlamış, diyeti de kendisi ödemiştir.⁴⁷⁷ Diyet konusundaki başka bir ihtilaf, bu diyeti Hz. Peygamber'in kendi malından değil, zekât develerinden vermesidir. Müslim her ne kadar bu durumdan bahsetmese de illetli kabul ettiği rivayette bu husus nakledilmiştir.⁴⁷⁸

Ravi tasarrufları sebebiyle kasâme ile ilgili rivayetlerin lafızlarında pekçok farklılığın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu farklılıkların da etkisiyle kasâmenin mahiyeti, çeşitleri, şartları, usûlü, sonuçları vb. konularda âlimler arasında olabildiğince çok ihtilaf meydana gelmiştir.⁴⁷⁹ Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de yaptığı açıklamaların rivayetlerdeki farklılıkları ve aralarında tenakuz gibi gözükken kısımları açıklama hususunda yeterli olduğunu söylemek de zor gözükmektedir. Herşeyden önce Müslim bazı rivayetlerde yaptığı gibi burada da tenkit ettiği rivayeti, Hz. Peygamber'in sözlerinin bulunduğu kısmı hafızca nakletmiş, *Sahîh*'inde nakletmiştir.⁴⁸⁰ *Kitâbü't-Temyîz*'de eleştirmesine rağmen aynı rivayeti *Sahîh*'ine neden aldığını tespit edebilmiş değiliz. Bu durum onun açısından tenakuz izlenimi vermektedir. Ayrıca Müslim tenkit ettiği rivayetin Ebû Nuaym – Saîd b. Ubeyd senediyle de nakledildiğini söylemektedir.⁴⁸¹ Bu rivayetin aynı isnadla Buhârî'nin *Sahîh*'inde de nakledilmiş

⁴⁷⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 139.

⁴⁷⁸ Müslim, *Kasâme*, 5.; Buhârî, *Diyât*, 22.; Ebû Dâvud, *Diyât*, 9.; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VI., s. 323., hadis no: 6895.

⁴⁷⁹ İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dimaşk / Beyrut-2010, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, s. 864-868.; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, s. 157-186.; Bardakoğlu, *agmd.*, s. 528-530.

⁴⁸⁰ Müslim, *Kasâme*, 5.

⁴⁸¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 135.

olması ilginçtir.⁴⁸² Dolayısıyla Müslim *Kitâbü't-Temyîz*'de yaptığı tenkitle, açıkça ifade etmese de, Buhârî'deki bir rivayeti tenkit etmiş, ona muhalif duruma gelmiş olmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in kasâme rivayetleri hakkındaki görüşleri Müslim'in değerlendirmeleriyle paralellik göstermektedir. Ona göre Yahya b. Saîd rivayeti sahih, Saîd b. Ubeyd rivayeti zayıftır.⁴⁸³ İbn Abdilber de benzer görüştedir.⁴⁸⁴ Nesâî ise hadisin lafzında Saîd b. Ubeyd'e mutabaat eden kimseyi bilmediğini, bununla beraber onun sika, rivayet ettiği hadisin kendisine göre daha doğru olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁵

Her iki rivayeti sahih kabul edip aralarındaki farklılıkları cem etmeyi tercih edenler de vardır. İbn Hacer ve Beyhakî rivayetlerin birbirlerini tamamladıkları kanaatindedirler. Buna göre Hz. Peygamber ilk olarak davacılarından iddialarını ispat edecek beyyine istemiş, delilleri olmadığını söylediklerinde yemin etmelerini talep etmiş, onlar bundan da kaçınınca davalıların yemin edebileceğini onlara arz etmiştir.⁴⁸⁶ İbn Hacer bu açıklamalarının ardından kasâme konusunu içeren, Nesâî'nin farklı isnad ve lafızla naklettiği bir rivayete yer vermiştir. Bu rivayetteki bilgiler İbn Hacer'in telifi ile birebir aynıdır.⁴⁸⁷

Ödenen diyetin kim tarafından ve hangi maldan ödendiği hususunda, daha önce değindiğimiz üzere, rivayetlerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu diyetin Hz. Peygamber'in kendi malından ya da zekât develerinden ödendiği şeklindeki farklılık,

---

⁴⁸² Buhârî, *Diyât*, 22.

⁴⁸³ İbrahim en-Nühhâs, *el-Cami' li Ulûmi'l-İmâm Ahmed*, Mısır-2009, I. Baskı, Dâru'l-Fellâh, c. XV., s. 271., 272.; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XXIII., s. 209.

⁴⁸⁴ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XXIII., s. 209.

⁴⁸⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VI., s. 323., hadis no: 6895.

⁴⁸⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VIII., 208., hadis no: 16438.; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. XII., 234.

⁴⁸⁷ Nesâî, *Kasâme*, 4.

Nevevî tarafından, “Hz. Peygamber (s), develeri zekât olarak verilen fakirlerden satın almış da vermiştir.” denilerek tevil edilmiştir.⁴⁸⁸

Nevevî'nin yaptığı değerlendirme konuyu tam olarak açıklığa kavuşturmamaktadır. Çünkü rivayetlerin bir kısmında bu diyetin Yahudilere ödettirildiği nakledilmiştir. Müslim de *Kitâbü't-Temyîz*'de bu farklılığa dikkat çekmiş, Hz. Peygamber'in ödemeyi kendinden yaptığını bildiren rivayetlerin daha sahih olduğu söylemişti. Mezheplerin bu hususu yeterince ele almadığını belirten Sehârenfûrî (ö. 1346/1927)⁴⁸⁹ bu rivayetlerin arasını telif eden şöyle bir açıklama nakletmektedir: “Delil olmadığı için Yahudiler aleyhine bir şey sabit olmamıştır. Maktulün velilerinin kabul etmemesi sebebiyle onlardan (Yahudiler) yemin de sâkit olmuştur. Onlar maktulün kendi aralarında bulunması sebebiyle davanın aleyhlerine sonuçlanmasından korktukları için hazırladıkları malları teslim ettiler. Yahudilerle aralarında anlaşma bulunan Hz. Peygamber (s) bunun devamında maslahat görüyordu. Diyetin tamamının onlara ödettirilmesi halinde bu anlaşmanın bozulmasından endişe ettiği için, onların verdikleri malı kabul etti; geri kalan kısmını da kendisi tamamladı.”⁴⁹⁰ Yukarıda söylenenler Nevevî'nin açıklamalarıyla birleştirildiğinde rivayet farklılıklarının belli ölçüde telif edilebilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Sehârenfûrî'nin naklettiği değerlendirmeler İbn Hacer'in ilgili hadisleri telif ederken yer verdiği Nesâî rivayetiyle uyum içindedir. Bu rivayetin son

⁴⁸⁸ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut-1392 (h), II. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, c. XI., s. 148.

⁴⁸⁹ Sehârenfûrî, Halîl Ahmed, *Bezlü'l-Mechûd fi Halli Süneni Ebî Dâvud* (Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî'nin ta'likî ile birlikte), Beyrut-2006, I. Baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, c. XII., s. 628.

⁴⁹⁰ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, c. XII., s. 630.

kısımında Hz. Peygamber'in diyeti Yahudilere ödettiği ancak yarısını kendisi vererek yardımda bulunduğu nakledilmiştir.⁴⁹¹

Biz burada kasâme ile ilgili tüm rivayetleri ele alarak her yönüyle incelemiş değiliz. Bu konunun tek başına bir tez konusu olduğu aşikârdır. Kasâme rivayetlerindeki farklılıklar, yapılan değerlendirmeler ve ihtilaflar düşünülünce Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'deki değerlendirmelerinin yüzeysel olduğu ve rivayetlerdeki problemleri çözmede yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

3. Müslim'in, metninde vehim bulunduğunu söyleyerek tenkit ettiği İbn Şihâb tarafından rivayet edilen sehv secdesi ile ilgili rivayet şu şekildedir:

حدثنا الحسن الحلواني ، ثنا يعقوب بن إبراهيم ، ثنا أبي ، عن صالح ، عن ابن شهاب ، أن أبا بكر بن سليمان بن أبي حثمة أخبره أنه بلغه : (أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى ركعتين ثم سلم . فقال ذو الشمالين بن عبد عمرو : يا رسول الله أقصرت الصلاة أم نسيت؟ فقال رسول الله : لم تقصر الصلاة ولم أنس . قال ذو الشمالين : قد كان ذلك يا رسول الله ، فأقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم على الناس فقال : أصدق ذوالبيدين؟ قالوا : نعم . فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فأتى ما بقي من الصلاة ولم يسجد السجدة التي تسجدان إذا شك الرجل في صلاته حين لقاء الناس .

el-Hasen el-Hulvânî – Yakub b. İbrahim – Babası (İbrahim) – Salih (b. Keysân) – İbn Şihâb – Ebû Bekir b. Süleyman b. Ebî Hasme (kendisine şu olayın ulaştığını haber verdi): “Hz. Peygamber (s) iki rekât namaz kıldı; peşinden selam verdi. Bunun üzerine Zü'ş-Şimâleyn b. Abd Amr: “Ey Allah'ın Resûlü! Namaz kısaltıldı mı yoksa unuttunuz mu?” diye sordu. Hz. Peygamber (s): “Namaz kısaltılmadı; unuttum da.” diye cevap verdi. Zü'ş-Şimâleyn: “Durum bundan ibaret Ey Allah'ın Resûlü!” deyince

⁴⁹¹ Nesâî, *Kasâme*, 4.

Hız. Peygamber insanlara yönelerek: “Zü’l-Yedeyn doğru mu söylüyor?” diye sordu. Onlar: “Evet.” dediler. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber (s) kalktı; namazın kalan kısmını tamamladı. (Fakat) namazda yanılıp da insanlar uyardığında yapılan iki secdeyi yapmadı.”⁴⁹² İbn Şihab aynı haberi İbnü’l-Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Ebû Bekir b. Abdurrahman ve Ubeydullah b. Abdullah adındaki şahısların da naklederek kendisine ulaştırdıklarını söylemiştir.⁴⁹³

Müslim, İbn Şihâb’ın Zü’l-Yedeyn kıssasına dair naklettiği haberin Hz. Peygamber’den nakledilen sahih haberlerle çeliştiği için illetli (وهم) ve şaz (غير محفوظ) olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁴ Zü’l-Yedeyn gününde Hz. Peygamber’in secde edişini anlatan meşhur rivayetler Zührî’nin rivayetinde vehmettiğini ortaya koymuştur. Çünkü Zührî nakletmiş olduğu haberde secde edilmesini Hz. Peygamberin fiili olmaktan nefyetmiştir. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak onun naklettiği haberde Hz. Peygamber’in namazda yanılmasına rağmen sehiv secdesi yapmadığı nakledilmiştir.⁴⁹⁵

Müslim sahih kabul ettiği rivayetlerin metinlerini hazfederek sadece isnadları nakletmiştir. Senedlerde yer alan şahısların hepsinin rivayet ettikleri hadislerinde, “Hz. Peygamber’in Zü’l-Yedeyn gününde namazda yanıldığını ve namazın akabinde iki kez secde ettiğini” zikrettiklerini söyleyen Müslim’in⁴⁹⁶ konuyla ilgili *Kitâbü’t-Temyîz*’de aktardığı senedler şunlardır:

1. Amr en-Nâkıd – Süfyân – Eyyub – İbn Sîrîn – Ebu Hureyre.⁴⁹⁷

⁴⁹² Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 111-112.; Ebû Dâvud, *Salât*, 194.

⁴⁹³ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 116.; Ebû Dâvud, *Salât*, 194.; Nesâî, *Sehv*, 22., 23.

⁴⁹⁴ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 116.

⁴⁹⁵ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 117.

⁴⁹⁶ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 117.

⁴⁹⁷ Müslim, *Mesâcid*, 97.

2. Ebû Kureyb – Ebû Usâme – Ubeydullah – Nâfi’ – İbn Ömer.⁴⁹⁸

3. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe – İsmail b. İbrahim – Hâlid el-Hazzâ’ – Ebû Kılâbe – Ebu’l Mehelleb – İmrân.⁴⁹⁹

Usûl ve fûrû fıkıh kitapları da dâhil olmak üzere pekçok eserde yer almış⁵⁰⁰ olan sehv secdesi ile ilgili incelediğimiz rivayet(ler) çeşitli açılardan ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kaynaklarda Hz. Peygamber’in sehv secdesi yapmadığının rivayet edilmesi hususunda, Zührî’yi Müslim gibi tenkit edenlerin değerlendirmeleri yer almakla birlikte, asıl tartışmanın, namazda yanılan Hz. Peygamber’i uyarın Zü’l-Yedeyn/Zü’ş-Şimâleyn üzerinden yapılp, bu şahıs(lar)ın kimliği üzerine odaklandığını söylemek mümkündür. Bu tartışmalara yer vermeden önce sehv secdesinin yer aldığı rivayetler üzerinde durarak aralarındaki farklılıklara değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.⁵⁰¹

Sehv secdesinin anlatıldığı rivayetlerde Hz. Peygamber’i uyarın şahıs hakkında üç lakap/isim yer almıştır. Bunlar Zü’l-Yedeyn, Zü’ş-Şimâleyn ve Hirbâk’tır. Rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber’i uyarın kişinin Zü’l-Yedeyn olduğu bilgisi yer alırken,⁵⁰² diğeri bir kısmında ise Zül-Yedeyn ve Zü’ş-Şimâleyn lakapları birlikte bulunmaktadır.⁵⁰³ Dolayısıyla sadece bu rivayetler göz önünde bulundurulursa her iki lakabın aynı şahsa ait olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bazı rivayetlerde de Hz.

⁴⁹⁸ İbn Mâce, *İkâmetü’s-Salavât*, 134.;

⁴⁹⁹ Müslim, *Mesâcid*, 101.

⁵⁰⁰ Serahsî, *Usûl*, Beyrut-1996, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, c. II. s. 4.; *Mebûsât*, c. I., s. 170.

⁵⁰¹ İlgili hadislerin muhteva yönünden tüm farklılıklarına değinmeden sadece konumuzu ilgilendiren kısımlarını ele alacağız.

⁵⁰² Mâlik, *Salât*, 58., 59.; Abdürrezâk, *Musannef*, c. II., s. 299., hadis no: 3448.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III., s. 458., hadis no: 4548.; Ebû Dâvud, *Salât*, 194.

⁵⁰³ Mâlik, *Salât*, 60.; Abdürrezâk, *Musannef*, c. II., s. 296., hadis no: 3441., 3442.; s. 298., hadis no: 3447.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III., s. 456., hadis no: 4544.; Ahmed, *Müsned*, c. XII., s. 130., hadis no: 7201.; c. XIII., s. 98., hadis no: 7666.; c. VI., s. 19-20., hadis no: 9925.

Peygamber'i yanıldığı hususunda uyaran kişi Hirbâk olarak geçmektedir.⁵⁰⁴ Buhârî'nin rivayetlerinde sadece Zü'l-Yedeyn,⁵⁰⁵ Müslim'in *Sahîh*'indeki rivayetlerin bazılarında Zü'l-Yedeyn⁵⁰⁶ bazılarında ise Hirbâk ismi yer almaktadır.⁵⁰⁷ Bununla birlikte Müslim'in yukarıdaki 2 no'lu isnad ile *Kitâbü't-Temyîz*'de naklettiği, aynı isnad ile İbn Mâce tarafından da rivayet edilen hadiste, Zü'l-Yedeyn ve Zü'ş-Şimâleyn şeklindeki lakaplar birlikte bulunmaktadır.⁵⁰⁸ Hz. Peygamber'i uyaran şahıs hakkında bu farklılıkların bulunduğu rivayetlerde secde yapılıp yapılmadığına dair üç farklı aktarım söz konusudur. Hz. Peygamber'in kendisine hatırlatılması üzerine namazını tamamlayıp secde yaptığını⁵⁰⁹ ve yapmadığını⁵¹⁰ nakleden rivayetler yanında, secdeden hiçbir şekilde bahsetmeden sadece namazın kalan kısmını tamamladığı⁵¹¹ şeklindeki üç farklı bilgi rivayetlerde yer almaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Beyhakî⁵¹² ve Bezzâr'ın⁵¹³ (ö. 292 / 905) naklettikleri bir rivayet dışında, isnadında

⁵⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III., s. 433., hadis no: 4449.; s. 458., hadis no: 4547.; c. XX., s. 96., hadis no: 37317.; Ahmed, *Müsned*, c. XXXIII., s. 61-62., hadis no: 19828.; s. 176-177., hadis no: 19960.; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 134.

⁵⁰⁵ Buhârî, *Salât*, 88.; *Ezân*, 69.; *Sehv*, 3., 4., 5.; *Edeb*, 45.; *Ahbâru'l-Âhâd*, 1.

⁵⁰⁶ Müslim, *Mesâcid*, 97., 99.

⁵⁰⁷ Müslim, *Mesâcid*, 101.

⁵⁰⁸ İbn Mâce, *İkâmetü's-Salavât*, 134.

⁵⁰⁹ Buhârî, *Salât*, 88.; *Ezân*, 69.; *Sehv*, 3., 4., 5.; *Edeb*, 45.; *Ahbâru'l-Âhâd*, 1.; Müslim, *Mesâcid*, 97., 99., 101.; Mâlik, *Salât*, 58., 59. İbn Mâce, *İkâmetü's-Salavât*, 134.; Ebû Dâvud, *Salât*, 194.; Abdürrezzâk, *Musannef*, c. II., s. 298., hadis no: 3447.; s. 299., hadis no: 3448.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III., s. 433., hadis no: 4449.; s. 458., hadis no: 4547., 4548.; s. 460., hadis no: 4552.; Ahmed, *Müsned*, c. XII., s. 130., hadis no: 7201.; c. XIII., s. 223., hadis no: 7820.; c. XVI., s. 19-20., hadis no: 9925.

⁵¹⁰ Ebû Dâvud, *Salât*, 194.; Nesâî, *Sehv*, 23.

⁵¹¹ Nesâî, *Sehv*, 22.; Mâlik, *Salât*, 60.; Abdürrezzâk, *Musannef*, c. II., s. 296., hadis no: 3441., 3442.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III., s. 456., hadis no: 4544.; Ahmed, *Müsned*, c. XIII., s. 98., hadis no: 7666.

⁵¹² Beyhakî, *es-Sünen*, c. II., s. 504., hadis no: 3909.

⁵¹³ Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık b. Hallâd, *el-Bahru'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, tahkik: Mahfûz er-Rahmân Zeynullah vd., Medine-2006, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, c. XIV., s. 288., no: 7893.

Zührî'nin bulunduğu diğer rivayetlerde Hz. Peygamber'in secde ettiğine yönelik herhangi bir ifade yoktur.⁵¹⁴

Kitâbü't-Temyîz'den de alıntı yapan İbn Abdilber, Hz. Peygamber'in secde edişine yer verilmemesinin Zührî'den kaynaklanan büyük bir ızdırıp olduğunu, bundan dolayı ondan nakledilen bu rivayete dayanan, itimat eden ehli ilimden kimseyi bilmediğini, hadis ilmindeki konumuna rağmen Zührî'nin bu rivayette hata ettiğini düşünmektedir.⁵¹⁵ Konumuzla ilgili rivayetleri bir araya getiren ve değerlendiren Beyhakî de Zührî rivayetinde sehv secdesinin terk edilmesinin hadis metnindeki kusurlardan biri olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁶ Beyhakî'nin burada kastettiği hadis Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de tenkit ettiği rivayet değil, sehv secdesine dair bilginin bulunmayıp, kendisine yapılan hatırlatmadan sonra Hz. Peygamber'in namazını tamamladığının anlatıldığı rivayet(ler) olmalıdır. Zira değerlendirmek için bir araya getirdiği hadisler arasında bahsettiğimiz hadis bulunmadığı gibi kullandığı üsluptan da (وفي متن هذا الحديث تقصير من وجهين: أحدهما... والآخر في ترك ذكر سجدي السهو فيه...) bu anlaşılmaktadır.⁵¹⁷

Bu hadis bağlamında Zührî'ye yöneltilen tenkitlerden biri de Zü'l-Yedeyn ile Zü'ş-Şimâleyn olarak lakaplanan iki farklı şahsa aynı rivayet içinde yer vererek tek şahıs gibi onlardan nakilde bulunmasıdır. İbn Sa'd⁵¹⁸ (ö. 230 /845), İbn Ebî Hâtim⁵¹⁹ gibi şahıslar bu iki lakabın tek bir şahsa ait olup, ikisiyle aynı şahsın kastedildiğini

⁵¹⁴ Ebû Dâvud, *Salât*, 194.; Nesâî, *Sehv*, 22., 23.; Abdürrezzâk, *Musannef*, c. II., s. 296., hadis no: 3441.; Ahmed, *Müsned*, c. XIII., s. 98., hadis no: 7666.

⁵¹⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. I., s. 366.

⁵¹⁶ Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, c. III., s. 301.

⁵¹⁷ Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, c. III., s. 301.

⁵¹⁸ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, tahkik: Muhammed Abdülkadir Atâ', Beyrut-1990, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. III., s. 124.

⁵¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut-1953, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. III., s. 447., no: 2025.

nakletselerde, bu rivayeti değerlendirenlerin, Zührî'nin bu konuda hata ettiği kanaatinde oldukları ve bu durumu, onun bir vehmi olarak görme hususunda ittifak ettiklerini söylemek mümkündür. Kaynaklarda Zü'ş-Şimâleyn'in Bedir'de şehit olup isminin Umeyr/Amr; Zü'l-Yedeyn'in ise Hirbâk isminde olduğu ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra uzun yıllar yaşadığı, dolayısıyla bu iki lakabın farklı şahıslara ait olduğu nakledilmektedir.⁵²⁰ Bu olayı nakleden rivayetlerin bir kısmında da Hirbâk isminin yer almış olması Zü'l-Yedeyn'in Zü'ş-Şimâleyn değil, Hirbâk olduğu ve bu olayı naklettiği anlayışını destekler mahiyettedir. Aynı konunun Zührî'den nakledildiği başka bir rivayetin akabinde onun, Hz. Peygamber'in yanılması olayının Bedir Savaşı'ndan önce meydana geldiği bilgisini de rivayet ettiği aktarılmıştır.⁵²¹ Bu açıklamadan Zührî'nin, Zü'ş-Şimâleyn'in Bedir'de şehit edildiği bilgisine sahip olduğu, ancak Zü'l-Yedeyn ile Zü'ş-Şimâleyn'i aynı şahıs olarak düşündüğü çıkarımını yapmanın mümkün olduğu kanaatindeyiz. Zü'l-Yedeyn kıssasının Bedir Savaşı'ndan önce olduğunu söylemesi Zührî'nin diğer bir vehmi olarak kabul edilmiştir.⁵²²

Araştırmamız neticesinde Zü'l-Yedeyn ve Zü'ş-Şimâleyn'in farklı şahıslar olduğu, olayı nakleden kişinin Hirbâk ismindeki Zü'l-Yedeyn olduğu, Zührî'nin hem bu şahıs hem de sehv secdesinin yapılmadığını nakletme ve rivayetinde yer

---

⁵²⁰ Şafîî, *İhtilâfû'l-Hadîs* (el-Üm adlı eserin 8. cildi olarak) , Beyrut-1990, Dâru'l-Ma'rife, c. VIII., s. 652.; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. I., s. 364-367.; *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, tahkik: Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut-1992, I. Baskı, Dâru'l-Cil, c. II., s. 469.; s. 475-476.; İbn Mende, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, tahkik: Âmir Hasan Sabri, b.y.-2005, I. Baskı, Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi Yay., s. 570-571.; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, c. III., s. 301.; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, tahkik: Ali Muhammed Muavviz vd., Beyrut-1994, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. II., s. 217., 224.; Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, c. I., s. 46.; Aynî, *el-Binâye*, c. II., s. 106-108.

⁵²¹ Abdürrezzâk, *Musannef*, c. II., s. 296., hadis no: 3441.

⁵²² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c.II., s. 469.

vermeyerek terk etme hususlarında vehmettiği kanaatine vardığımızı belirtmek istiyoruz.⁵²³

4. *Kitâbü't-Temyîz*'de metninde vehim olduğu ve bu şekilde nakledildiği belirtilen rivayetlerden biri de İbn Abbâs'ın, geceleyin namaz kılarken Hz. Peygamber'in sağına mı soluna mı durduğunun tartışıldığı şu rivayettir:

حدثني الحسن الحلواني وعبد الله بن عبد الرحمن الدارمي قالا : ثنا عبيد الله بن عبد المجيد ، ثنا كثير بن زيد ، حدثني يزيد بن أبي زياد ، عن كريب ، عن ابن عباس قال : بت عند خالتي ميمونة فاضطجع رسول الله صلى الله عليه وسلم في طول الوسادة واضطجعت في عرضها ، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فتوضأ ونحن نيام ، ثم قام فصلى ، فقمت عن يمينه فجعلني عن يساره فلما صلى قلت : يا رسول الله...

Hasan el-Hulvânî / Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî – Ubeydullah b. Abdülmecîd – Kesîr b. Zeyd – Yezîd b. Ebî Ziyâd – Kureyb – İbn Abbâs: “Teyzem Meymûne'nin (ö. 51/671) yanında geceledim. Hz. Peygamber (s) yastığın uzunlamasına, ben de enlemesine uzandık. Biz uyurken Hz. Peygamber (s) kalktı ve abdest aldı. Sonra da namaza durdu. Ben de sağ tarafına namaza durdum. Beni sol tarafına aldı. Namaz bitince “Ey Allah'ın Resülü” dedim...”⁵²⁴

Kaynaklarda yukarıdaki şekliyle bulamadığımız rivayetin metninde vehim olduğu konu başlığında zikredilmiştir.⁵²⁵ Ayrıca bu haber Müslim tarafından, sika ravilerin naklettiği ve İbn Abbâs'ın sol tarafa durduğu, Hz. Peygamber'in ise onu sağına aldığı bilgisinin bulunduğu sahih haberlere muhalefet ettiği için, galat ve gayr-

⁵²³ Sehv secdesi ile ilgili rivayetlerin muhtevasının farklı açılardan tenkidi ve değerlendirmesi için bkz., İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, c. II., s. 224.; Ahmed, *el-İlel*, c. II., s. 174., no: 1910.; Yıldırım Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu – Benzer İçerikli Rivayetler Bağlamında İbn Hacer Merkezli Bir Çalışma* – İstanbul-2007, II. Baskı, Rağbet Yay., s. 290-325.

⁵²⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 117., 118.

⁵²⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 117.

u mahfuz (şaz) olarak da nitelenmiştir. Müslim, İbn Abbas'tan rivayet edilen haberlerde tek kişinin imamla beraber namaz kıldığında, imamın sağına durduğu bilgisinin bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in sünnetinin bu şekilde olduğunu söylemektedir.⁵²⁶ Onun bu ifadelerinden yukarıdaki illetli rivayeti Hz. Peygamber'in sünnetine de arz ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki rivayetin zıddı olarak Müslim, İbn Ebî Amr – Süfyân – Amr b. Dînâr – Kureyb – İbn Abbâs senediyle “İbn Abbâs'ın, teyzesi Meymûne'nin yanında geceleyip Hz. Peygamber kalkıp abdest alınca kendisinde aynı şeyleri yaptığını, namaza soluna durunca da Hz. Peygamber'in sağına aldığı”⁵²⁷ anlattığı rivayeti nakletmekte, yukarıdaki rivayetin illetli oluşunu bu rivayetin şâhid ve mütâbîlerini de zikrederek ispata çalışmaktadır. Bu bağlamda mütâbî olarak Mahrame b. Süleyman,⁵²⁸ Seleme b. Kuheyl,⁵²⁹ Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın⁵³⁰ Kureyb'ten onun da İbn Abbâs'tan; Saî'd b. Cübeyr,⁵³¹ Atâ' b. Ebî Rabâh,⁵³² Ebû Nadre,⁵³³ Şa'bi,⁵³⁴ İkrime⁵³⁵ gibi şahısların da İbn Abbâs'tan rivayet ettikleri aynı husus sadece isnadlar zikredilmek suretiyle nakledilmektedir. Bu isnadları karşılaştırdığımızda illetli rivayetteki hatanın Yezîd b. Ebî Ziyâd'dan kaynaklanmış olma ihtimali akla gelmektedir. Zira Kureyb'ten aynı hadisi nakleden bir grubun ve İbn Abbâs'tan doğrudan nakledenlerin ona muhalefetleri söz konusudur. Şâhid olarak da İbn Abbas ile Hz. Peygamber arasında cereyan eden olayın benzerini yaşamış olan Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği, “tek

⁵²⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 118.

⁵²⁷ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 186.

⁵²⁸ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 184.; Buhârî, *Ezân*, 58.

⁵²⁹ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 181., 187.

⁵³⁰ Ahmed, *Müsned*, c. IV., s. 168., hadis no: 2325.

⁵³¹ Buhârî, *Libâs*, 71.; *Ezân*, 59.; *İlim*, 41.

⁵³² Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 192., 193.

⁵³³ Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, c. XI., s. 453., no: 5320.

⁵³⁴ Buhârî, *Ezân*, 79.

⁵³⁵ Ahmed, *Müsned*, c. IV., s. 132., hadis no: 2276.; Ebû Dâvud, *Salât*, 314.

kişinin imamla beraber olunca sağına, iki kişi olunca imamın arkasında namaza duracağına” dair bilginin yer aldığı hadis⁵³⁶ Müslim tarafından nakledilmiştir. Bu nakilleri yaptıktan sonra Müslim, Hz. Peygamber’in İbn Abbâs’ı soluna aldığıının vehim ve hata olduğunu tekrar etmektedir.⁵³⁷

İlletli kabul edilerek tenkit edilen yukarıdaki rivayetin nakli ve değerlendirilmesi noktasında Müslim’in tek kaldığını söyleyebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu rivayeti *Kitâbü’t-Temyîz* dışında herhangi bir kaynakta bulamadığımız gibi, Müslim’in yaptığı değerlendirmelerin aynısı ya da benzerine de rastlayabilmiş değiliz. Burada dikkatimizi çeken hususlardan biri de Müslim’in değerlendirme esnasında kullandığı kavramlar olmuştur. Maklûb hadise örnek verilebilecek bir rivayet için Müslim vehim, galat, gayr-u mahfuz (şaz), hata gibi kavramları kullanmaktadır. Dolayısıyla buradan Müslim’in kalb, vehim, galat, gayr-u mahfuz, hata şeklindeki nitelermeleri aynı anlamda kullandığı anlaşılmaktadır.

2.3.3. Sahih Haberlere Muhalefet

1. *Kitâbü’t-Temyîz*’de “Sahih Haberlerin Muhalefet Ettiği Zayıf Bir Haber” başlığı altında, İhlâs Sûresi’nin Kur’ân-ı Kerim’in dörtte birine denk olduğunu bildiren bir rivayet tartışılmakta ve değerlendirilmektedir. *Kitâbü’t-Temyîz*’de Müslim’in problem teşkil ettiğini düşündüğü rivayetlerin hepsinde bir yöntem olarak sahih rivayetlerle karşılaştırma yapılarak bir sonuca varılmaktadır. Buna rağmen yukarıdaki

⁵³⁶ Müslim, *Zühhd ve ’r-Rekâik*, 74.; *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 196. Ebû Dâvud, *Salât*, 82.

⁵³⁷ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 120.

başlığı kullanmamızın nedeni, buraya kadar değerlendirmeye çalıştığımız rivayetlerde kullanılmayan başlığın burada Müslim tarafından kullanılmış olmasıdır.

Hiz. Peygamber'in sahâbeden birine evli olup olmadığını sorması, onun da evlilik için maddi imkânının olmadığını belirtmesi üzerine, kendisine içinde İhlâs Sûresi'nin de olduğu çeşitli sûre isimlerini zikrederek, bunların Kur'ân'ın dörtte birine denk olduğunu söylediğini bildiren rivayet, metnin büyük bir kısmı hazfedilerek⁵³⁸ nakledilmiş ve Müslim tarafından illetli, zayıf kabul edilmiştir. Abdullah b. Mesleme – Seleme b. Verdân – Enes – Hiz. Peygamber isnadıyla rivayet edilen bu hadise meşhur ve sâbit olan haberlerin muhalefeti söz konusudur. Adalet sahibi kimselerin büyük çoğunluğu İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğunu nakletmişlerdir.⁵³⁹ İlgili rivayeti ancak ondaki illeti göstermek amacıyla eserine aldığını belirten Müslim'in tenkit ettiği hususlardan biri de beş sûrenin (İhlas, Kâfirûn, Zilzâl, Nasr ve Âyetü'l-Kürsî) her birinin Kur'ân'ın dörtte birine denk olarak Seleme b. Verdân rivayetinde zikredilmiş olmasıdır. Müslim bu durumun makul olmadığını (مستتكر) ve manasının anlaşılır olmadığını (غير مفهوم صحة معناه) söylemektedir.⁵⁴⁰ Katâde b. Nu'mân (ö. 23/643),⁵⁴¹ Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652),⁵⁴² Enes b. Mâlik (ö. 93/711),⁵⁴³

⁵³⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 141., 142. Hadisin tamamı Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'de (c. XXI., s. 32., hadis no: 13309) Abdullah b. el-Hâris - Seleme b. Verdân – Enes b. Mâlik isnadıyla naklettiği şu rivayettir: حدثنا عبد الله بن الحارث، قال: حدثني سلمة بن وردان، أن أنس بن مالك، صاحب النبي صلى الله عليه وسلم حدثنا، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سأل رجلاً من صحابته فقال: "أي فلان، هل تزوجت؟" قال: لا، وليس عندي ما أتزوج به، قال: "أليس معك قل هو الله أحد؟" قال: بلى، قال: "ربع القرآن" قال: "أليس معك قل يا أيها الكافرون؟" قال: بلى. قال: "ربع القرآن". قال: "أليس معك إذا زلزلت الأرض؟" قال: بلى، قال: "ربع القرآن". قال: "أليس معك إذا جاء نصر الله؟" قال: بلى. قال: "ربع القرآن". قال: "أليس معك آية الكرسي {الله لا إله إلا هو} [البقرة: 255]؟" قال: بلى. قال: "ربع القرآن" قال: "تزوج، تزوج، تزوج"

⁵³⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 143.

⁵⁴⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 143., 144.

⁵⁴¹ Buhârî, *Tevhîd*, 1.; *Fedâilü'l-Kur'ân*, 13.; *Eymân ve'n-Nüzûr*, 3.; Mâlik, *Kur'ân*, 17.; Ebû Dâvud, *Salât*, 351.; Nesâî, *İftitâh*, 69.

⁵⁴² Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 259.; Ahmed, *Müsned*, c. XXXVI., s. 37., hadis no: 21705.; c. XXXV., s. 486., hadis no: 27495.; s. 490., hadis no: 27498.

⁵⁴³ İbn Mâce, *Edeb*, 52.

Ümmü Külsûm,⁵⁴⁴ Ebû Eyyub el-Ensârî (ö. 49/669),⁵⁴⁵ Ebû Mesû'd⁵⁴⁶ gibi şahısların Hz. Peygamber'den naklettikleri İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğunu ifade eden rivayetler, metinleri hazfedilerek Müslim tarafından diğer rivayetin zayıf oluşunun delilleri olarak nakledilmiştir.⁵⁴⁷

Müslim'in tenkit ettiği hususların naklettiği isnadla birlikte aynı hadis içinde yer aldığı herhangi bir rivayeti kaynaklarda bulabilmiş değiliz. Tenkide konu olan hususların hepsinin yer aldığı hadis Abdullah b. el-Hâris – Seleme b. Verdân – Enes b. Mâlik isnadıyla nakledilmiştir.⁵⁴⁸ *Kitâbü't-Temyîz*'de yer alan Abdullah b. Mesleme (Ka'nebî) – Seleme b. Verdân – Enes isnadıyla Beyhakî'nin *Şuabü'l-İmân*'da naklettiği rivayette Zilzâl ve Nasr sûrelerinden bahsedilmemiş; ancak İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğu hususu yer almıştır.⁵⁴⁹ İbn Ebî Fûdeyk – Seleme – Enes isnadıyla hasen olduğunu söyleyerek Tirmizî'nin naklettiği rivayette ise Âyetü'l-Kürsî bulunmamakta, ancak İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk oluşu yer almaktadır.⁵⁵⁰ Süfyân – Seleme – Enes isnadıyla nakledilen başka bir rivayette İhlâs Sûresi ile Âyetü'l-Kürsî bulunmazken,⁵⁵¹ Beyhakî'nin ve Tirmizî'nin Yemân b. el-Muğîre – Atâ' b. Ebî Rabâh – İbn Abbas isnadıyla naklettiği diğer rivayette ise Zilzâl Sûresi'nin Kur'ân'ın yarısına, Kâfirûn'un dörtte birine İhlâs'ın üçte birine denk oluşu

⁵⁴⁴ Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XXV., s. 74., hadis no: 182.; Ahmed, *Müsned*, XXXXV., s. 244., hadis no: 27274.; Mâlik, *Kur'ân*, 19.

⁵⁴⁵ Ahmed, *Müsned*, c. XI., s. 184., hadis no: 6613.; c. XXXVIII., s. 527., hadis no: 23547.; s. 536., 23554.; Nesâî, *İftitâh*, 69. Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 12.

⁵⁴⁶ İbn Mâce, Edeb, 52.; Ahmed, *Müsned*, c. XXVIII., s. 330., hadis no: 17106.

⁵⁴⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 144-146.

⁵⁴⁸ Ahmed, *Müsned*, c. XXI., s. 32., hadis no: 13309.

⁵⁴⁹ Beyhakî, *el-Câmi' li Şuabi'l-İmân*, tahkik: Abdülali Abdülhamîd Hâmid vd., Riyad-2003, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, c. IV., s. 128., hadis no: 2285.

⁵⁵⁰ Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 10.

⁵⁵¹ Ahmed, *Müsned*, c. XIX., s. 472., hadis no: 12488.

yer almıştır.⁵⁵² Bezzâr'ın Cafer b. Avn – Seleme – Enes isnadıyla naklettiği hadiste ise Zilzâl Sûresi bulunmamakta ve diğer sûrelerin ayrı ayrı Kur'ân'ın dörtte birine denk olduğu hususu yer almaktadır. Ancak Bezzâr bu hadisin peşinden “Ne Enes'ten ne de başkasından bu lafızla rivayet edildiğini bilmiyoruz.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁵⁵³ Lafız farklılıklarına değindiğimiz bu rivayetler dışında kaynaklarda yer alan hadislerin hepsinde (tespit edebildiğimiz kadarıyla) İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk oluşu nakledilmektedir. Muhtemelen bu durumu göz önünde bulundurarak “İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğunu bildiren hadislerin neredeyse tevatür derecesine ulaştığı” sonucuna varan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) bu düşüncesi,⁵⁵⁴ Müslim tarafından dile getirilen “Adalet ehlinin çoğunluğu İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğunu Hz. Peygamber'den nakletmişlerdir”⁵⁵⁵ ifadesiyle paralellik arz etmektedir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalar düşünüldüğünde, ravi tasarruflarının olabildiğince etkili olduğunu gördüğümüz bu rivayetlerde, senedin mültekâsı olan Seleme'nin bu kadar değişikliğe tek başına neden olamayacağı, ondan sonraki ravilerin hataları sonucu bu kadar çok farklılığın ortaya çıkmış olabileceği akla ilk gelen hususlardan biridir. Zira isnadında Seleme'nin bulunduğu bazı rivayetlerde de İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğu nakledilmiştir. Ancak ilgili hadisi nakleden ve değerlendirenlerin genel olarak üzerinde durdukları nokta, Müslim'in hadisin muhtevasına yönelik tenkitlerinden ziyade, Seleme'nin cerh-ta'dil açısından

⁵⁵² Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, c. c. IV., s. 128., hadis no: 2284.; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 11. Tirmizî bu rivayetin garib olduğunu ve Yemân b. el-Muğîre'den başkasından bu hadisi bilmediklerini söylemektedir. Beyhakî de bu şahsın hadis ilmi açısından kavî olmadığını belirtmektedir.

⁵⁵³ Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehâr*, c. XII., s. 352., no: 6247.

⁵⁵⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyub b. Sa'd, *Zâdü'l Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-1998, III. Baskı, Müessesetü'r-Risâle., c. I., s. 306.

⁵⁵⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 143.

durumunu açıklamak olmuştur. Beyhakî her ne kadar İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk oluşunu bildiren rivayetlerine yer verse de Seleme b. Verdân ve Yemân b. el-Muğîre için " غير قويين في الحديث " ifadesini kullanmıştır.⁵⁵⁶ İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil* adlı eserinde tenkit edilen rivayetleri *Zahîratü'l-Huffâz* adlı eserde bir araya getiren ve değerlendiren İbnü'l-Kayserrânî⁵⁵⁷ (ö. 507/1113) de Müslim'in tenkidine konu olan hadisin peşisıra Seleme hakkında " منكر الحديث ليس بشيء " ifadelerine yer vermektedir.⁵⁵⁸ İbn Hibbân,⁵⁵⁹ Zehebî,⁵⁶⁰ İbn Hacer,⁵⁶¹ Heysemî⁵⁶² gibi şahıslar da Seleme hakkında olumlu kanaate sahip değillerdir. Müslim her ne kadar açıkça ifade etmesede, ifadelerinden onun da hadis ilmi bakımından Seleme hakkında olumsuz düşündüğü anlaşılmaktadır.⁵⁶³ Beyhakî dışında kaynaklarda hadisin muhtevasına yönelik Müslim tarafından yapılan tenkitlere benzer herhangi bir açıklamaya rast gelmiş değiliz. O, Ka'nebî'den (Abdullah b. Mesleme) başkalarının da İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın dörtte birine denk olduğunu naklettiklerini, ancak bunun sika ravilerin rivayetlerine muhalif olduğunu söylemektedir.⁵⁶⁴ Müslim tarafından tenkit edilen ve çeşitli kusurlar barındıran bu hadisin bazı tefsirlerde hiçbir açıklama yapılmaksızın yer almış olduğu da bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.⁵⁶⁵

⁵⁵⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, c. c. IV., s. 128., hadis no: 2285.

⁵⁵⁷ Kandemir, M. Yaşar, "İbnü'l-Kayserrânî", *DİA*, İstanbul-2000, c. XXI., s. 110.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Kayserrânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Ali b. Ahmed el-Makdisî, *Zahîratü'l-Huffâz el-Muhrec ale'l-Hurûf ve'l-Elfâz*, tahkik: Abdurrahman el-Ferivâî, Riyad-1996, I. Baskı, Dâru's-Selef, c. III., s. 1431., no: 3132.

⁵⁵⁹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mechûrîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyed, Halep-1975, I. Baskı, Dâru'l-Va'y, c. I., s. 336.

⁵⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, c. XVIII., s. 516.

⁵⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. IX., s. 62.

⁵⁶² Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, c. VII., s. 147., no: 11545.

⁵⁶³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 143.

⁵⁶⁴ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, c. c. IV., s. 128., hadis no: 2285.

⁵⁶⁵ Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, tahkik: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire-2003, I. Baskı, nşr. Merkezi Hecer li'l-bühûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, c. III., s. 168.

2. Yemin kefareatine dair bilgiler içeren, metninde hata olan ve sahih haberlere muhalefeti sebebiyle Müslim'in tenkit etmiş olduğu diğer bir rivayet şu şekildedir: ثنا يحيى بن يحيى ، ثنا هشيم ، عن يحيى بن عبيد الله ، عن أبيه ، عن أبي هريرة ، قال : ذكر النبي صلى الله عليه وسلم من حلف على يمين رأى غيرها خيراً منها ، فأتى الذي هو خير فهو كفارته.

Yahya b. Yahya – Huşeym – Yahya b. Ubeydullah – Babası (Ubeydullah) – Ebû Hureyre: “Hz. Peygamber (s), “Kim yemin eder (sonra) başka birşeyin ondan daha hayırlı olduğunu görürse, o hayırlı şeyi yapması yemininin kefaretidir.” buyurdu.”⁵⁶⁶

Eseri istinsah/ihtisar edenin tasarruflarının bariz şekilde görüldüğü bu kısımda Müslim, aynı hadisin nakledildiği farklı on senede yer vermekte, Züheyr b. Harb – Mervan – Yezîd b. Keysân – Ebû Hâzım – Ebû Hüreyre senediyle şu hadisi naklederek bir önceki hadisi tenkit etmektedir: “Bir adam Hz. Peygamber’in yanında iken akşam vaktine ulaştı. Ailesinin yanına döndüğünde çocuklarının uyumuş olduğunu gördü. Hanımı yemeğini getirince çocuklarının (uyumuş olması) sebebiyle o yemekten yememeğe yemin etti. Biraz sonra bu düşüncesinden vazgeçerek yemeği yedi. Hz. Peygamber’in yanına gelip durumu anlattı. Hz. Peygamber (s) “Kim bir şey için yemin eder (sonra) başka birşeyin ondan daha hayırlı olduğunu görürse, o hayırlı işi yapın ve yemininin kefaretinin versin.” diyerek ona cevap verdi.”⁵⁶⁷ Müslim bu ve benzeri rivayetler sebebiyle hadis âlimlerinin Yahya b. Ubeydullah’ın naklettiği hadisi terk ettiklerini söylemektedir.⁵⁶⁸

Müslim dışında birkaç âlimin daha bu hadise yer vererek ilgili hadisi değerlendirdiğini görmekteyiz. Beyhakî, yemin kefareatine dair Hz. Peygamber’den

⁵⁶⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 170.; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. X., s. 60., hadis no: 19860.

⁵⁶⁷ Müslim, *Eymân*, 11.; *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 167.

⁵⁶⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 171.

nakledilenlerin hepsinde, önemsiz şeyler için yapılan yemin (yemin-i lağv) dışında “yemininin kefarecini versin” ifadesinin bulunduğunu Ebû Dâvud’dan, Yahya b. Ubeydullah’ın rivayet ettiği hadislerin tümünün münker olduğu ve babasının tanınmadığı bilgisini de Ahmed b. Hanbel’den nakletmiştir.⁵⁶⁹ Bu hadisin değerlendirilmesi bağlamında İbn Hacer de ravi Yahya’nın zayıf olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁰ Görüldüğü gibi muhaddislerin ilgili hadis hakkındaki görüşleri Müslim’le aynı doğrultudadır. Bu durum onun bu rivayet bağlamında yaptığı değerlendirmelerin isabetli olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

2.3.4. İcmâya Muhalefet

“Âlimlerin Hilâfına İttifak Ettikleri, Hz. Peygamber’den Nakledilmiş Bir Âdıcı (Destekleyicisi) Olmayan Fâsit Bir Rivayet” başlığı altında, Arafat Vakfesi’nin yapılma vaktini konu edinen ve Müslim tarafından tenkit edilen rivayet şu şekildedir: ثنا حجاج بن الشاعر ، أنا يعقوب بن إبراهيم ، ثنا أبي ، عن ابن إسحاق ، حدثني شعبة بن أبي هند⁵⁷¹ عن رجل من العرب - من أهل البادية وقليل من أهل البادية من يكذب في مثل هذا الحديث - أن أباه حدثه قال لرسول الله صلى الله عليه وسلم : (يا نبي الله أرأيت من فاتته الدفعة من عرفات؟ فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن وقفت عليها قبل الفجر فقد أدركت. فقلت : يا نبي الله أرأيت إن أدركتني الفجر؟ فقال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن وقفت عليها قبل أن تطلع الشمس فقد أدركت).

“Haccâc b. eş-Şâ’ir – Yakup b. İbrahim – Babası (İbrahim) – İbn İshâk – Şu’be b. Ebî Hind – Bedevilerden biri – Babası, Hz. Peygamber’e şöyle bir soru sorduğunu nakletti: “Ey Allah’ın Peygamberi! Arafat Vakfesi’ni kaçırın kişinin durumu nedir? Söyler

⁵⁶⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. X., s. 60., hadis no: 19861.; *es-Sünenü’s-Sağîr*, c. IV., s. 96., 97., no: 3155., 3156.; *Ma’rifetü’s-Sünen*, c. XIV., s. 159., no: 19475., 19476.

⁵⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. XI., s. 617.

⁵⁷¹ *Kitâbü’t-Temyîz*’in matbû nüshalarının birinde bu isim هند سعيد بن أبي şeklindedir. Bkz., *Kitâbü’t-Temyîz* (Ş), s. 141.

misiniz? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: “Fecr’den önce orada bulunursan (haccı) yapmışsın demektir.” Bunun üzerine ben “Ey Allah’ın Peygamberi! Peki, fecrden sonra (orada bulunmuş olursam durumum ne olur?) Söyler misiniz?” dedim. Hz. Peygamber: “Güneş doğmadan önce orada bulunmuş olursan (haccı) yapmışsın demektir.” diyerek bana cevap verdi.”⁵⁷²

Senedindeki müphem raviler nedeniyle isnad açısından da problemlili olan bu rivayet Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve onlardan sonraki âlimlerinden nakledilen haberlere muhalif olduğu için Müslim tarafından tenkit edilmiştir. Bu konuda nakledilen haberlerin hepsi yukarıdaki rivayete muhalif olma noktasında ittifak halindedir. Müslim, bir kişinin haccı yapmış sayılabilmesi için Nahr gecesini (10 Zilhicce) sabah vaktinin girme anına kadar (bir an bile olsa) Arafat’ta bulunmasının gerekli olduğunu, şayet Arafat’a ulaşmadan sabah vakti girerse haccı kaçırmış olacağını söyler. Bu konuda ilim ehli arasında herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını söyleyen Müslim’e göre, rivayet edilen haberlerin bu hususta uyum içinde olması ve âlimlerin ittifak etmesi buna delalet etmektedir. Haccın yapılmış sayılması için Arafat’ta bulunma vaktini güneşin doğuşuna kadar uzatan İbn İshâk rivayeti problemlidir. Şayet bu rivayet mahfuz ve gerçekten söylenmiş bir söz olsaydı hacda yapılması diğer zorunlu fiiller gibi başkaları tarafından da nakledilirdi. Müslim bu rivayet için "حديث مطرح" ، "رواية ساقطة" ifadelerini kullanmaktadır.⁵⁷³ Müslim’in açıklamalarından bu rivayetin Hz. Peygamber döneminden itibaren uygulanan ve sonrasında üzerinde icmâ edilen bir hususa muhalif olduğu için reddedildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

⁵⁷² *Kitâbü't-Temyîz* haricinde hiçbir kaynakta bu rivayeti bulamadık.

⁵⁷³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 160.

Müslim tenkit ettiği hadisin geçerli olmadığına delil olarak Abdurrahman b. Ya'mer'in Hz. Peygamber'den naklettiği Arafat Vakfesi zamanının fecre kadar olduğunu bildiren bir hadisi⁵⁷⁴ ve aynı muhtevaya sahip İbn Abbas ve İbn Zübeyr'in sözlerini⁵⁷⁵ nakletmektedir.⁵⁷⁶ Her ne kadar Arafat Vakfesi'nin ilk başlama anında farklı görüşler olsa da son anının fecr vakti olduğunda ihtilaf yoktur.⁵⁷⁷ Müslim'in Abdurrahman b. Ya'mer isnadıyla naklettiğini söylediğimiz rivayet hakkında da sahabî ravisinin tek kalmasına rağmen üzerinde icmâ edildiği söylenmektedir.⁵⁷⁸ Bu durum ilgili hadisin icmâya muhalefet sebebiyle Müslim tarafından tenkit edildiği şeklindeki ifademizi destekler mahiyettedir.

2.3.5. Şâz

Müslim *Kitâbü't-Temyîz*'de şâz kavramını doğrudan kullanmamaktadır. Bununla beraber eserde şâz kavramının karşılığı olabilecek hadisler mevcuttur. Değerlendirmesini yapacağımız mesh ile ilgili rivayet sikanın sikaya muhalefetinin bulunduğu bir hadistir. Ancak Müslim burada ve daha önce geçen bazı hadislerde “şâz” yerine “metni mahfuz olmayan haber” tabirini kullanmaktadır. *Kitâbü't-Temyîz*'de şâz yerine “gayr-u mahfuz” tabiri de kullanılmıştır. Müslim tarafından tenkit edilen ve şâz kavramının karşılığı olacağı kanaatine vardığımız rivayet şu

⁵⁷⁴ İbn Mâce, *Menâsik*, 57.; Ebû Dâvud, *Menâsik*, 68.; Nesâî, *Menâsikü'l-Hac*, 203., 2011.; Ahmed, *Müsned*, c. XXXI., s. 63., hadis no: 18773.; s. 64., hadis no: 18774.; s. 284., 18954.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII., s. 269., hadis no: 13863.

⁵⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII., s. 267., hadis no: 13853.

⁵⁷⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 159.

⁵⁷⁷ Keskin, Mehmet vd. *Hac İlmihali*, Ankara-2009, VII. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., s. 97-98.; Heyet, *İlmihal I (İman ve İbadetler)*, Ankara-2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., s. 527.; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, Kahire-1968, Mektebetü'l-Kahire, c. III., s. 372., no: 2515.

⁵⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, s. 343. Bu nüshada hadisi Hz. Peygamber'den nakleden şahsın Abdullah b. Ma'mer şeklinde yazılması yanlıştır.

حدثنا يحيى بن يحيى ، ثنا وكيع ، عن سفيان ، عن أبي قيس ، عن هزيل بن شرحبيل ، عن المغيرة ، عن النبي صلى الله عليه وسلم توضأ ومسح على الجوربين والنعلين (أن رسول الله صلى الله عليه وسلم توضأ ومسح على الجوربين والنعلين) بن شعبة : (أن رسول الله صلى الله عليه وسلم توضأ ومسح على الجوربين والنعلين)

Yahya b. Yahya – Vekî’ – Süfyân – Ebû Kays – Huzeyl b. Şurahbîl – Muğîre b. Şu’be: “Hz. Peygamber (s) abdest aldı ve iki çorabı ve nalını üzerine mesh etti.”⁵⁷⁹

Müslim, Muğîre’den aynı hadisi rivayet eden yaklaşık on beş farklı şahsın bulunduğu on sekiz isnada metinlerini hazfederek yer vermiş; bu rivayetlerde mesh ile ilgili anlatılanların Ebû Kays – Huzeyl – Muğîre isnadıyla nakledilen bilgilere muhalif olduğunu ve bu hususta Ebû Kays rivayetine muhalefet edenlerin ittifak ettiklerini söylemiştir. Bu ittifakın tabîinin ileri gelenlerinin ittifakı olduğunu da ekleyen Müslim, rivayet ettiği başka haberlerin de ilim ehli tarafından kabul edilmemesi sebebiyle buradaki hatayı Ebû Kays’a hamletmenin doğru olacağını düşünmektedir.⁵⁸⁰ Müslim’in açıklamalardan Ebû Kays rivayetinin teferrüd sebebiyle kusurlu kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ebû Kays’a muhalefetin söz konusu olduğu rivayetlerde Hz. Peygamber’in meshi çorap ve nalın yerine mest (huf) üzerine yaptığı rivayet edilmektedir.⁵⁸¹ Müslim, Ebû Kays rivayetine yönelik açıklamalarını Abdullah b. Mübarek’ten yaptığı bir nakille de desteklemektedir. Bu rivayette Abdullah’ın Ebû Kays rivayetini Süfyân Sevrî’ye arz ettiği, onun da Ebû Kays’tan başka bunu nakledenin bulunmadığını ve bunun bir vehim olabileceğini söylediği bilgisi yer almaktadır.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Ebû Dâvud, *Tahâret*, 60.; Tirmizî, *Tahâret*, 74.; Ahmed, *Müsned*, c. XXX., s. 144., hadis no: 18206.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. II., s. 275., hadis no: 1985.; s. 277., hadis no: 1997.; c. XX., s. 164., hadis no: 37506.

⁵⁸⁰ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 160.

⁵⁸¹ Buhârî, *Libâs*, 11.; *Vudû’*, 49.; Müslim, *Tahâret*, 77.; Ahmed, *Müsned*, c. XXX., s. 93., hadis no: 18159., hadis no: 18160.; s. 126., hadis no: 18190.; s. 159., hadis no: 18220, vd.

⁵⁸² Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 160.

Özellikle fıkıh kaynaklarında çorap ve nalın denilen şeylerin yapısı ve bunlara mesh yapılacaksa bunun nasıl olması gerektiğine dair pek çok açıklama bulunmaktadır. Ancak biz burada fikhî tartışma ve açıklamalara değinmeden incelediğimiz rivayet üzerine kabul-red açısından yapılan değerlendirmeleri vermeye iktifâ edeceğiz.

İncelediğimiz rivayet hakkında Müslim’le aynı kanaate sahip olarak benzer açıklamalar yapanlar olmakla birlikte, ilgili rivayeti sahih kabul edenler de bulunmaktadır. Ebû Dâvud yukarıdaki hadisi naklettikten sonra, Abdurrahman b. Mehdî’nin bu hadisi rivayet etmediğini ve Muğîre’den bu hususta ma’ruf olarak nakledilen rivayetin mest üzerine meshin anlatıldığı rivayet olduğunu söylemektedir.⁵⁸³ Benzer şeyler söyleyen Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî’den nakilde bulunarak Ebû Kays rivayetinin münker olduğunu zikretmektedir.⁵⁸⁴ Dârekutnî ise mest üzerine meshin anlatıldığı rivayetlerin mahfuz olduğu görüşündedir.⁵⁸⁵ Ebû Kays rivayetinin münker, diğer rivayetlerin ma’ruf olduğunu söyleyen Beyhakî,⁵⁸⁶ yukarıdaki ifadelerden bir kısmını da naklederek Süfyân Sevrî’nin bu hadisi zayıf kabul ettiğini, Ali b. el-Medînî ve Yahya b. Ma’in’in ise Ebû Kays’ın rivayetinin diğer rivayetlere muhalefetinin söz konusu olduğu kanaatini taşıdıklarını nakletmektedir.⁵⁸⁷ Bu rivayetin şâhidi olarak senedinde İsa b. Sinan – Dahhâk b. Abdurrahman - Ebû Musa el-Eş’arî adındaki şahısların bulunduğu başka bir rivayet daha kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁸⁸ Ancak bu rivayet de senedinin

---

⁵⁸³ Ebû Dâvud, *Tahâret*, 60.

⁵⁸⁴ Ahmed, *el-İlel*, c. III., s. 366., no: 5612.

⁵⁸⁵ Dârekutnî, *el-İlelü’l-Vâride*, c. VII., s. 112., no: 1240.

⁵⁸⁶ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-Sünen*, c. II., s. 121., no: 2054-2057.

⁵⁸⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. I., s. 425., hadis no: 1349.

⁵⁸⁸ İbn Mâce, *Tahâret*, 88.

muttasıl olmaması,⁵⁸⁹ Dahhâk'ın Ebû Musa'dan semâ'ının gerçekleşmemesi ve İsa b. Sinan'ın zayıf olması gibi nedenlerle illetli kabul edilmiştir.⁵⁹⁰

Tirmizî, Ebû Kays rivayetini hasen-sahih olarak nitelemektedir.⁵⁹¹ Bu konuda Tirmizî ile aynı görüşte olanlar vardır. Örneğin İmam Ebû Hanîfe'nin bu hadisi delil olarak kullandığını söyleyen Aynî, hadisin ma'ruf olmadığı düşüncesini şahitlerinin bulunduğunu söyleyerek eleştirmektedir.⁵⁹² İbnü't-Türkmâni,⁵⁹³ Ahmed Muhammed Şâkir, Elbânî gibi şahıslar da bu hadisin sahih olduğu görüşündedirler. Bu hadis genel olarak ziyadetü's-sika kapsamında değerlendirilmektedir. Söyledikleri İbnü't-Türkmâni ile benzerlik arz eden Elbânî, hadisin senedinde yer alan tüm şahısların Buhârî ricali olup sika olduğunu söylemektedir. Ebû Dâvud'un sözlerini hadisin sihatine zarar vermeyen açıklamalar olarak gören Elbânî, iki rivayet arasında bir muhalefetin bulunmadığını, Ebû Kays rivayetiyle diğer rivayete ziyade yapıldığını düşünmektedir. Çünkü sikanın ziyadesi makbuldür.⁵⁹⁴ Ahmed Muhammed Şâkir'de benzer açıklamalar yapmaktadır. O, Tirmizî'nin hadise verdiği sahih hükmünün doğru olduğunu düşünmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'le yaklaşık beş yıl beraberliği bulunan Muğîre'den mesh konusunda farklı rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetlerin bir kısmında mest üzerine mesh, diğerlerinde ise sarık ve çorap üzerine meshten bahsedilmiştir. Bunlar birbirlerinin muhalifi olan hususlar değildir. Makul olan Muğîre'nin Hz. Peygamber'in hayatında abdest alırken farklı durumlara şahit olması ve bunları anlatması, dinleyenlerin de onun anlatıklarının farklı kısımlarını duymuş

---

⁵⁸⁹ Ebû Dâvud, *Tahâret*, 60.

⁵⁹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. I., s. 426., hadis no: 1351.

⁵⁹¹ Tirmizî, *Tahâret*, 74.

⁵⁹² Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, tahkik: Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısırî, Riyad-1999, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, c. I., s. 374.

⁵⁹³ İbnü't-Türkmâni, *el-Cevheru'n-Nakî*, c. I., s. 284.

⁵⁹⁴ Elbânî, *İrvâü'l-Galîl*, c. I., s. 137.

olmalarıdır.⁵⁹⁵ Bu yapılan açıklamalar gerçekten makul görünmektedir. Ancak ziyâdetü's-sika durumunun dikkate alınarak hadise sahih hükmünün verilmesi, ilgili hadisi zayıf görenlerin sikanın ziyadesi konusunda gafil olmadıkları söylenerek eleştirilmiştir.⁵⁹⁶

Hadis hakkındaki tartışmalar yukarıdaki minvalde olmakla birlikte, bu hadis Aynî,⁵⁹⁷ Mâverdî (ö. 450/1058),⁵⁹⁸ İbn Kudâme,⁵⁹⁹ İbn Hazm⁶⁰⁰ gibi farklı mezheplere mensup kişilerce delil olarak kullanılmıştır. Bu şahıslar her ne kadar hadisin sahih ya da zayıf olmasını açıkça ifade etmemiş olsalar da delil olarak kullanmalarından bu hadisi sahih olarak kabul ettikleri sonucuna varmak mümkündür.

2.3.6. Münker

Kitâbü't-Temyîz'de İbn Ömer'den "müstenker" olan bir haber nakledilmiş; hâfizların yine İbn Ömer'den bu haberin zıddını rivayet ettikleri belirtilerek tenkit edilmiştir. Daha önce geçen bazı rivayetlerde değindiğimiz üzere Müslim burada da müstenker lafzını münker anlamında kullanmıştır. Hasan b. Sâlih – Firâs – Atiyye – İbn Ömer senediyle metnin bir kısmı hazfedilerek nakledilen bu haberde İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'le hem seferde hem de hadarda namaz kılışı anlatılmıştır.⁶⁰¹

---

⁵⁹⁵ Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir vd., Kahire-1975, II. Baskı, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, c. I., s. 167-168. (6. Dipnottaki Ahmed Muhammed Şâkir'e ait açıklamalar)

⁵⁹⁶ Mübârekfûrî, Ebu'l-'Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdürrahîm, *Tuhfetü'l-Ahfez bi Şerhi Câmiî't-Tirmizî*, Beyrut-t.y., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. I., s. 279.

⁵⁹⁷ Aynî, *Minhatü's-Sülûk fi Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk*, tahkik: Ahmed Abdurrezak el-Kubeyî, Katar-2007, I. Baskı, Vakıflar ve İslam İşleri Bakanlığı Yay., s. 70.

⁵⁹⁸ Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Beyrut-1999, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. I., s. 364.

⁵⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. I., s. 215.

⁶⁰⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. I., s. 322.

⁶⁰¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 179., 180.; Ahmed, *Müsned*, c. IX., s. 452., hadis no: 5634.

Müslim aynı bilginin İbn Ebî Leyla – Atiyye – İbn Ömer⁶⁰² senediyle de nakledildiğini ifade etmektedir. Rivayette dikkat çeken ve Müslim'in tenkit ettiği husus, İbn Ömer'den, farzlardan önce veya sonra Hz. Peygamber'in nafile namazları kıldığına rivayet edilmesidir. Müslim, Hz. Peygamber'in seferde namaz kıldığına dair bu bilginin Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb,⁶⁰³ İsa b. Talha b. Ubeydullah,⁶⁰⁴ Osman b. Abdullah b. Sürâka,⁶⁰⁵ Vebre b. Abdurrahman⁶⁰⁶ adındaki şahısların İbn Ömer'den naklederek anlattıkları rivayetlerde olmadığını söyleyerek kabul etmemiştir. Bu şahısların buldukları senedler Müslim'e göre sahih ve sâbit senedlerdir. Müslim, İbn Ömer'in de seferde nafileleri terk ettiğini Nâfi'den naklederek sahabe uygulamasını da rivayet tenkidinde göz önünde bulundurmıştır.⁶⁰⁷

Hz. Peygamber'in seferde nafile namaz kıldığını nakleden rivayet(ler)in münker olduğu hususunda Müslim'e muhalefet eden herhangi bir kişiyi tespit edemedik. Hadis hakkında yapılan yorumlar Müslim'in görüşüyle uyum içindedir. Tirmizî, Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî – Ali b. Hâşim - İbn Ebî Leyla – Atiyye / Nâfi' – İbn Ömer senediyle hasen hükmünü vererek rivayet ettiği hadisin peşisıra Buhârî'den, "İbn Ebî Leyla bana göre bundan daha tuhaf bir hadis nakletmemiştir. Ondan herhangi bir şey rivayet etmeyeceğim." sözünü nakletmiştir.⁶⁰⁸ Elbânî Tirmizî'nin naklettiği bu hadisin isnadının zayıf, metninin münker olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁹ Hasen hükmünü vererek Ali b. Hucr – Hafs b. Gıyâs – Haccâc – Atiyye – İbn Ömer isnadıyla da aynı hadisi

⁶⁰² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 180.; Tirmizî, *Sefer*, 3.

⁶⁰³ Müslim, *Salâtü'l-Müsafirîn*, 8.; Nesâî, *Taksîru's-Salât fi's-sefer*, 4.; Ebû Dâvud, *Salât*, 275.

⁶⁰⁴ Taberânî, *Mucemü'l-Kebîr*, c. XII., s. 329., hadis no: 13257.

⁶⁰⁵ İbn Hibbân, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, tahkik: Şuayb Arnavut, Beyrut-1988, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, c. VI., s. 460., no: 2753.

⁶⁰⁶ Nesâî, *Taksîru's-Salât fi's-sefer*, 4.

⁶⁰⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 181.

⁶⁰⁸ Tirmizî, *Sefer*, 3.

⁶⁰⁹ Elbânî, *Da'ifu Süneni't-Tirmizî*, Beyrut-1991, I. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, s. 63.

metnini ihtisar ederek nakleden Tirmizî'nin⁶¹⁰ bu rivayeti de isnadı zayıf, metninin münker olduğu söylenerek tenkit edilmiştir.⁶¹¹ İbn Ömer'in yolculukta nafileleri kılmayı uygun görmediğini ifade eden sözlerine de yer veren İbn Huzeyme (ö. 311/924) de, hadisleri bilen biri için yolculukta nafile kılmaya dair İbn Ömer'den nakledilen rivayetin galat ve sehv (yanılma) olduğunu bilmenin gizli kalmayacağını söylemektedir. İbn Huzeyme, Müslim'in tenkit ettiği hadisin ravileri arasında bulunan Firâs'ı da bu hatayı nakledenler arasında saymıştır.⁶¹²

2.3.7. Hâfızlar Topluluğunun Rivayetine Muhalefet

“Hâfızlardan Oluşan Bir Topluluğun Hilâfıyla Hatası Açığa Çıkan Fâsit Bir Rivayet” başlığı altında, fitır sadakasının verileceği gıda maddelerini anlatan İbn Ömer'in sözü Müslim tarafından tenkit edilmiştir. Rivayet şu şekildedir: حدثني القاسم بن زكريا بن دينار ، ثنا حسين بن علي ، عن زائدة ، عن عبد العزيز بن أبي رواد ، عن نافع ، عن ابن عمر : (كان الناس يخرجون صدقة الفطر في عهد النبي صلى الله عليه وسلم صاع شعير أو تمر أو سلت أو زبيب فلما كان عمر ، وكثرت الحنطة جعل عمر نصف صاع حنطة مكان صاع من تلك الأشياء).

Kasım b. Zekerriyya b. Dînâr – Hüseyin b. Ali – Zâide (b. Kudâme) – Abdülazîz b. Ebî Revvâd – Nâfi' – İbn Ömer şöyle dedi: “İnsanlar Hz. Peygamber (s) döneminde fitır sadakasını arpa, kuru hurma, çavdar (ya da buğdaya benzeyen farklı bir arpa türü) ve kuru üzümden bir sâ' olarak verirlerdi. Hz. Ömer (halife) olup da buğday çoğalınca yarım sâ' buğdayı o şeylerden bir sâ'a denk kıldı.”⁶¹³

⁶¹⁰ Tirmizî, *Sefer*, 3.

⁶¹¹ Elbânî, *Daî'fu Süneni't-Tirmizî*, s. 62.

⁶¹² İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *Sahîhu İbn Huzeyme*, tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut-2003, III. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî c. I., s. 618., no: 1254.

⁶¹³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 181., 182.; Ebû Dâvud, *Zekât*, 19.; Nesâî, *Zekât*, 41.

Mâlik b. Enes, Ubeydullah, Eyyub es-Sahtiyânî, Leys, Dahhâk b. Osman,⁶¹⁴ Eyyub b. Musa,⁶¹⁵ Muhammed b. İshak⁶¹⁶ isimdeki yedi şahsın senedlerine yer veren Müslim, bunların Nâfi' aracılığıyla İbn Ömer'den aynı hadisi naklettiklerini, ancak hiçbirinin rivayetinde çavdar (ya da farklı bir arpa türü) ve kuru üzümü zikretmediklerini söylemektedir. Müslim bu rivayetlerde Hz. Ömer'in buğdayı yarı ölçekle diğer gıda maddelerine bir tutması işleminin de nakledilmediğini ifade etmektedir. Bu rivayetlerde arpa ve hurmadan fitır sadakasının verildiği nakledilmiştir.⁶¹⁷ Sonuç olarak Abdülazîz b. Ebî Revvâd bu hadiste hata etmiş ve tek kalmıştır.

Kaynaklarda İbn Ömer'in Hz. Peygamber'in vefatından sonra genelde hurmadan fitır sadakası verdiği, kuraklık sebebiyle hurmanın az olması sonucu sadece bir defa arpadan bu sadakayı verdiği nakledilmektedir.⁶¹⁸ Müslim, İbn Ömer'in bu uygulamasını çavdar ve kuru üzümle ilgili nakledilen bilgilerin hiçbir dayanağının olmamasının delili olarak kabul etmiştir.⁶¹⁹ Dikkat edilirse Müslim bu rivayeti değerlendirirken, İbn Ömer'in fitır sadakası verirken gözettiği hususları dikkate almış, ilgili rivayetin sadece ondan nakledilenlere değil, aynı zamanda onun uygulamasına da ters düştüğünü söyleyerek tenkidinde kendi görüşünü destekleyen bir delil olarak sunmuştur.

Tenkrit edilen rivayet hakkında İbn Abdilber, Müslim'le aynı kanaattedir. O, Nafi'nin hadisleri konusunda kendisiyle ihticac edilemeyeceğini düşündüğü İbn Ebî

---

⁶¹⁴ Müslim, *Zekât*, 12., 13., 14., 15., 16.

⁶¹⁵ Abdurrezzâk, *Musannef*, c. III., s. 315., hadis no: 5775.

⁶¹⁶ Bu isnadla kaynaklarda ilgili hadisi bulamadık.

⁶¹⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 182., 183.

⁶¹⁸ Buhârî, *Zekât*, 77.; Ebû Dâvud, *Zekât*, 19.

⁶¹⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 184.

Revvâd'ın, bu rivayette tek kaldığını ve hâfızların ona muhalefet ettiklerini söylemektedir.⁶²⁰ İbn Uyeyne rivayetinde⁶²¹ gıda maddeleri arasındaki denkleştirme işinin Muaviye tarafından yapıldığını söyleyen İbn Abdilber, bunun daha doğru olduğunu düşünmektedir.⁶²² Hz. Ömer'in bu rivayette zikredilmesini İbn Ebî Revvâd'ın vehmi olarak gören Elbânî de bu rivayetin zayıf olduğunu söylemektedir.⁶²³ İbnü'l-Cevzî⁶²⁴ ve İbn Hibbân⁶²⁵ da bu rivayetin cerhini gerektiren nakillerde bulunmuşlardır.

Müslim'in tenkit ettiği bu rivayeti sahih kabul edenler de olmuştur. Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Ebî Revvâd'ın sika, bu rivayetin de sahih olduğu kanaatindedir.⁶²⁶ Yahya b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî gibi şahıslar da bu raviyi tevsik edenlerdendir.⁶²⁷ Hanefî fakihlerinden İbnü'l-Hümâm da rivayet hakkında zikredilen hatalara dikkat çekmiş,⁶²⁸ Aynî ise herhangi bir değerlendirme yapmadan bu rivayeti mezhebin delil olarak kabul ettiği hadisler arasında zikretmiştir.⁶²⁹

⁶²⁰ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, c. III., s. 268.; *et-Temhîd*, c. XIV., s. 317.

⁶²¹ Tirmizî, *Zekât*, 35.; Ahmed, *Müsned*, c. XVIII., s. 229., hadis no: 11698.

⁶²² İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. XIV., s. 318.

⁶²³ Elbânî, *Daîfu Ebî Dâvud*, Riyad-1998, I. Baskı, Mektebetü'l-Maarif, s. 125.

⁶²⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkûn*, tahkik: Abdullah el-Kâdî, Beyrut-1406 (h), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. II., s. 109., no: 1946.

⁶²⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II., s. 136-138., no: 739.

⁶²⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I., s. 568., hadis no: 1489.

⁶²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. V., s. 394., no: 1830.

⁶²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, c. II., s. 294.

⁶²⁹ Aynî, *el-Binâye*, c. III., s. 496.

2.4. Kitâbü't-Temyîz'de Yer Alan, Sened ve Metninde Problem Bulunan

Rivayetler

2.4.1. Tashîf ve Galat

1. "İbn Lehîa'nın Fâhiş Vehimlerinden" başlığı altında, Hz. Peygamber'in mescitte hacamat oluşunu bidiren aşağıdaki rivayet Müslim tarafından hem sened hem de metin açısından hatalı görülerek tenkit edilmiştir. حدثنا زهير بن حرب ، ثنا إسحاق بن عيسى ، ثنا ابن لهيعة قال : كتب إلي موسى بن عقبة يقول : حدثني بسر بن سعيد عن زيد بن ثابت : (أن رسول الله صلى الله عليه وسلم اجتمع في المسجد) . قلت لابن لهيعة : مسجد في بيته؟ قال : مسجد الرسول صلى الله عليه وسلم .

Züheyr b. Harb – İshak b. İsa – İbn Lehîa (Musa b. Ukbe bana yazdığı mektupta şöyle diyordu) - Busr b. Saîd'in, Zeyd b. Sâbit'ten rivayet ettiğine göre "Hz. Peygamber mescitte hacamat oldu." İshak b. İsa, İbn Lehîa'ya "Evindeki mescidde mi?" diye sordum. Bana "(Bildüğümüz) Hz. Peygamber'in Mescidi'nde" diyerek cevap verdi.⁶³⁰

Müslim'den nakledildiğine göre bu rivayet, isnad ve metninde fâhiş hatanın bulunduğu her yönüyle "fasit bir rivayettir." Hadisin metninde tashîf yapan, isnadında gâfil olan kişi İbn Lehîa'dır. Bu hadis "Hz. Peygamber (s) mescitte hurma yaprağından ya da hasırdan, içinde namaz kılacağı bir hücre (oda) edindi" şeklinde olacaktır.⁶³¹

Muhammed b. Hâtim – Behz b. Esed – Vüheyb – Musa b. Ukbe – Ebu'n-Nadr – Busr b. Saîd – Zeyd b. Sâbit isnadıyla nakledilen ve baş kısmında " أن النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ حجرة في المسجد من حصير..." (Hz. Peygamber (s) mescitte hasırdan bir hücre

⁶³⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 124.; Ahmed, *Müsned*, c. XXXV., s. 484., hadis no: 21608.

⁶³¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 125.

edindi)⁶³² şeklinde bir ifadenin bulunduğu hadis, Müslim tarafından yukarıdaki hadisin hatalı oluşunu ispat sadedinde nakledilenlerden biridir. Muhammed b. el-Müsenna – Muhammed b. Ca'fer – Abdullah b. Saîd – Sâlim (Ebu'n-Nadr, Abdullah b. Amr'ın Mevlâsı) – Büsr b. Saîd – Zeyd b. Sâbit isnadıyla nakledilen diğer rivayetin baş tarafı da şu şekildedir: " احتجر رسول الله صلى الله عليه وسلم بخصفة أو حصير " (Hz. Peygamber (s) hurma yaprağından veya hasırdan bir hücre edindi).⁶³³

Müslim'in tenkit ettiği rivayette İbn Lehâ, Büsr b. Saîd'den tahdis eden Musa b. Ukbe'nin kendisine yazdığı mektupla bu hadisi aldığından bahsetmektedir. Müslim, Musa'nın bu hadisi Büsr b. Saîd'den değil, Ebu'n-Nadr'dan işittiğini, onun da Büsr b. Saîd'den naklettiğini söyleyerek isnaddaki hataya işaret etmiştir.⁶³⁴ Yukarıda da görüleceği üzere illetli rivayette Musa b. Ukbe ile Büsr b. Saîd arasından düşmüş olan Ebu'n-Nadr adındaki ravi diğer isnadda bulunmaktadır.

Bu rivayet bağlamında Müslim'in dikkat çektiği hususlardan biri de, hadis tahammülünde semâ, arz gibi şekillerle bir hocadan hadis alınmasının gerekliliğine yaptığı vurgudur. Ona göre İbn Lehâ'nın bu rivayette hataya düşmesinin nedeni, Musa b. Ukbe'nin kendisine yazdığı mektuptan bu hadisi almasıdır. Bu durumun semâ ya da arz olmaksızın kitaplardan hadis alanların başına gelmesinden korkulan bir hata olduğunu belirten Müslim, semâ ve arz gibi hususlara dikkat edilerek yapılan hadis rivayetiyle çirkin tashîften ve fâhiş hatalardan uzak kalılabileceğini söylemektedir.⁶³⁵

⁶³² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 125.; *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 241.; Buhârî, *Ezân*, 81.; *İ'tisâm*, 3.; Ahmed, *Müsned*, c. XXXV., s. 458., hadis no: 21582.

⁶³³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126.; *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 213.; Buhârî, *Edeb*, 75.

⁶³⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126.

⁶³⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126.

Müslim'in açıklamalarından anlaşılacağı gibi hadiste yapılan harf değişikliği, yani tahrîf, Müslim tarafından tashîf olarak adlandırılmıştır. Sonraki dönemlerde tashîf ile tahrîf arasında ayırım yapanlar olmuşsa da mütekaddimûndan olan hadisçiler bu ikisi arasında ayırım yapmamışlardır.⁶³⁶ Müslim de bunlardan biridir. Seneddeki ıskât ya da inkıtâ' ise Müslim tarafından hata olarak nitelenmiştir. Sened ve metindeki hataların her ikisinin de İbn Lehîa'dan kaynaklandığı göz önünde bulundurulunca, başlıkta kullanılan vehim lafzının, hem seneddeki hatayı hem de metindeki tashîf/tahrîfi kuşattığı anlaşılmaktadır. Müslim'in buradaki açıklamalarından vehim ile hata, ıskât/inkıtâ', tashîf ve tahrîf manalarını kastettiği şeklinde bir sonucun çıkarılabilmesinin mümkün olduğunu düşünüyoruz.

Hadis usûlü eserlerinde tashîfin örneği olarak verilen⁶³⁷ yukarıdaki rivayet hakkında İbn Hacer,⁶³⁸ Heysemî⁶³⁹ ve Cevrekânî⁶⁴⁰ gibi şahıslar Müslim'le benzer şeyleri söyleyerek hadisteki tashîfe işaret etmişlerdir. Hz. Peygamber'in hayatına dair kaleme alınmış en geniş eserlerden biri olan *İmtâ'u'l-Esmâ'*⁶⁴¹ adlı eserinde Makrîzî,⁶⁴² *Tabakâtü'l-Kübrâ'*da İbn Sa'd⁶⁴³ hadisin taşıdığı kusurlara yönelik herhangi bir açıklama yapmadan Hz. Peygamber'in mescitte hacamat yaptığıının delili olarak bu hadise yer vermişlerdir.

⁶³⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlü*, Ankara-2009, VIII., Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 143.

⁶³⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs (Mukaddime)*, s. 280., 385., 473.; Cezâirî, *Tevcîhü'n-Nazar*, c. I., s. 441.

⁶³⁸ İbn Hacer, *İthâfü'l-Mehera*, c. IV., s. 608., no: 4730.

⁶³⁹ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, c. II., s. 20., no: 2018.

⁶⁴⁰ Cevrekânî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin b. Cafer, *el-Ebâtil ve'l-Menâkîr ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*, tahkik: Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyuvâî, Riyad-2002, IV. Baskı, Daru's-Samîî', c. II., s. 12-14.

⁶⁴¹ Eymen, Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, Ankara-2003, c. XXVII., s. 450.

⁶⁴² Makrîzî, Ebu'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir, *el-İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebîyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, tahkik: Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, Beyrut-1999, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. 10., s. 170.

⁶⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ'*, c. I., s. 343.

2. Galat ve tashîf üzere rivayet edilmesi sebebiyle Müslim'in tenkidine konu olan diğer bir rivayet şu şekildedir: حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ، ثنا قبيصة ، ثنا سفيان عن زيد بن أسلم عن عياض عن أبي سعيد قال : (كنا نورثه على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم يعني الجد).

Ebû Bekir b. Şeybe – Kabîsa – Süfyân – Zeyd b. Eslem – İyâz – Ebû Saîd: “Biz Hz. Peygamber (s) zamanında onu (dedeyi) mirasçı yapardık.” dedi.⁶⁴⁴ Müslim, Kabîsa'nın bu rivayette tashîf yaptığını söylemektedir. "كنا نؤديه على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم يعني في الطعام وغيره في زكاة الفطر" (Biz Hz. Peygamber zamanında gıda maddelerinden ve diğer şeylerden fitır sadakası verirdik) şeklindeki rivayet metni tashîfle yukarıdaki hale dönüştürülmüştür. Süfyân bu hadisi kıraat etmiş, ancak Kabîsa onun kıraatini anlamamış, bundan dolayı "نؤديه" fiili tashîf yapılarak "نورثه" şeklini almıştır. Sonra da bu fiile uygun olarak rivayetin son kısmı "يعني الجد" (dedeyi kastediyor) şeklinde bir manaya dönüştürmüştür.⁶⁴⁵

Önceki rivayette olduğu gibi burada da hem nokta değişimi hem de harf değişimi tashîf olarak adlandırılmış, galat kavramı da tashîf anlamında kullanılmıştır. Müslim'in çağdaşı olan Ebû Züra' er-Razî'nin bu imla yanlışını hata olarak anması da,⁶⁴⁶ o dönemde bu iki kavramın birbiri yerine kullanılabilmesinin işareti olarak görülmüştür.⁶⁴⁷ Bu rivayet hakkında yapılan değerlendirmelerin Müslim'in tenkitlerinden farkı yoktur. Kabîsa hakkında genel olarak cerh-tadil yönünden olumlu düşünülmeyle birlikte, Süfyân'dan naklettiği rivayetlerde hata ettiği, Müslim'in tenkit

⁶⁴⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 129.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. XVI., s. 266., hadis no: 31866.

⁶⁴⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 130.

⁶⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-Hadîs*, c. IV., s. 559., no: 1641.

⁶⁴⁷ Dayhan, Ahmet Tahir, *Hadislerde Tashîf ve Tahrîf* (basılmamış doktora tezi), İzmir-2005, s. 113.

ettiği bu rivayette de hatasının bulunduğu ve ona mütabaat eden kimsenin olmadığı gibi ifadelerle tenkit edilmiştir.⁶⁴⁸

2.4.2. İsnad ve Metinde Vehim

Hiz. Peygamber'in okuduğu nakledilen bir dua, metin ve isnadındaki hatalar nedeniyle Müslim'in tenkidine uğramıştır. *Kitâbü't-Temyîz*'de Ebû Bekir – Ebû Hâlid – Eymen (b. Nâbil) – Ebu'z-Zübeyr – Câbir⁶⁴⁹ isnadıyla nakledilen hadisin metni büyük ölçüde hazfedilmiş olduğundan, konunun daha iyi anlaşılması için aynı isnadla İbn Ebî Şeybe tarafından nakledilen metni buraya aktarmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقول : بسم الله ، وبالله ، التحيات لله ، والصلوات لله ، السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته ، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين ، أشهد أن لا إله إلا الله ، وأشهد أن محمدا عبده ورسوله ، أسأل الله الجنة ، وأعوذ بالله من النار.⁶⁵⁰

Müslim teşehhüde okunan duaya dair bu rivayetin sened ve metninin sâbit olmadığını, sâbit olan rivayetin birbirine mutabaatı bulunan Leys (b. Sa'd) ve Abdurrahman b. Humeyd rivayetleri olduğu görüşündedir.⁶⁵¹ Bu iki şahsın senedleri ve nakledilen hadis şu şekildedir:

1. Kuteybe – Leys – Ebu'z-Zübeyr – Tâvus / Saîd b. Cübeyr – İbn Abbas.⁶⁵²

⁶⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-Hadis*, c. IV., s. 559., no: 1641.; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, tahkik: Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut-1963, I. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, c. III., s. 383.; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, tahkik: Heyet, Riyad-1998, I. Baskı, Dâru'l-Âsime, Dâru'l-Ğays, c. VII., s. 500., no: 1533.

⁶⁴⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126.

⁶⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. III., s. 45., hadis no: 3006.

⁶⁵¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 126.

⁶⁵² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 127., 128.; *Salât*, 60.

2. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe – Yahya b. Âdem – Abdurrahman b. Humeyd – Ebu'z-Zübeyr – Tâvus – İbn Abbas.⁶⁵³

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعلمنا التشهد كما يعلمنا السورة من القرآن فكان يقول: «التحيات المباركات، الصلوات الطيبات لله، السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين، أشهد أن لا إله إلا الله، وأشهد أن محمدا رسول الله»⁶⁵⁴

Yukarıdaki hadis metninde altı çizili kısım Abdurrahman b. Humeyd ile Leys rivayetinin her ikisinde mevcuttur. Geri kalan kısım ise sadece Leys rivayetinde bulunmaktadır. Müslim'in Abdurrahman rivayetini nakletmesinin nedeni, isnadının Leys isnadıyla uyum içinde olduğunu ve Eymen rivayetine muhalefet ettiğini göstermek içindir. Zaten kendisi de Ebu'z-Zübeyr'in Tâvus'tan nakletme hususunda Leys ve Abdurrahman'ın ittifak içinde olduğunu söylemektedir. Ona göre Leys ve Abdurrahman rivayet konusunda Eymen'den daha sağlamdırlar.⁶⁵⁵ Anladığımız kadarıyla burada tenkit edilen sadece Tâvus'un isnaddan düşmesi değil, bununla birlikte hadisin İbn Abbas yerine Câbir'den nakledilmiş olmasıdır. Çünkü bu hadisi Ebu'z-Zübeyr tarikiyle nakledenlerin hepsi Tâvus aracılığıyla İbn Abbas'tan nakletmişlerdir. Yani Eymen bu rivayetin sadece metninde değil, senedinde de tek kalmıştır.

Müslim'in Eymen rivayetinde tenkit ettiği hususlardan biri de altını çizdiğimiz, hadisin başına ve sonuna yapılmış ziyâdelerdir. Müslim gerek Leys rivayetinde

⁶⁵³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 127., 128.; *Salât*, 61. Her iki rivayet rivayetin isnadı *Kitâbü't-Temyîz*'de iç içe geçmiş vaziyette olduğu için Müslim'in aynı şahıslardan naklettiği *Sahih*'teki isnadları buraya aldık.

⁶⁵⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 128. Dua kısmı *Kitâbü't-Temyîz*'de bulunmamaktadır. Müslim'in *Sahih*'inden naklettik.

⁶⁵⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 128.

gerekse Hz. Peygamber’den sahih olarak farklı şekillerde rivayet edilmiş teşehhüdlerin hiçbirinde Eymen’in rivayet ettiği hadiste bulunan ziyâdelerin yer almamasından yola çıkarak bu ziyâdelerin hatalı olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁶⁵⁶

Bu rivayet bağlamında Müslim’in yaptığı açıklamalardan ikisi dikkat çekmektedir. Birincisi isnadda vehmin (hatanın) ortaya çıkmasının doğrudan metni etkilemesidir. Buna göre Leys ve Abdurrahman’ın muhalefetiyle Eymen’in hıfzı konusunda vehmin ortaya çıkmasıyla, bu vehmin aynı zamanda metindeki ziyâdelerde de bulunduğu ve bu ziyâdelerin sâbit olmadığı da ortaya çıkmış olur. İkincisi hadise yapılan ziyâdelerin kimlerden kabul edileceği hususudur. Buna göre hıfzlarında fazla vehim olmayan hâfızların naklettikleri haberlerdeki ziyâde kabul edilebilir.⁶⁵⁷ Ravi Eymen’in hıfzında vehim bulunması sebebiyle naklettiği hadisin ziyâdetü’s-sika kapsamında mütalaa edilemeyeceği de açığa çıkmış olmaktadır.

İki önceki hadiste seneddeki ıskât vehimle aynı anlama gelmek üzere galat olarak isimlendirilmişti. Bu rivayette de seneddeki hata vehim olarak isimlendirilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz galat ile vehim tabirlerinin aynı anlama gelişi bu iki hadisle tekrarlanmış olmaktadır. Bir önceki rivayette tashîfin aynı zamanda galat, burada ise vehim olarak isimlendirilmesi de bu hususu teyit etmektedir. Görüleceği üzere hadisin metin ya da senedinde yapılan farklı hatalar Müslim tarafından aynı kavramlarla ifade edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Eymen rivayetini Hâkim dışında sahih kabul eden kimse yoktur. O, Eymen’in sika olduğunu, Buhârî’nin onunla ihticâc ettiğini,

⁶⁵⁶ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 128.

⁶⁵⁷ Müslim, *Kitâbü’t-Temyîz (M)*, s. 128.

Eymen – Ebu’z-Zübeyr – Câbir şeklinde sonrasında farklılaşan isnadla naklettiği bu hadisin Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu söylemektedir. Zehebî de Eymen’i sika kabul etmektedir.⁶⁵⁸ Hâkim haricinde hadis hakkında görüş belirtenlerin söyledikleri Müslim’in ifadeleriyle uyum içindedir. Tirmizî, Buhârî’den naklederek Eymen – Ebu’z-Zübeyr – Câbir şeklindeki isnadın hatalı, hadisin gayru mahfuz, Leys ve Abdurrahman rivayetlerinin ise sahih olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁹ Nesâî, Dârekutnî, Beyhakî, İbn Hacer gibi şahıslarında benzer görüşte oldukları söylenebilir.⁶⁶⁰

İmam Şafî’nin Eymen rivayetinde muhaddislere nazaran daha müsamahalı olduğunu görmekteyiz. O, Hz. Peygamber’in teşehhüdü bazen topluluklara bazen de tek tek fertlere öğretmesinden şöyle bir sonuca varmaktadır: Teşehhüd zikirdir. Bundan dolayı Hz. Peygamber’den bu duayı ezberleyenlerin, manası farklılaşmayacak şekilde değişik lafızlarla ezberlemeleri, lafızlarında ziyâde veya farklılık olsa da Hz. Peygamber’in onları ezberledikleri şekilde bırakması, dolayısıyla nakledilen rivayetlerin hepsinin sabit olması ihtimal dâhilindedir. İbn Abbas’ın rivayet ettiği teşehhüdü tercih eden Şafî, bu hususta Eymen’in kendine ait isnadla naklettiği hadisi Kûfeliler ve Basralıların rivayetlerinden farklı görmemektedir.⁶⁶¹ Farklı şahısların rivayet ettiği lafız farklılıkları bulunan teşehhüdü İbn Hacer’den ihtisar ederek aktaran Leknevî de, merfû ve mevkuf olarak nakledilen teşehhüdülerin bu konuda genişlik bulunduğu delalet eden bir güzellik olduğunu düşünmektedir.⁶⁶²

⁶⁵⁸ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, c. I., s. 399., no: 983., 984.

⁶⁵⁹ Tirmizî, *İlelü’l-Kebîr*, c. I., s. 72., no: 105.

⁶⁶⁰ Nesâî, *Teşehhüd*, 45.; Dârekutnî, *el-İlelü’l-Vâride*, c. XIII., s. 343., no: 3222.; Beyhakî, *es-Sünenü’s-Sağîr*, c. I., s. 172., no: 443.; İbn Hacer, *Telhîsü’l-Habîr*, c. I., s. 637., no: 411.

⁶⁶¹ Şafî, *İhtilâfü’l-Hadîs*, c. VIII., s. 600.

⁶⁶² Leknevî, *et-Ta’liku’l-Mümecced*, c. I., s. 471.

2.4.3. İsnad ve Metinde Hata

Müslim'in tenkit ettiği rivayetlerden biri de bilinen şeklinden farklı lafızlarla rivayet edilmiş olan meşhur Cibril hadisidir. Bu hadisi pek çok sahabî rivayet etmiştir.⁶⁶³ *Kitâbü't-Temyîz*'de İbn Ömer'in Hz. Ömer'den naklettiği rivayet sahih kabul edilerek problem teşkil ettiği düşünülen rivayet karşısına yerleştirilmiştir. Bu rivayette Cibril'in Hz. Peygamber'e sorduğu sorulardan biri "ما الإسلام" (İslam nedir?) şeklindedir.⁶⁶⁴ Müslim'in tenkit ettiği rivayette ise bu soru "ما شرائع الإسلام" (İslam'ın şerâi', alametleri nedir?) olup, hadisi rivayet eden kişi Hz. Ömer değil, oğlu Abdullah'tır. "Sahih Olarak Nakledilmeyen, İsnad ve Metninde Nakleden Kişinin Hata Ettiği Haberlerden" şeklindeki başlıktan sonra şu isnadlara yer verilmiştir:

1. Ebû Sinân (Saîd b. Sinân) – Alkame b. Mersed – İbn Büreyde.⁶⁶⁵
2. Ebû Avâne – Atâ' b. es-Sâib – Muhârib b. Disâr / Alkame / Hüseyin b. el-Hasen – İbn Büreyde.⁶⁶⁶
3. Süfyân – Alkame.⁶⁶⁷
4. Şerîk – Hüseyin b. el-Hasen – İbn Büreyde.⁶⁶⁸

---

⁶⁶³ Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (doktora tezi), Ankara-2005, s. 182.

⁶⁶⁴ Ahmed, *Müsned*, c. I., s. 434., 436., hadis no: 367.

⁶⁶⁵ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 152.; Beyhakî, *el-İtikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîlî'r-Reşâd alâ Mezbebi's-Selef ve Ashâbi'l-Hadis*, s. 134., (Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi*, s. 134'ten naklen)

⁶⁶⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 152.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII., s. 516., hadis no: 14915.; c. XV., s. 626., hadis no: 31068. Burada yer alan isnad şu şekildedir: İbn Fudayl - Atâ' b. es-Sâib – Muhârib b. Disâr – İbn Büreyde – İbn Ömer. Diğer isnadları herhangi bir kaynaktan bulamadık.

⁶⁶⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 153.; Ahmed, *Müsned*, c. I., s. 439-440., hadis no: 374.

⁶⁶⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 153. Bu isnadı *Kitâbü't-Temyîz* haricinde herhangi bir kaynaktan bulamadık.

Müslim'in ifadelerinden anladığımıza göre yukarıdaki isnadlar Kûfelilere ait olup, Cibril'in sorduğu soruları Hz. Ömer yerine İbn Ömer'den nakletmeleri sebebiyle isnadlardaki şahıslar vehmetmişlerdir. Müslim, İbn Ömer'in bu olay esnasında orada bulunmadığını, Hz. Ömer'in orada olup İbn Ömer'in bu hadisi babasından naklettiğini söylemektedir. Ona göre İbn Ömer bu olaya şahit olsaydı bunu babasından nakletmesi caiz olmazdı. Müslim bu söylediklerinin delili olarak Kehmes / Matar el-Verrâk / Osman b. Ğıyâs / Süleyman et-Teymî – Yahya (b. Ya'mer) – İbn Ömer – Hz. Ömer isnadlarına yer vermektedir.⁶⁶⁹ Görüldüğü gibi bu isnadlarda Hz. Ömer bulunmaktadır; İbn Ömer de babasından nakletmiştir. Bu isnadların Basralılar'a ait olduğunu söyleyen Müslim, onların senedinde ziyâde olarak Hz. Ömer'in bulunmasından dolayı, Kûfeliler'den daha sağlam oldukları, daha iyi hıfz ettikleri kanaatine sahip olmuştur. Müslim'in Basralılar'ın senedlerini kabul etmek için tuhaf bir kıyas yaptığına şahit olmaktayız. O, hâfız olan ve ziyâde yapanların hadisinin geçerli olduğunu, bunların başkasının ezberlemediği, aklında tutmadığı şeyi aklında tutan, ezberleyen şahit manasında olduğunu söylemektedir. Ona göre hıfz nisyana galiptir. Dolayısıyla ziyade yapanların, yani Basralılar'ın hadisi geçerlidir.⁶⁷⁰ İbn Receb el-Hanbelî bu kıyasın iyi bir kıyas olmadığı, bunu kabul etmenin şahitlikte olduğu gibi her sikanın yaptığı ziyadenin kabul edilmesini gerektireceğini, hâlbuki ne Müslim'e ne de muhaddislere ait böyle bir görüşün olmadığını söyleyerek Müslim'in yaptığı kıyası tenkit etmiştir.⁶⁷¹

Müslim'in ele aldığı hususlardan biri de hadis metnine yapılan ziyadedir. Yukarıdaki 1 no'lu isnadla nakledilen hadiste Cibril'in sorusu olarak "شرائع الإسلام"

⁶⁶⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 153.; İmân, 1., 2., 3. Süleyman et-Teymî rivayeti için bkz., İbn Hibbân, *Sahîh*, c. I., s. 397-399., hadis no: 173.

⁶⁷⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 155.

⁶⁷¹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, c. I., s. 217.

ifadesinin yer aldığını söyleyen Müslim, bu ziyâdenin uydurma (زيادة مختلفة) olduğu kanaatindedir. Ona göre bu ziyadeyi Numan b. Sâbit (Ebû Hanîfe), Saîd b. Sinan (Ebû Sinân) ve onlar gibi ircâ görüşünde olanlar hadise eklemiştir. Yapılan ziyade ile bu şahısların, iman konusundaki görüşlerini bu hadise doğrulamak, onaylatmak istedikleri Müslim tarafından dile getirilen iddialardandır. Ona göre ircâ itikadı, bu şahısların sözlerindeki zayıflığı arttırmış, onları haktan uzaklaştırmıştır. Müslim, Cibril hadisine ziyâde yapıldığını, Süfyân ve Atâ' b. es-Sâib'in Alkame'den (yukarıdaki 2 ve 3 no'lu isnadlar) naklettikleri rivayetler ile isnaddaki hatayı göstermek için delil olarak sunulan yukarıdaki şahısların ve diğer hâfizlerin hiçbirinin rivayetinde "شرايع" kelimesinin bulunmaması ile delillendirmektedir.⁶⁷² Görüldüğü gibi Müslim, Ebû Hanîfe'nin içinde bulunduğu herhangi bir isnada ya da naklettiği herhangi bir hadise yer vermediği gibi, diğer isnadlarla rivayet edilmiş herhangi bir hadis metni de nakletmiş değildir.

Hadisi değerlendirmeye geçmeden önce, Müslim'in Ebû Hânife hakkındaki açıklamaları üzerinde durmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. *el-Künâ ve'l-Esmâ* adlı eserinde Ebu Hanîfe hakkında kullandığı "rey sahibi, muzdaribü'l-hadîs ve sahîh hadisleri çok olmayan"⁶⁷³ ifadeleriyle kıyaslayınca Müslim'in, *Kitâbü't-Temyîz*'deki ifadelerinin oldukça sert olduğu gözükmektedir. Bu eserde kullanılan ifadelerden Ebû Hanîfe'nin kendi görüşünü desteklemek amacıyla kasten hadis uydurmuş olduğu sonucu çıkmaktadır.⁶⁷⁴ Müslim'in de içerisinde bulunduğu muhaddisler Ebû Hanîfe'yi cerh etmişler, hadis ilmi bakımından durumunun pek de iç açıcı olmadığını söyleyerek

⁶⁷² Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 156.

⁶⁷³ Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, c. I., s. 286., no: 963.

⁶⁷⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 156.

rivayetlerinin kabul edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁷⁵ Ebû Hanîfe hakkında ileri sürülen bu iddiaların taassuptan kaynaklandığı⁶⁷⁶ ve onun yalanla itham edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁷⁷ Onun hakkında ileri sürülen bu ithamların, bizzat Ebû Hanîfe'nin kendi döneminden beri – şu veya bu ölçüde – süregelen ve vâkıya aykırı da olsa, muhaddislerin bir kısmı arasında yayılan ve kökleşen yanlış algılamaların etkisini yansıttığını düşünmekteyiz. Müslim'in de bu etkiden kurtulamadığı anlaşılmaktadır.

Müslim'in Ebû Hanîfe hakkında *Kitâbü't-Temyîz*'de ileri sürdüğü ircâ iddiası da pek makul gözükmemektedir. Çünkü Ebû Hanîfe'nin akaid risalelerinde ircâ terimi, günah işleyenlerin akıbetini ilâhî iradeye havale etme anlamında kullanılmıştır. Mezhepler tarihi kaynaklarında tarifi yapılan ve iman eden kişiye günah işlemenin hiçbir zarar vermediğini temel görüş olarak benimseyen Mürcie ile bir ilgisi yoktur.⁶⁷⁸ Yani onun ircâ düşüncesi cerhi gerektiren bir sebep değildir. Ebû Hanîfe hakkındaki ircâ ithamının da mezhep taassubundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁹ Zehebî içinde Ebû Hanîfe'nin de bulunduğu pekçok şahsa yapılan bu ithamı reddetmekte, büyük âlimlerin çoğunun ircâ anlayışını benimsediğini söylemektedir.⁶⁸⁰ Dolayısıyla Müslim'in Ebû Hanîfe hakkında “uydurma bir ziyâdeyi hadise ekledi” şeklindeki ifadesi ile ircâ görüşünü ona nispet ederek cerhetmesinin hatalı olduğunu söyleyebiliriz.

---

⁶⁷⁵ Geniş bilgi için bkz., Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, III. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara-2010, s. 270-310.

⁶⁷⁶ Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 313.

⁶⁷⁷ Zehebî, *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen*, s. 45., (Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı* s. 268'den naklen)

⁶⁷⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, İstanbul-1994, c. X., s. 142., 143.

⁶⁷⁹ Polat, Salahattin, “Cerh ve Ta'dilde Öznellik Sorunu”, *Hadis Araştırmaları –Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum* – V. Baskı, İstanbul-2014, İnsan Yay., s. 67-69.

⁶⁸⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, c. IV., s. 99., no: 8470.

Cibril hadisinin yer aldığı kaynakların hemen hepsinde lafız farklılıkları söz konusudur.⁶⁸¹ Biz bu lafız farklılıklarına temas etmeden sadece Müslim'in tenkit ettiği hususları değerlendirmeye çalışacağız. Daha önce incelediğimiz bazı rivayetlerde olduğu gibi burada da hata, vehim, ziyade, inkıtâ' lafızlarının aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Müslim'in bu hadis bağlamında yaptığı değerlendirmelerde dikkat çeken diğer bir husus, hatalı olduğu söylenerek tenkit edilen bir isnadın, daha sonra metin değerlendirmesi yapılırken delil olarak kullanılmasıdır. Cibril hadisinin İbn Ömer'den nakledilmesinin hata olduğu söyleyen Müslim, Süfyân – Alkame (3 no'lu sened) şeklinde hazf ile eserine aldığı senedin Kûfeliler'e ait olduğunu söyleyerek vehmedilen senedlerden olduğunu söylemektedir. Ancak metindeki hataya dair açıklama yapılırken "شرائع" kelimesinin bulunmadığı belirtilerek aynı şahısların naklettiği hadis delil olabilmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Süfyân – Alkame şeklindeki isnadın müntehâsı İbn Ömer'dir ve "شرائع" kelimesi bu hadiste bulunmamaktadır. Her ne kadar hadis metni Müslim'in söyledikleriyle uyum içinde olsa da isnadı hatalı kabul edilen hadis metninin delil olarak kullanılması ilginçtir. Bu durumun Müslim'in bu rivayet bağlamındaki tenakuzlarından olduğunu düşünmekteyiz. Aynı durum 2 numara ile verilen isnadlar arasında yer alan Atâ' b. es-Sâib – Alkame isnadı için de söz konusu olmakla birlikte, bu isnad ile Cibril hadisinin nakledildiğini tespit edebilmiş değiliz.

Ebû Hanîfe ile aynı ithama maruz kalan Ebû Sinân'a ait isnad (1 no'lu) Beyhakî'nin *el-İtikad ve'l-Hidâye* adlı eserinde bulunmakla birlikte, Müslim'in tenkit ettiği hususun metinden hazfedilmesi sebebiyle değerlendirme imkânımız

---

⁶⁸¹ Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibril Hadîsi*, s. 182-187.

bulunmamaktadır.⁶⁸² Tenkide konu olan hususların her ikisinin de bulunduğu rivayet, Ebû Hanîfe - Alkame – Yahya b. Ya’mer – İbn Ömer şeklindeki isnad ile *el-Fıkhü'l-Ebsat* ve Ebû Hanîfe'den nakleden hadisleri ihtiva eden *el-Müsned*'de yer almaktadır. Bu eserlerde yer alan rivayetlerde Cibril'in sorduğu soru olarak “İslam” yerine “şerâi’u'l-İslam” terkibi geçmekte ve İbn Ömer'den nakledilmektedir. ⁶⁸³ Müslim *Kitâbü't-Temyîz*'de her ne kadar açıkça ifade etmese de aslında tenkit ettiği rivayetin Ebû Hanîfe'nin naklettiği rivayet olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü eleştirilen her iki durum senedinde Ebû Hanîfe'nin yer aldığı rivayette bulunmaktadır.

İbn Ömer'den nakledilen ve metninde "شرائع" lafzı bulunan rivayetin sahihlik bakımından değerlendirilmesinde iki farklı yaklaşım söz konusudur. Genel olarak Müslim'le aynı kanaati paylaşan muhaddisler, Cibril hadisinin İbn Ömer'den nakledilmesinin ve metindeki "شرائع" lafzının hatalı olduğunu düşünmektedirler. Buna mukabil Hanefî – Maturîdî çizgisinde olanlar bu rivayeti sahih olarak kabul etmektedirler.

Tirmizî, Cibril hadisinin İbn Ömer'den de nakledildiğini, ancak sahih olanın Hz. Ömer'den nakledilen rivayet olduğunu söylemektedir.⁶⁸⁴ Ebû Zura' er-Râzî, Ebû Hanîfe'den aslı olmayan hadisler zikredildiği, Cibril hadisinin de bunlardan olduğu ayrıca "شرائع" lafzının da Ebû Sinân ve Ebû Hanîfe tarafından hadise eklendiği

---

⁶⁸² Beyhakî, *el-İtikâd ve'l-Hidâye*, s. 134., (Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibril Hadisi*, s. 134'ten naklen)

⁶⁸³ Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), çev. Mustafa Öz, V. Baskı, İstanbul-2009, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., s. 35., 36.; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, tahkik: Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad-1994, I. Baskı, Mektebetü'l-Kevser, s. 151., 152.

⁶⁸⁴ Tirmizî, *İman*, 4.

kanaatindedir.⁶⁸⁵ Bu ziyâdenin hadis münekkitlerine göre sahih olmadığı İbn Receb el-Hanbelî⁶⁸⁶ ve İbn Hacer el-Heytemî tarafından da dile getirilmiştir.⁶⁸⁷ İbn Hibbân ise İbn Ömer'in bu olaya hem kendisinin şahit olduğunu hem de babasından duyarak ona göre naklettiğini söylese de,⁶⁸⁸ bu durum İbn Ömer'den nakledilenlerle İbn Ömer – Hz. Ömer kanalıyla gelen rivayetleri uzlaştırma çabası olarak yorumlanmıştır.⁶⁸⁹ *el-Fıkhü'l-Ebsat* ve *el-Müsned*' adlı eserlerde "شرائع" lafzıyla İbn Ömer'den nakledilen Cibril hadisinin de Alkame ile Yahya arasındaki bir ravinin düşmesi sebebiyle munkatı olduğu söylenmiştir.⁶⁹⁰

İman ile İslam'ın aynı şeyler olduğunu ispat sadedinde bu rivayeti ele alan Mâturîdî'nin yaptığı değerlendirmelerden metninde şerâî' lafzı bulunan İbn Ömer rivayetini sahih kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre "İslam nedir?" lafzıyla bu hadisi nakleden sahabî ravi ya da sonraki ravilerden biri "şerâî" lafzını duymamış olmalıdır. Ya da ravi müslüman olmakla mü'min olmak arasında herhangi bir fark olmadığını bildiğinden "şerâî" lafzını zikretmeye gerek duymamıştır.⁶⁹¹ Müslim'in bu rivayeti ziyâdetü's-sika kapsamında mütalaa etmeyeceği aşikârdır. Çünkü senedinde adalet ve zabtı zedeleyen çeşitli kusurlarla itham ettiği Ebû Hanîfe bulunmaktadır. Ancak kelamcı Ebu'l-Muî'n en-Nesefî, Maturîdî'den aktararak, hadisteki ziyâde lafzı

⁶⁸⁵ Ebû Zura', *ed-Duafâ ve Ecvibetü'r-Râzî alâ Suâlâtü'l-Berzâi*, s. 720-722., (Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi*, s. 69'dan naklen). Ancak bu eserde ziyadenin "iman" kelimesine yapıldığından bahsedilmektedir.

⁶⁸⁶ İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm*, c. I., s. 151.

⁶⁸⁷ Heytemî, Ebu'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer, *el-Fethu'l-Mübîn bi Şerhi'l-Erbain*, haz. Ahmed Câsim Muhammed el-Muhammed vd., Cidde-2008, I. Baskı, Dâru'l-Minhâc, s. 145.

⁶⁸⁸ İbn Hibbân, *Sahih*, c. IV., 96.; X., s. 41., 42.

⁶⁸⁹ Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi*, s. 67. (45 no'lu dipnot)

⁶⁹⁰ Tatlı, *age*, s. 67., 68.

⁶⁹¹ Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmûd, *et-Tevhîd*, tahkik: Fethullah Huleyf, İskenderiye-t.y., Dâru'l-Câmiâtü'l-Mısriyye, s. 396., 397.; Nesefî, Ebu'l-Muî'n Meymûn b. Muhammed, *Tabıratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, tahkik: Hüseyin Atay vd., Ankara-2003, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., c. II., s. 430.

ravilerden birinin işitmediğine hamletmenin, kasten bu ziyadenin yapılmasına hamletmekten daha evlâ olduğunu söylemektedir. Çünkü bu hadisin senedindeki ravilerin adil olmaları onlardan kasten ziyâde yapmalarını nefyeder; ancak işitmemiş olmalarını onlardan nefyetmez.⁶⁹² Açıklamalarından Nesefî'nin, bu rivayetin ziyâdetü's-sika kapsamında değerlendirilmesini mümkün gördüğünü söyleyebiliriz.

Ukaylî, Cerrâh b. Dahhâk'ın Ebû Hanîfe'ye bu rivayette mutabaatının olduğunu söylemekte, ancak her ikisini de Mürçî olmakla itham etmektedir.⁶⁹³ Dolayısıyla onun bu rivayeti sahih olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır. Süfyân Sevrî'nin de bu rivayette Ebû Hanîfe'ye mutabaatı olduğu söylense de⁶⁹⁴ bunun sadece senedde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Alkame'den bu hadisi nakleden Süfyân'ın rivayetlerinde şerâî' lafzı bulunmamaktadır.⁶⁹⁵ Metninin büyük bir kısmını hazfederek Süfyân isnadıyla bu rivayeti nakleden Ebû Dâvud, akabinde Alkame'nin mürçî olduğunu söylemektedir.⁶⁹⁶ Hem Süfyân hem de Ebû Hânîfe'nin farklı lafızlarla bu hadisi Alkame'den nakletmesi, onun bu rivayeti iki farklı şekilde de rivayet etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Buna göre Alkame'den rivayet eden Ebû Hanîfe şerâî' lafzı ile, Süfyân ise şerâî' lafzı olmadan nakletmiş olmaktadır.⁶⁹⁷

2. *Kitâbü't-Temyîz*'de mîkâtla ilgili bazı rivayetler de sened ve metin yönünden değerlendirilmiştir. Çalışmamızın başından beri incelediğimiz rivayetlere göre Müslim'in mîkât sınırlarını tayin eden rivayetleri daha geniş bir şekilde ele aldığını

⁶⁹² Nesefî, *Tabıratü'l-Edille*, c. II., s. 430.

⁶⁹³ Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, tahkik: Abdülmü'tî Emîn Kala'cî, Beyrut-1984, I. Baskı, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, , c. III., s. 8.

⁶⁹⁴ Ebû Nuaym, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, s. 153.

⁶⁹⁵ Ahmed, *Müsned*, c. I., s. 439-440., hadis no: 374., 375.

⁶⁹⁶ Ebû Dâvud, *Sünnet*, 17.

⁶⁹⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 155. (Muh. Notu)

görmekteyiz. Aralarında muhalefetin bulunduğu farklı rivayetlerin, birkaçı dışında metinleri hazfedilmiş, sadece senedlerine yer verilerek bunlar üzerinden sened ve metin tenkidi yapılarak sonuca gidilmiştir. Eser üzerindeki tasarrufât sebebiyle anlaşılması iyice zorlaşan bu bölümde, eseri ihtisar/istinsah edenin Müslim'in görüşlerini özetleyen cümleleri de bulunmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için, *Kitâbü't-Temyîz*'de sahih olanlarla illetli olanların karışık halde verildiği senedleri, hazfedilen metinlerinin muhtevalarına göre gruplandırarak ele almanın uygun olacağını düşünmekteyiz.

ثنا إسحاق ، أنا عبد الرزاق قال : سمعت مالكا يقول : (وقت رسول الله صلى الله عليه وسلم لأهل العراق قرنا . فقلت : من حدثك هذا يا أبا عبد الله؟ قال : أخبرني نافع عن ابن عمر . فحدثت به معمرا فقال : قد رأيت أيوب دار مرة إلى قرن فأحرم منها . قال عبد الرزاق : وأخبرني بعض أهل المدينة أن مالكا بأخرة محاه من كتابه.⁶⁹⁸

Müslim'e göre bu rivayette Abdurrezzâk'ın hatası vardır. Iraklılar için Karn denilen yerin mîkât olarak belirlendiği bilgisi yanlıştır. Çünkü aynı hadis İbn Abbas'tan;⁶⁹⁹ Mâlik,⁷⁰⁰ Leys b. Sa'd,⁷⁰¹ Haccâc, Dahhâk, İbn Avn, Yahya b. Saîd,⁷⁰² İbn Cüreyc⁷⁰³ gibi şahıslar tarafından Nâfi' – İbn Ömer isnadıyla; Sâlim,⁷⁰⁴ Abdullah b. Dînar⁷⁰⁵ ve Sadaka b. Yesâr⁷⁰⁶ aracılığıyla İbn Ömer'den nakledilmiştir ki, bu rivayetlerin hepsinde “Medine halkı için Zü'l-huleyfe, Şamlılar için Cuhfe, Necd ehli

⁶⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, tahkik: Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî vd., Kahire-1995, Dâru'l-Harameyn, c. VIII., s. 105., hadis no: 8109.

⁶⁹⁹ Müslim, *Hac*, 11., 12.; Buhârî, *Hac*, 7., 9.

⁷⁰⁰ Müslim, *Hac*, 13.

⁷⁰¹ Buhârî, *İlim*, 52.

⁷⁰² Ahmed, *Müsned*, c. VIII., s. 23., hadis no: 4455. Bu rivayette İbn Avn ve Yahya b. Saîd senedleri birlikte bulunmaktadır. Haccâc ve Dahhâk'ın bu hadisi naklettiği *Kitâbü't-Temyîz*'de söylenmişse de biz bu şahısların rivayetlerini kaynaklarda bulamadık.

⁷⁰³ Ahmed, *Müsned*, c. IX., s. 94., hadis no: 5070.

⁷⁰⁴ Müslim, *Hac*, 14.; Buhârî, *Hac*, 10.

⁷⁰⁵ Müslim, *Hac*, 15.

⁷⁰⁶ Ahmed, *Müsned*, c. VIII., s. 190., hadis no: 4584.; c. X., s. 449., hadis no: 6390.

için Karn” adındaki yerlerin Hz. Peygamber tarafından mîkât olarak belirlendiği ifade edilmektedir.⁷⁰⁷ İbn Ömer, Yemenliler için Yelemlem’in mîkât olarak belirlenişini Hz. Peygamber’den duymadığını, kendisine başkalarının bildirdiğini ifade etmiştir. İbn Abbas rivayetlerinde ise bu dört mîkât yerinin Hz. Peygamber tarafından belirlendiği açıkça belirtilmiştir.

Müslim, İbn Abbas’ın naklettiği rivayetlerde yanlış anlaşılma ihtimali olan bir noktaya da dikkat çekmektedir. *Sahîh-i Müslim*’de de rivayet edilen bu hadisin sonunda, hadis metniyle arasında fasıla olmaksızın, söylenen kişinin Hz. Peygamber mi İbn Abbas mı olduğuna dair açıklama yapılmadan "فهن لهن ولمن أتى عليهن..." (mîkât mahalleri orada oturan ve uzak yerlerden oraya gelenler için) ifadesi yer almıştır.⁷⁰⁸ Matbû hadis eserlerinde Hz. Peygamber’e ait olarak gösterilen bu ifadenin ona değil, İbn Abbas’a ait olduğu Müslim tarafından ifade edilmektedir.⁷⁰⁹

Görüldüğü gibi Abdurrezzâk rivayetinde Karn denilen yerin Iraklılar için, İbn Ömer ve İbn Abbas’ın naklettiği rivayetlerde ise Necd halkı için mîkât mahalli olarak belirlendiği rivayet edilmiştir. Müslim sâbit, sahih ve mahfuz olanın İbn Ömer ve İbn Abbas’ın rivayetleri olduğunu ifade etmektedir.⁷¹⁰ Dolayısıyla Abdurrezzâk’ın naklettiği rivayetin şaz olduğu anlaşılmaktadır. Necd halkı yerine Iraklılar için Karn’ın mîkât oluşunu ifade eden lafız, metindeki hatadır. Başlıkta hadisin senedinde de hata olduğu ifade edilmişse de Müslim, buna yönelik herhangi bir açıklama yapmamıştır. Kanaatimizce Abdurrezzâk’ın diğer ravilere muhalefet ederek teferrüd etmesi

⁷⁰⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 185., 186.

⁷⁰⁸ Müslim, *Hac*, 11., 12.

⁷⁰⁹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 187.

⁷¹⁰ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 187.

seneddeki hatayı oluşturmaktadır. Müslim'in tenkit ettiği bu rivayetin Mâlik'in garâibinden olduğu da söylenmiştir.⁷¹¹

Karn'ın Necdliler için belirlendiğini naklettiği rivayetlerle ispat etmeye çalışan Müslim, Irak halkı için Zâturk adındaki yerin mîkât olduğunu söylemektedir. Rivayetlerde burayı mîkât olarak belirleyen kim olduğu hususunda farklı bilgiler yer almaktadır. *Kitâbü't-Temyîz*'de bu rivayetlerin bir kısmı ele alınarak tartışılmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki isnadlar Müslim tarafından nakledilerek değerlendirilmiştir:

1. Ubeydullah – Nâfi - [İbn Ömer]. [Bu rivayette Zaturk'ı mîkât olarak belirleyen kişinin Hz. Ömer olduğu ifade edilmiştir.]⁷¹²

2. [İbn Cüreyc] - Ebu'z- Zübeyr – Câbir.⁷¹³

3. Haccâc b. Ertâ – Atâ' – Câbir.⁷¹⁴

4. İbn Cüreyc – Atâ' – Hz. Peygamber (s).⁷¹⁵

5. [Hişâm b. Bührâm - Muâfâ b. İmrân – Eflah] - Kasım – Hz. Aişe. [2, 3, 4, 5, no'lu isnadlarla nakledilen rivayetlerde Zâturk'ı mîkât olarak belirleyen kişinin Hz. Peygamber olduğu ifade edilmiştir.]⁷¹⁶

Müslim 1 no'lu isnad ile nakledilen rivayeti sahih olarak kabul etmiş ve Zâturk'ı mîkât olarak belirleyen kişinin Hz. Ömer olduğunu söylemiştir. Ona göre bu mîkâtı

⁷¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. III., s. 389.

⁷¹² Buhârî, *Hac*, 13.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII., s. 369., hadis no: 14270.

⁷¹³ Müslim, *Hac*, 18.

⁷¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII., s. 366., hadis no: 14265.

⁷¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. VIII., s. 369., hadis no: 14268.

⁷¹⁶ Ebû Dâvud, *Menâsik*, 8.

Hz. Peygamber'in belirlediğini nakleden rivayetlerin hiçbiri sâbit değildir. 2 no'lu isnadla nakledilen hadis de bunlardandır.⁷¹⁷ Bu hadisi Câbir'den rivayet eden Ebu'z-Zübeyr "أحسبه رفع إلى النبي" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Şüphe içeren bu ifade sebebiyle Müslim bu hadisi merfû olarak kabul etmeyip tenkit etmiş olmalıdır. Anlayabildiğimiz kadarıyla Müslim 5 no'lu isnadı Hişâm b. Bührâm sebebiyle tenkit etmektedir. Çünkü bu şahsın teferrüd ettiğinde rivayetinin kabul edilemeyeceği Müslim tarafından ifade edilmiştir.⁷¹⁸ 3 ve 4 no'lu senedler hakkında ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır. 3 no'lu senedin ravi Haccâc'ın zayıf,⁷¹⁹ 4 no'lu senedin ise mürsel olması sebebiyle kabul edilmemiş olması muhtemeldir.

6. [Yezîd b. Ebî Ziyâd] - Muhammed b. Ali – İbn Abbas. [Bu rivayette Hz. Peygamber'in Akîk denilen yeri Meşrîk ehli için mîkât olarak belirlediği nakledilmiştir.]⁷²⁰

Müslim, Yezîd'in hıfzının zayıflığı sebebiyle, teferrüd ettiğinde rivayetiyle ihticâc edilmediğini ve âlimlerin onun rivayetinden sakındıklarını söylemektedir. Ayrıca Muhammed b. Ali ile İbn Abbas arasında hadis rivayeti için gerekli olan semâ, likâ, görme gibi unsurların hiçbiri vuku bulmamıştır.⁷²¹

7. Meymûn b. Mihrân – İbn Ömer. [Bu rivayette Hz. Peygamber tarafından Karn'ın Tâifliler için mîkât olarak belirlendiği ifade edilmiştir.]⁷²²

⁷¹⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 188.

⁷¹⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 188.

⁷¹⁹ Vellevî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa, *Şerhu Süneni İbn Mâce (Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ)*, Mekke-2003, I. Baskı, Dâru Âl Bürûm, c. XXIV., s. 9.

⁷²⁰ Ebû Dâvud, *Menâsik*, 8.; Tirmizî, *Hac*, 17.

⁷²¹ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 188., 189.

⁷²² Tahâvî, *Şerhu Meâ'ni'l-Âsâr*, c. II., s. 119., no: 3529.

Müslim, Meymûn b. Mihrân'ın İbn Ömer'den hadis işitmediğini söylemektedir. Meymûn rivayetine muhalif olarak Hz. Peygamber'in Necd halkı için Karn'ı mîkât olarak belirlediğini İbn Ömer'den nakleden Sâlim, Nâfi, Abdullah b. Dînâr gibi şahısların rivayetleri sahihtir. Dolayısıyla Meymûn rivayetinin hatalı olduğu anlaşılmaktadır.⁷²³

Mîkâtla ilgili Müslim'in açıklamalarına yer verdiğimiz yukarıda rivayetler hakkında sahih-zayıf olma bakımında pekçok yorum yapılmıştır. Bu hususta Müslim'le aynı kanaati paylaşanlar olduğu gibi, tam tersi düşününler de bulunmaktadır. Özellikle Zâturk'ı mîkât olarak belirleyen kim olduğu hususu epeyce tartışılmıştır. Bir grup burasının Hz. Peygamber'in sözü ile mîkât olarak belirlendiğini, diğer bir grup ise Hz. Peygamber zamanında Irak'ta müslüman bulunmaması gibi çeşitli karineler ileri sürerek Zâturk'ın Hz. Ömer'in içtihadı ile mîkât olduğunu kabul etmiştir. Yukarıda naklettiğimiz farklı bilgileri ihtiva eden rivayetlerden hangisi sahih kabul edilmişse, ona göre bu belirlemeyi yapan kişi de farklılaşmıştır.⁷²⁴

İmam Şafî ve Mâlik, Zâturk'ın Hz. Peygamber'in belirlemesi ile yani nasla değil, icmâ yoluyla tespit edildiğini söylemişlerdir. Hanefî ve Hanbelî fakihleriyle Şafî fakihlerinin çoğunluğu ise söz konusu belirlemenin nasla sabit olduğu kanaatindedirler.⁷²⁵

---

⁷²³ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 189.

⁷²⁴ Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz., İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. III., s. 387-391.; Vellevî, *Zahîratü'l-Ukbâ*, c. XXIV., s. 5-12.; Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara-2008, V. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 399., 400.

⁷²⁵ Ögüt, Salim, "Mîkât", *DİA*, İstanbul-2005, c. XXX., s. 48., 49.

2.4.4. İsnad ve Metinde Muhalefet

صاحب ثنا محمد بن المثنى ، ثنا معدى بن سليمان أبو سليمان صاحب الطعام قال : سمعت محمد بن عجلان يذكر عن أبيه عن أبي هريرة قال : (من أتى جنازة فانصرف عليها إلى أهلها كان له قيراط ، فإذا شيعها كان له قيراط ، فإذا صلى عليها كان له قيراط ، فإذا جلس حتى يقضى قضاؤها كان له قيراط ، وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : والقيراط مثل جبل أحد أو أعظم من جبل أحد).

Muhammed b. el-Müsennâ – Ma'dî b. Süleyman (Ebû Süleyman) – Muhammed b. Aclân – Aclân (Babası) – Ebû Hüreyre şöyle dedi: “Kim bir cenazeye katılır, (teçhiz ve tekfinde) ölenin yakınlarına yardım ederse onun için bir kîrât ecir vardır. Cenazeyi teşyi eder, yani mezara kadar taşırsa ona da bir kîrât ecir vardır. Cenaze namazı kılarsa ona da bir kîrât ecir vardır. Defnedilinceye kadar orada beklerse ona da bir kîrât ecir vardır.” Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “Kîrât Uhud Dağı gibi ya da ondan daha büyüktür.”⁷²⁶

Müslim bu rivayete sened ve metin yönünden muhalefet edildiğini söylemektedir. Hadisin metni hıfz ehlinde mutkîn olanların rivayetlerine muhaliftir. Görüleceği üzere rivayette verilecek ecir dört kîrât olarak zikredilmiştir. Böyle bir metin mutkîn olanlardan nakledilmemiştir. Onların naklettikleri rivayetlerde cenaze namazı kılıp dönenlere bir, namaza ilaveten defni bekleyenlere iki kîrât ecir verildiğinden bahsedilmektedir. Dört kîrât ecir verileceğinden bahseden rivayetle uyum içinde olan herhangi bir rivayet yoktur. Bu hadisi nakleden diğer sahâbîler ile

⁷²⁶ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 171.; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsned*, tahkik: Hüseyin Selim Esed, Dımaşk-1984, I. Baskı, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, c. II., s. 336., hadis no: 6453.

Ebû Hüreyre'den rivayet eden farklı şahısların hadislerinde “iki kîrât” ifadesi mevcuttur.⁷²⁷ Dolayısıyla Müslim'in tenkit ettiği metnin tek kaldığı anlaşılmaktadır.

Ma'dî b. Süleyman'ın İbn Aclân'dan naklettiği senede de muhalefet söz konusudur. Müslim'in isnad değerlendirmelerinde açıkça ifade edilmese de, hadisin Ebû Hüreyre'den mevkuf olarak nakledilmesini tenkit ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Müslim tarafından *Kitâbü't-Temyîz*'de metinlerine yer verilmeden nakledilen isnadların hepsinin müntehâsı Hz. Peygamber'dir.⁷²⁸ Tenkide konu olan Ma'dî b. Süleyman'ın İbn Aclân'dan naklettiği rivayet ise mevkufur.

Ebû Hâzim,⁷²⁹ (Saîd) el-Makburî,⁷³⁰ İbnü'l-Müseyyeb,⁷³¹ Ebû Müzâhim,⁷³² Velid b. Abdirrahman⁷³³ gibi şahıslar aynı hadisi Ebû Hüreyre'den nakletmişlerdir. Şahit olarak Hz. Aişe,⁷³⁴ el-Berâ' b. Âzib⁷³⁵ ve Ebû Saîd el-Hudrî⁷³⁶ gibi sahabîlerden de aynı hadis nakledilmiştir. Sadece senedleri verilen bu hadislerin hepsi merfû olarak nakledilmiş ve hepsinde verilecek ecrin “iki kîrât” olduğu Müslim tarafından ifade edilmiştir.⁷³⁷

Kaynaklarda bu rivayet hakkında çok fazla değerlendirme bulunmamaktadır. Ancak tabakat kitaplarında, genel olarak, Ma'dî b. Süleyman'ın değerlendirildiği

⁷²⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 171., 172.

⁷²⁸ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 172., 173.

⁷²⁹ Müslim, *Cenâiz*, 53.

⁷³⁰ Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, c. XV., s. 158., hadis no: 8497.; s. 161., hadis no: 8505.

⁷³¹ Müslim, *Cenâiz*, 52.; Ahmed, *Müsned*, c. XII., s. 113., hadis no: 7188.; c. XIII., s. 189., hadis no: 7775.

⁷³² Ahmed, *Müsned*, c. XVI., s. 441., hadis no: 10758.

⁷³³ Ahmed, *Müsned*, c. XIV., s. 557., hadis no: 9016.

⁷³⁴ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, tahkik: Humeydî b. Abdilmecîd es-Selefi, Beyrut-1984, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, c. IV., s. 101., no: 2852.

⁷³⁵ Ahmed, *Müsned*, c. XXX., s. 560., hadis no: 18596.

⁷³⁶ Ahmed, *Müsned*, c. XVII., s. 317., hadis no: 11218.

⁷³⁷ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz (M)*, s. 172., 173.

kısımda farklı lafızlarla da olsa yukarıdaki rivayete yer verilmiş ve Ma'dî için cerh açısından olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Bezzâr yukarıdaki illetli hadisi Ma'dî'den başkasının naklettiğini bilmediğini söyleyerek teferrüde işaret etmiştir.⁷³⁸ Vâhi'l-hadis, zayıf, münkerü'l-hadîs, Muhammed b. Aclân'dan münker hadis rivayet etmek, teferrüd ettiğinde kendisiyle ihticâc caiz olmamak, sika ravilerden mevzu, maktûb, mulzak⁷³⁹ hadisler nakletmek gibi ifadelerle cerh edilen Ma'dî b. Süleyman'ın bu rivayetinin, muhaddisler nazarında, meşhur hadislere muhalif, münker bir rivayet olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁴⁰

---

⁷³⁸ Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, c. XV., s. 102., hadis no: 8387.

⁷³⁹ Mulzak: Bir kimseden, gerçekte hiç rivayet etmediği halde rivayet etmiş gibi nakledilen, bu kimseye yamayan hadis. Bu hadis genellikle uydurma veya çok zayıf olsa da aslında makbûl da olabilir. Ancak onu, söz konusu olan ravi rivayet etmemiştir. Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul-2011, V. Baskı, İFAV Yay., s. 208.

⁷⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXVIII., s. 258., 259., no: 6083.; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. X., s. 229., no: 418.; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. IV., s. 142., 143., no: 8652.; Tirmizî, *İlelü'l-Kebîr*, s. 396.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. VIII., s. 438., no: 1997.; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. III., s. 40., no: 1092.; İbnü'l-Kayserânî, *Tezkîretü'l-Huffâz (Etrâfu Ehâdîsi Kitabi'l-Mecrûhîn li'bn Hibbân)*, tahkik: Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Riyad-1994, I. Baskı, Dâru's-Samîi', s. 304., no: 763.; s. 413., no: 1073.; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Za'ife ve'l-Mevzûa' ve Eseru'ha's-Seyyü fi'l-Ümme*, Riyad-1992, I. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, c. XI., s. 8., 9., no: 5003.

SONUÇ

Hicri ilk üç asırda telif ve tasnif edilen eserlerin, hadis ilimlerinin oluşumu ve gelişimine çok büyük etkisinin olduğu bilinen bir husustur. Bu döneme ait eserlerin her birinin ele alınarak çeşitli açılardan incelenmesi, hadis ilimlerinin tarihsel gelişimini anlama ve yorumlama bakımından önem arz etmektedir. Hadis ilimlerine ait tabir ve kavramların yavaş yavaş istikrar kazanmaya ve ıstılahlaşma sürecine girdiği hicri üçüncü asrın ise mütekaddimûn ve müteahhirûn arasında geçiş özelliği taşıdığını söylemek mümkündür. En muteber kabul edilen hadis eserlerin tasnifinin de bu dönemde yapıldığı göz önünde bulundurulunca, hicri üçüncü asrın hadis tarihi açısından taşıdığı önem açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla bu zaman dilimi, üzerine pek çok çalışma yapılmayı hak etmektedir.

Müstakil hadis usûlü eserlerinin henüz telif edilmediği hicri ikinci ve üçüncü asırda hadislerdeki illet ve kusurları tespit edebilmek amacıyla pek çok ileri eser yazılmıştır. Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adındaki eseri de bu döneme ait ileri eserlerindedir.

Müslim sonrası dönemde yaşayan pek çok âlim ve müellif isim olarak zikretme, atıfta bulunma, alıntı yapma vb. şekillerden biriyle de olsa *Kitâbü't-Temyîz*'den bahsederek eserlerinde yer vermişlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Kitâbü't-Temyîz*'e yukarıdaki şekillerden biriyle değinen en eski kaynak, Mâlikî âlimlerden İbn Battâl'ın *Şerhu Sahîh'il-Buhârî* adlı eseridir. İbn Battâl sonrasında da farklı mezheplere mensup pek çok âlim, eserlerinde *Kitâbü't-Temyîz*'den bahsetmiş, atıf yapmış veya nakilde bulunmuşlardır. Hatîb el-Bağdâdî *Kitâbü't-Temyîz*'deki bazı kısımları eserin ravisi aracılığıyla Müslim'e ulaşan bir senedle nakletmiştir. Sem'ânî,

İbn Hayr el-İşbîlî ve İbn Hacer'in bu esere ulaşan senedleri bulunmaktadır. Bu anlatılanlar *Kitâbü't-Temyîz*'in Müslim'e ait oluşunu ispatlamakta; sonraki dönemler üzerindeki etkisini de gösterir niteliktedir.

Muhaddislerin aynı rivayetler üzerine yaptıkları değerlendirmeler büyük oranda Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'deki değerlendirmeleriyle paralellik arz etmektedir. Özellikle Hanefî fakihlerin *Kitâbü't-Temyîz*'deki fikhî muhtevaya sahip bir kısım rivayetler üzerine yaptıkları değerlendirmeler ise Müslim'le zıtlık içindedir. Bu açıdan düşünüldüğünde *Kitâbü't-Temyîz*'in rivayet tenkit ve değerlendirmesi bağlamında muhaddislerin genel kanaatini yansıtan bir eser olduğunu söylemek mümkündür.

Müslim kendinden önceki dönemde hadis ve fıkıh alanlarında öne çıkan Zührî, Mâlik b. Enes, Ebû Hanîfe gibi şahısları tenkit etmekten çekinmemiştir. Eserde Zührî ve Mâlik'in vehimlerini içeren çeşitli rivayetler Müslim tarafından illetli kabul edilerek tenkit edilmiştir. Müslim'in Irak, Kûfe uleması ve Ebû Hanîfe hakkında yaptığı tenkitler ise diğerlerine kıyasla oldukça serttir. Irak ve Kûfeliler'in hadislere eklemeler yaptığından bahseden Müslim'in, Ebû Hanîfe tarafından kasten hadis uydurulmuş olduğu anlamına gelen ifadeleri *Kitâbü't-Temyîz*'de yer almaktadır. Ebû Hanîfe hakkında ileri sürülen bu ithamların, bizzat Ebû Hanîfe'nin kendi döneminden beri – şu veya bu ölçüde – süregelen ve vâkıya aykırı da olsa, muhaddislerin bir kısmı arasında yayılan ve kökleşen yanlış algılamaların etkisini yansıttığını düşünmekteyiz. Müslim'in de bu etkiden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. İmam Ebû Hanîfe'nin hadis ilmindeki yerine dair muhaddislerin olumsuz kanaatini Müslim de taşımaktadır.

Kitâbü't-Temyîz'de rivayetler arasında mukayese, mukabele ve karşılaştırma yapılarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda sahih haberlere muhalefet,

icmâya muhalefet, hâfızlar topluluğunun rivayetine muhalefet, çoğunluğun rivayetine muhalefet gibi çeşitli karşılaştırma şekilleri uygulanmış, genellikle tek kalan rivayetin hatalı olduğu sonucuna varılmıştır. Bir bakıma aynı konuyu anlatan farklı rivayetler birbirlerine arz edilmiştir. “Sünnete Arz”, “Tarihe Arz”, “Sahabe Sözü ve Uygulamasına Arz” şeklindeki tenkit yöntemlerinin uygulanılışına dair örneklerin bulunduğu *Kitâbü't-Temyîz*'de, “Kur'ân'a Arz” bir yöntem olarak yer almamaktadır. Müslim rivayet değerlendirmelerinde sadece senedle yetinmemiş; metin tenkidi de yapmıştır. *Kitâbü't-Temyîz*'in klasik dönemde metin tenkidi yapılmadığı, sadece senedle uğraşıldığı şeklindeki anlayışa cevap verebilecek türden bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Vehim, galat, hata, tashîf, gayru mahfuz, ziyâde, münker *Kitâbü't-Temyîz*'de kullanılan hadis tabirleri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Müslim eserinde hadis usûlü, cerh ve ta'dil ıstılahları kapsamında değerlendirilebilecek pek çok lafza yer vermiştir. Belirli ve yakın anlamları ifade etmek üzere yavaş yavaş şöhret ve istikrar kazanmaya devam eden, dolayısıyla terimleşme sürecini tamamlamamış lafız ve tabirlerin kullanıldığı bir zaman diliminin eseri olan *Kitâbü't-Temyîz*'de bu lafızlar, genellikle sözlük anlamları doğrultusunda aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

Bu çalışma ile hadis sahasında belli bir otoritesi bulunan Müslim'in, *Kitâbü't-Temyîz* adındaki ilel eserinin tanıtımı, muhteva yönünden değerlendirilmesi, aynı rivayet üzerine Müslim tarafından yapılan tenkit ve yorumların farklı âlimlerin görüşleriyle mukayese edilmesi ve eserde uygulanan tenkit yönteminin ortaya konması amaçlanmıştır. *Kitâbü't-Temyîz* türü, tarihi ve muhtevası açısından farklı çalışmalara da kaynak olabilecek niteliktedir. Bu bağlamda eserde yer alan lafız ve tabirlerin ıstılahlaşma süreçleri, *Kitâbü't-Temyîz*'de ne şekilde yer aldığı, hadis ilmine bilhassa

hadis usûlüne etkisi, Müslim öncesi ve sonrası dönem eserleriyle mukayesesi, eserin tenkit tarihindeki yeri ve önemi gibi hususları zikretmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, tahkik: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut-1403 (h), II. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2001, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle.

_____, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, tahkik: Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, Riyad-2001, II. Baskı, Dâru'l-Hânî.

Âşûr Dihnî, *Menhecü'l-İmâm Müslim b. Haccâc fî Ahbâri'l-Muallele min Hilâli Kitabihî'l-Müsnedi's-Sahîh*, (yüksek lisans tezi) Batna (Cezayir)-2005.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul-2011, V. Baskı, İFAV Yay.

Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmut b. Ahmet, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, tahkik: Eymen Sâlih Şaban, Beyrut-2000, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut-t.y., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

_____, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, tahkik: Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısrî, Riyad-1999, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd.

_____, *Minhatü's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk*, tahkik: Ahmed Abdurrezak el-Kubeyisî, Katar-2007, I. Baskı, Vakıflar ve İslam İşleri Bakanlığı Yay.

Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emir; *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud* (İbnü'l-Kayyim'in *Tehzîbü Süneni Ebî Dâvud*'u ile birlikte), Beyrut-1410 (h), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Bardakoğlu, Ali, "Kasâme", *DİA*, İstanbul-2001, c. XXIV.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut-2003, III. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____ , *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, tahkik: Abdülmü'tî Emîn Kala'cî, Kahire-1991, I. Baskı, Dâru'l-Vefâ.

_____ , *Menâkıbü's-Şafî*, tahkik: es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire-1970, I. Baskı, Mektebetü Dâri't-Turâs.

_____ , *es-Sünenü's-Sağîr*, tahkik: Abdülmü'tî Emîn Kala'cî, Karaçi-1989, I. Baskı, Câmîatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.

_____ , *el-Câmi' li Şuabi'l-Îmân*, tahkik: Abdülali Abdülhamîd Hâmid vd., Riyad-2003, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık b. Hallâd, *el-Bahru'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, tahkik: Mahfûz er-Rahmân Zeynullah vd., Medine-2006, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul-t.y., Bilmen Yayınevi.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, tahkik: Muhammed b. Zübeyr b. Nâsır en-Nâsır, Beyrut-1422 (h), I. Baskı, Dâru Tavkî'n-Necât.

_____ , *et-Târîhu'l-Kebîr*, tahkik: Hâşim en-Nedvî vd., Haydarâbâd-t.y.,Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Sâid Bekdâş vd., Beyrut-2010, I. Baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

Cevrekânî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin b. Cafer, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*, tahkik: Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyuvâî, Riyad-2002, IV. Baskı, Daru's-Samî'.

Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed, *Tevcihü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Haleb-1995, I. Baskı, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, tahkik: Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debbâsî, Demmâm-1427 (h), I. Baskı, Dâru İbni'l-Cevzî.

_____ , *es-Sünen*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2004, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Müsned (Sünen)*, tahkik: Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Riyad-2000, I. Baskı, Dâru'l-Muğnî.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahîhi Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul-1980, Sönmez Neşriyat.

Dayhan, Ahmet Tahir, *Hadislerde Tashîf ve Tahrîf* (basılmamış doktora tezi), İzmir-2005.

Düzenli, Muhittin, *Rivayetlerin Sihhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonun* (doktora tezi) Samsun-2008.

Ebnâsî, Burhâneddin İbrâhim b. Musa b. Eyyûb Ebu İshâk, *eş-Şeze'l-Feyyâh min Ulumi İbni's-salâh*, tahkik: Salâh Fethi Helel, Riyad-1998, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşa's es-Sicistânî, , tahkik: Yâsir Hasan vd., Beyrut-2013, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), çev. Mustafa Öz, V. Baskı, İstanbul-2009, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, tahkik: Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad-1994, I. Baskı, Mektebetü'l-Kevser.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsned*, tahkik: Hüseyin Selim Esed, Dımaşk-1984, I. Baskı, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.

Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn, *İrvâu'l-Galîl fî Tahrîci Ehâdîsi Menâri's-Sebîl*, Beyrut/Dımaşk-1979, I. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî.

_____ , *Daîfu Süneni Ebî Dâvud*, Kuveyt-2002, I. Baskı, Müessesetü Ğirâs.

_____ , *Daîfu Ebî Dâvud*, Riyad-1998, I. Baskı, Mektebetü'l-Maarif.

_____ , *Daîfu Süneni't-Tirmizî*, Beyrut-1991, I. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî.

_____ , *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Zaî'fe ve'l-Mevzûa' ve Eseruhe's-Seyyü fi'l-Ümme*, Riyad-1992, I. Baskı, Dâru'l-Ma'rife.

Efendioğlu, Mehmet, "Münker", *DİA*, İstanbul-2006, c. XXXII.

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara-2008, V. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

_____, “Vehim”, *DİA*, İstanbul-2012, c. XXXXII.

Eymen, Fuâd Seyyid, “Makrîzî”, *DİA*, Ankara-2003.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, tahkik: Mustafa Abdülkâdir A'tâ, Beyrut-1990, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, tahkik: es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut-1977, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmet b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* tahkik: Mahmut Tahhân, Riyad-1983, Mektebetü'l-Maârif.

_____, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, tahkik: Ebû Abdillâh es-Sevrekî, İbrahim Humeydî el-Medenî, Medine-t.y., Mektebetü'l-İlmiyye.

_____, *Târîhu Medîneti'l-İslâm (Târîhu Bağdâd)*, tahkik: Beşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut-2001, I. Baskı, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Me'âlimü's-Sünen (Şerhu Süneni Ebî Dâvud)*, tahkik: Muhammed Râğıb et-Tabbâh, Halep-1932, I. Baskı, Mektebetü'l-İlmiyye.

Heyet, İlmihal I-II, Ankara-2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebi Bekir, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, tahkik: Hüsamüddin el-Kudsî, Kahire-1994, Mektebetü'l-Kudsî.

_____ , *Gayetü'l-Maksad fî Zevâidi Ahmed*, tahkik: Hallâf Mahmûd Abdüssemi', Beyrut-2001, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Heytemî, Ebu'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer, *el-Fethu'l-Mübîn bi Şerhi'l-Erbain*, haz. Ahmed Câsim Muhammed el-Muhammed vd., Cidde-2008, I. Baskı, Dâru'l-Minhâc.

Irâkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahman, *et-Takyîd ve'l-Îzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, tahkik: Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire-1969.

_____ , *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb*, Beyrut-t.y., Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemîrî, *Kitâbü'l-Kâfi fî Fikhi Ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*, tahkik: Muhammed Muhammed Ahyed Vüld Mâdik el-Moritânî, Riyad-1978, I. Baskı, Mektebetü'r-Riyazi'l-Hadîse.

_____ , *Câmiu' Beyâni'l-İlim ve Fazlihî*, tahkik: Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Riyad-1994, I. Baskı, Dâru İbni'l-Cevzî.

_____ , *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-Meâ'nî ve'l-Esânîd*, tahkik: Mustafa b. Ahmet el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Fas-1967, Vakıflar Umum ve İslam İşleri Bakanlığı Yay.

_____ , *el-İstizkâr*, tahkik: Sâlim Muhammed Atâ vd., Beyrut-2000, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____ , *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, tahkik: Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut-1992, I. Baskı, Dâru'l-Cil.

İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Muharrer fi'l-Hadîs*, tahkik: Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut-2000, III. Baskı, Dâru'l-Ma'rife.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh, *el-Kâmil fi Duafâ'r-Ricâl*, tahkik: Âdil Ahmed Abdülevcûd vd., Beyrut-1997, I. Baskı, el-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir el-Kâdî Muhammed b. Abdillâh el-Arabî, *el-Mesâlik fi Muvatta'i Mâlik*, tahkik: Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî vd., Beyrut-2007, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahkik: Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyad-2003, Mektebetü'r-Rüşd.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *ed-Duafâ' ve'l-Metrûkûn*, tahkik: Abdullâh el-Kâdî, Beyrut-1406 (h), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____ , *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ vd., Beyrut-1992, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-İlel*, tahkik: Heyet, Riyad-2006, I. Baskı, Matâbiu'l-Humeydî.

_____ , *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut-1953, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed, *Musannef*, tahkik: Muhammed Avvâme, Beyrut-2006, I. Baskı, Dâru'l-Kible.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *eş-Şâfi fî Şerhi Müsnedi's-Şâfi*, tahkik: Ahmed b. Süleyman vd., Riyad-2005, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd.

_____ , *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, tahkik: Ali Muhammed Muavvız vd., Beyrut-1994, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd-1325 (h), I. Baskı, Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizâmiyye.

_____ , *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut-1379 (h), Dâru'l-Ma'rife.

_____ , *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, tahkik: Âdil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez, Beyrut-1995, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____ , *el-Mu'cemü'l-Müfehres ev Tecrîdü'l-Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûra*, tahkik: Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcî İmrîr el-Meydânî, Beyrut-1998, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle.

_____ , *Netâicu'l-Efkâr fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Ezkâr*, tahkik: Humejdî Abdülmecîd es-Selefî, Dımaşk/Beyrut-2008, II. Baskı, Dâru İbn Kesîr.

_____ , *et-Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfî'yyi'l-Kebîr*, tahkik: Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, Mısır-1995, I. Baskı, Müessetü Kurtuba.

_____ , *İthâfü'l-Mehera bi'l-Fevâidi'l-Mübtékira min Etrâfi'l-Aşera*, tahkik: Züheyr b. Nâsır en-Nâsır vd., Medine-1994, I. Baskı, Suud İslam ve Vakıf İşleri Bakanlığı Yay.

_____ , *Buluĝu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, tahkik: Semîr b. Emîn ez-Zührî, Riyad-2003, VII., Baskı, Dâru'l-Felak.

_____ , *Metâlibü'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, tahkik: Heyet, Riyad-1998, I. Baskı, Dâru'l-Âsime, Dâru'l-Ğays.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekir, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, tahkik: İhsan Abbâs, Beyrut-1977, Dâru Sâdır.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Beyrut-t.y., Dâru'l-Fikr.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mechûrîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyed, Halep-1975, I. Baskı, Dâru'l-Va'y.

_____ , *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, tahkik: Şuayb Arnavut, Beyrut-1988, I. Baskı, Müessesü'r-Risâle.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *Sahîhu İbn Huzeyme*, tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut-2003, III. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethu'l-Kadîr*, b.y.-t.y., Daru'l-Fikr.

İbnü'l-Kattân, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Fâsî, *Beyânü'l-Vehm ve'l-İhâmi'l-Vâkı'ayn fî Kitâbi'l-Ahkâm*, tahkik: Hüseyin Âyt Saîd, Riyad-1997, Dâru Tayyibe.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyub b. Sa'd, *Zâdü'l Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-1998, III. Baskı., Müessesetü'r-Risâle.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, Kahire-1968, Mektebetü'l-Kahire.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2009, I. Baskı, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak, *Fethu'l-Bâb fî'l-Künâ ve'l-Elkâb*, tahkik: Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad-1996, Mektebetü'l-Kevser.

_____, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, tahkik: Âmir Hasan Sabri, b.y.-2005, I. Baskı, Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi Yay.

İbnü'l-Mülakkım, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali, *et-Tavdîh li Şerhi Câmii's-Sahîh*, tahkik: Dâru'l-Felah li bahsi'l-ilmî ve tahkiki't-türâs, Şam-2008, Daru'n-Nevâdir.

İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Ali b. Ahmed el-Makdisî, *Zahîratü'l-Huffâz el-Muhrec ale'l-Hurûf ve'l-Elfâz*, tahkik: Abdurrahman el-Ferivâî, Riyad-1996, I. Baskı, Dâru's-Selef.

_____, *Tezkiretü'l-Huffâz (Etrâfu Ehâdîsi Kitabi'l-Mecrûhîn li'bn Hibbân)*, tahkik: Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Riyad-1994, I. Baskı, Dâru's-Samî'.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs (Hadis Müdâfaası)*, çev. M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul-1998, III. Baskı, Kayıhan Yay.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahkik: Heyet, Medine-1996, I. Baskı, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye.

_____ , *Şerhu İleli't-Tirmizî*, tahkik: Hemmâm Abdürrahîm Saîd, Riyad-2001, II. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd.

_____ , *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, tahkik: Şuayb Arnavut vd., Beyrut-2001, VII., Baskı, Müessesetü'r-Risâle.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dımaşk/Beyrut-2010, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, tahkik: Muhammed Abdülkadir Atâ', Beyrut-1990, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahman, *Siyânetü Sahîhi Müslim mine'l-İhlâli ve'l-Galat ve Himâyetühû mine'l-İskâti ve's-Sakat*, tahkik: Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Beyrut- 1984, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi.

_____ , *Ma'rifetü Envât' Ulûmi'l-Hadîs (Mukaddime)*, tahkik: Nurettin Itr, Beyrut-1986, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır.

İbnü't-Türkmânî, Alâuddîn Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mârdînî, *el-Cevheru'n-Nakî a'lâ Süneni'l-Beyhakî*, Dâru'l-Fikr.

İşbîlî, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-Emevî, *Fehrese*, tahkik: Muhammed Fuâd Mansûr, Beyrut-1998, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Kâdî İyâz b. Musa b. İyâz el-Büstî, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, tahkik: Saïd Ahmet A'râb, Fas-1983, II. Baskı, Vakıf ve İslam İşleri Bakanlığı Yay.

Kandemir, Mehmet Yaşar, "Müslim b. Haccâc", *DİA*, İstanbul-2006, c. XXXII.

_____, "Nesâî", *DİA*, İstanbul-2006, c. XXXII.

_____, "Fehrese", *DİA*, İstanbul-1995, c. XII.

_____, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, İstanbul-1999, c. XIX.

_____, "İbnü'l-Kayserânî", *DİA*, İstanbul-2000, c. XXI.

Karaçam, Kudret, *İlel Edebiyatı ve Kuralları* (basılmamış yüksek lisans tezi) Konya-2004.

Kâsânî, Alâuddîn Ebu Bekir b. Mesûd, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut-1986, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, tahkik: Şerafettin Yaltkaya, Beyrut-t.y., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Keskin, Mehmet vd., *Hac İlmihali*, Ankara-2009, VII. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Kettânî, Muhammed b. Cafer, *er-Risâletü'l-Mustatrafe (Hadis Lîteratürü)*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul-1994, İz Yayıncılık.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara-2009, VIII., Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. Muhammed, *et-Tecrîd*, tahkik: Muhammed Ahmed Serrâc vd. Kahire-2004 I. Baskı, Dâru's-Selâm.

Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *et-Ta'liku'l-Mumecced alâ Muvatta'i Muhammed*, tahkik: Takıyyüddîn en-Nedvî, Dımaşk-2000, IV. Baskı, Dâru'l-Kalem.

Makrîzî, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir, *el-İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebıyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, tahkik: Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, Beyrut-1999, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Malatî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Musa b. Muhammed, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasari Müşkili'l-Âsâr*, Beyrut-t.y., nşr., Âlemü'l-Kütüb.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut-1985, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmûd, *et-Tevhîd*, tahkik: Fethullah Huleyf, İskenderiye-t.y., Dâru'l-Câmiâti'l-Mısriyye.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, tahkik: Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Beyrut-1999, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer, *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, tahkik: Muhammed eş-Şâzelî en-Nefîr, Tunus-1988, II.Baskı, ed-Dâru't-Tûnusiyye.

Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut-1980, I. Baskı, Müessetü'r-Risâle.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, tahkik: Kamil Avîda, Riyad/Mekke-1999, I. Baskı, Mektebetü Nazâr Mustafa el-Bâz.

Mübârekfûrî, Ebu'l-'Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdürrahîm, *Tuhfetü'l-Ahfezî bi Şerhi Câmiü't-Tirmizî*, Beyrut-t.y., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî, *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi's-Şerîf*, tahkik: İbrahim Şemsüddin, Beyrut-1417 (h), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Kitâbü't-Temyiz* (Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn Neşetühû ve Târihühû ile birlikte), tahkik: Muhammed Mustafa el-A'zamî, b.y.-1990, III. Baskı, Mektebetü'l-Kevser.

_____ , *Kitâbü't-Temyiz*, tahkik: Abdülkadir Mustafa Muhammedî, b.y.-1431 h., II. Baskı, Daru İbni'l-Cevzî.

_____ , *Kitâbü't-Temyiz*, tahkik: Ahmet b. Mustafa Şaban, Kahire-2010, I. Baskı, Dâru'l-Âfâk.

_____ , *el-Evvelü min Kitâbi't-Temyiz*, tahkik: Muhammed Suphi Hasan Hallâk, İskenderiye-1992, I. Baskı, Dâru'l-İmân.

_____ , *el-Künâ ve'l-Esmâ*, tahkik: Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Medine-1984, I. Baskı, 'Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi bi câmiati'l-İslâmiyye.

_____ , *es-Sahîh*, tahkik: Yâsir Hasan vd., Beyrut-2016, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, tahkik: Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep-1986, II. Baskı, Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye.

_____ , *es-Sünenü'l-Kübrâ*, tahkik: Hasen Abdülmuni'm Şelebî, Beyrut-2001, Müessesetü'r-Risâle.

Nesefî, Ebu'l-Muî'n Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, tahkik: Hüseyin Atay vd., Ankara-2003, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, Beyrut-t.y., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____ , *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut-1392 (h), II. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Öğüt, Salim, "Mikât", *DİA*, İstanbul-2005, c. XXX.

Özafşar, Mehmet Emin, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's Sahîh'i", *AÜİFD*, 1999, cilt: XXXIX.

Polat, Salahattin, "Cerh ve Ta'dilde Öznellik Sorunu", *Hadis Araştırmaları –Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum – V. Baskı*, İstanbul-2014, İnsan Yay.

_____ , "Galat", *DİA*, İstanbul-1996, c. XIII.

Rudânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecma'i'z-Zevâid*, tahkik: Ebû Ali Süleyman b. Dürey', Beyrut/Kuveyt-1998, I. Baskı, Mektebetü'l-Kevser/Dâru İbn Hazm.

Sehârenfûrî, Halîl Ahmed, *Bezlü'l-Mechûd fi Halli Süneni Ebî Dâvud* (Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî'nin ta'likı ile birlikte), Beyrut-2006, I. Baskı, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs li'l-'Irâkî*, tahkik: Ali Hüseyin Ali, Kahire-2003, Mektebetü's-Sünne.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr*, tahkik: Münîre Nâcî Sâlim, Bağdat-1975, I. Baskı, Riâsetü Dîvânî'l-Evkâf.

_____ , *el-Müntehab min Mu'cemi Şüyûhi's-Sem'ânî*, tahkik: Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Riyad-1996, I. Baskı, Dâru Âlemi'l-Kütüb.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut-1993, Dâru'l-Ma'rife.
_____ , Serahsî, *Usûl*, Beyrut-1996, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Sezgin, Fuat, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Arapça'ya çev: Mahmut Fehmi Hicâzî, Mekke-1991, Muhammed b. Suud Üniversitesi Yay.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tahkik: Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî Beyrut-1415 (h), II. Baskı, Mektebetü'l-Kevser.

_____ , *Tenvîru'l-Havâlık Şerhu Muvatta'i Mâlik*, Mısır-1969, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ.

_____ , *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, tahkik: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire-2003, I. Baskı, nşr. Merkezi Hecer li'l-bühûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye.

Şafîî, Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman, *el-Ûm*, tahkik: Rif'at Fevzi Abdülmuttalib, Mansûre-2001, Dâru'l-Vefâ.

_____ , *el-Müsned*, Beyrut-1400 (h), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____ , *İhtilâfü'l-Hadîs* (el-Ûm adlı eserin 8. cildi olarak) , Beyrut-1990, Dâru'l-Ma'rife.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr*, tahkik: Isâmüddîn es-Sababetî, Kahire-1993, I. Baskı, Dâru'l-Hadîs.

_____ , *Tuhfetü'z-Zâkirîn bi 'Uddeti'l-Hisni'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*, Beyrut-1984, I. Baskı, Dâru'l-Kalem.

Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Asl*, tahkik: Muhammed Boynukalın, Beyrut-2012, I. Baskı, Daru İbn Hazm.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, tahkik: Humeydî b. Abdülmecîd es-Selefi, Kahire-t.y., II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiye.

_____ , *el-Mu'cemü'l-Evsat*, tahkik: Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî vd., Kahire-1995, Dâru'l-Harameyn.

_____ , *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, tahkik: Humeydî b. Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut-1984, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, tahkik: Şuayb Arnavut, Beyrut-1994, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle.

_____ , *Şerhu Meâ'ni'l-Âsâr*, tahkik: Muhammed Zührî en-Neccâr vd., Beyrut-1994, I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb.

Taş, Mustafa, “Müslim’in Kitâbü’t-Temyîz Adlı Eserinde Hadis Tenkit Örnekleri”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2017, c. X., sayı, XIX.

Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (doktora tezi), Ankara-2005.

Tavâlibe, Muhammed Abdurrahman, *el-İmâm Müslim ve Menhecühû fî Sahîhihî*, Amman-2000, II. Baskı, Dâru Ammâr.

Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud, *el-Müsned*, tahkik: Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, Mısır-1999, I. Baskı, Dâru Hicr.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, tahkik: Yâsir Hasan vd., Beyrut-2015, I. Baskı, Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn.

_____, *el-Câmiu’s-Sahîh (Sunen)*, tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir vd., Kahire-1975, II. Baskı, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası.

_____, *İlelü’l-Kebîr*, tahkik: Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâi vd., tertip: Ebû Tâlib el-Kâdi, Beyrut-1409 (h), I. Baskı, Âlemü’l-Kütüb.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara-1996. I. Baskı, TDV Yay.

Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, *ed-Duafâü’l-Kebîr*, tahkik: Abdülmü’tî Emîn Kala’cî, Beyrut-1984, I. Baskı, Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, III. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara-2010.

Vellevî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa, *Şerhu Süneni İbn Mâce (Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ)*, Mekke-2003, I. Baskı, Dâru Âl Bürûm.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ebû Hanîfe", *DİA*, İstanbul-1994, c. X.

Yıldırım Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu – Benzer İçerikli Rivayetler Bağlamında İbn Hacer Merkezli Bir Çalışma* – İstanbul-2007, II. Baskı, Rağbet Yay.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tahkik: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut-1983, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle.

_____, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, tahkik: Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut- t.y., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

_____, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, b.y., t.y.

_____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, tahkik: Beşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut-2003, I. Baskı, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

_____, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tahkik: Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut-1963, I. Baskı, Dâru'l-Ma'rife.

Zeylaî', Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, tahkik: Muhammed Avvâme, Beyrut-1996, I. Baskı, Mektebetü'r-Reyyân.

Zeylaî', Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Şelebî'nin haşiyesiyle birlikte), Bulak/Kahire-1313 (h), I. Baskı, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'i İmam Mâlik*, tahkik: Taha Abdurraûf Sa'd, Kahire-2003, I. Baskı, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.

ÖZET

ÇİLEK, Mehmet, İmam Müslim ve Kitâbü't-Temyîz Adlı Eseri, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Bünyamin ERUL), Ankara Üniversitesi, 2017. IV+156 sayfa.

İmam Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz* adındaki eserinin incelendiği bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında teze dair temel açıklamalara yer verilmiştir. Birinci bölümde Müslim'in hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca Müslim sonrası dönem eserlerinde isim olarak yer verme, atıfta bulunma, alıntı yapma vb. şekillerden biriyle de olsa eserinde *Kitâbü't-Temyîz*'den bahseden müelliflere değinilmiş; bunlar üzerinden eserin Müslim'e aidiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde *Kitâbü't-Temyîz*'in muhtevası incelenmiştir. Müslim'in tenkit ettiği her rivayet ayrı ayrı ele alınmıştır. Önce Müslim'in rivayet değerlendirmeleri ve takip ettiği yöntem ortaya konmuş; sonrasında farklı müelliflerin değerlendirmelerine de yer verilmek suretiyle bunlar arasında mukayese yapılmasına olanak sağlanmıştır. Bu şekilde karşılaştırma yapmanın temel amacı Müslim'in *Kitâbü't-Temyîz*'de ortaya koyduğu tenkit faaliyeti hakkında genel bir kanaate ulaşmaktır. Eserde pek çok kavram bulunmakla birlikte vehim, galat, hata, münker, tashîf, ziyâde gibi kavramlar sözlük anlamları doğrultusunda birbirleriyle aynı anlama gelecek şekilde sıklıkla kullanılmıştır.

ABSTRACT

ÇİLEK, Mehmet, Imam Muslim and His Work named Kitâbu't-Temyîz, Master Thesis, (Advisor: Prof. Dr. Bünyamin ERUL), Ankara University, 2017. IV+156 pages.

This study which evaluates Imam Muslim's work titled *Kitâbu't-Temyîz* consists of an introduction and two chapters. In the introduction, basic explanations about the thesis are given. In the first chapter, the Muslim's life and his works of are outlined. This chapter also includes the authors who were referring to *Kitâbu't-Temyîz* in one of the following forms: referring, mentioning name, quoting and etc. in post-Muslim period; Through these it is attempted to show that the work (*Kitâbu't-Temyîz*) belongs to Muslim.

In the second chapter, the content of *Kitâbu't-Temyîz* is examined. Every narrative criticized by Muslim has been handled separately. First, narration evaluations of Muslims and the method he followed were revealed; subsequently by including evaluations of different authors, comparison between them is provided. The main aim of making comparisons in this way is to reach a general idea about the criticism activity of Muslim in *Kitâbu't-Temyîz*. Although there are many concepts in the work illusion, galat, wrong, munkar, tashîf, ziyâdah are frequently used in the same meaning in the sense of their dictionary contents.